

Horányi György

Jégbe dermedt szavak

HORÁNYI GYÖRGY
JÉGBE DERMEDT SZAVAK

HORÁNYI GYÖRGY

JÉGBE DERMEDT SZAVAK

TANULMÁNYOK ÉS VITAIRATOK
(1989–1996)

BUDAPEST, 2008

Horányi György (1934–2006)

Magánkiadás

Kézirat gyanánt

Ajánljuk a gyerekeknek és unokáknak.

„Gyermekkorom egyik meghatározó meséje a háborús negyvenes években a *Münchhausen báró kalandjai* volt. A Münchhausen-mesék egyik meglepő és számomra ma már jelképes jelentőségű eleme a hidegben postakürtbe fagyott, majd a melegben felolvadó és megszólaló hangok története. A történet lényege az, hogy a fagyos orosz pusztaságon vágató postakocsi kocsisa hiába fújja a postakürtöt, az az istennek sem szólal meg. Egy fogadóba betérve a kocsis egy fogásra akasztja a kürtöt, és íme, ahogy a kürt felmelegszik, a BEFAGYOTT HANGOK FELOLVADNAK és felhangzanak a jól ismert melódiák.

Jelképesnek érzem ezt a történetet, mert valahogy mi is így vagyunk életünk történeteivel. Dermesztő emberi és társadalmi környezetben belénk fagynak a szavakban olykor nem is elég világosan megfogalmazott gondolataink, s gyakran mi magunk fagyasztjuk be válaszainkat, vagy a felejtés jégvermébe üzzük kellemetlen történeteinket, nem törődve azzal, hogy milyen árat kell fizetnünk ezért. Mindnyájan tudjuk, hogy melengető emberi és társadalmi közegben megindul az olvadás, s ha részlegesen és töredékesen is, de egy-egy melódia utat tör magának, és mindennek előtt önmagunk, de mások számára is hallhatóvá válik. Ez valódi felszabadulás. – Igazán az volna a jó, ha lelki fagyasztószelekrényünk egyre szegényebbé és életünk egyre gazdagabbá válna.”

*

E könyv egyik meghatározó gondolata Gyuri fentebb idézett szavaiban fogalmazódik meg. A most közreadott anyagot még 2004-ben előkészítette kiadásra. Bár nem hitt – nem hihetett – abban, hogy az enyhülés, melyet a rendszerváltás hozott, meghozza a tisztességet, az egyenességet, a képmutatás nélküli őszinteséget, egy olyan világot, melyben a kimondott szó elegendő ahhoz, hogy az igazság utat törjön, elűzve a gyávaságot, a hatalomféltést, a butaság, az önámító ostobaság homályát, mégis kísérletet tett e könyv megjelentetésére. Az első elutasító *nem* után azonban

nem küzdött tovább, ám a „kéziratot” akkurátusan megőrizve ránk hagyta ezt a kötelezettséget.

Mindaz, ami ő volt, mindaz, amit megmutat magából írásaiban, nem kerülhet a „felejtés jégvermeibe”. Nem a sokakért, akik nem értették, vagy nem akarták érteni a szavait, hanem magunkért, a gyerekeinkért, az unokáinkért és mindazokért a barátokért, akik fontosak voltak számára. Nem fagyhatnak belénk a nehezen olvadó szavak, s tudnunk kell szólni, amikor szólni szeretnénk, hiszen ez a mi örökségünk.

Annabella

TARTALOM

I. FEKÉLYEK A TUDOMÁNY TESTÉN	9
Élősködők a tudományban (<i>Valóság, 1989</i>)	11
Mi lesz veled (alap)kutatás? (<i>Világosság, 1989</i>)	26
Egy „tudományos szenzáció” hullámverései (<i>Delta-Impulzus, 1989</i>)	40
A hidegfúzió és társai (<i>Magyar Tudomány, 1990</i>)	45
Tudományos kultúra – nyelvi kultúra (<i>Magyar Tudomány, 1992</i>)	54
Egy magyar ötlet és szabadság sorsa 25 év tükrében (<i>Magyar Tudomány, 1993</i>)	62
II. HARCBA AZ AKADÉMIAVAL	71
A roham	73
Az akadémiai törvényről – három tételben (<i>Élet és Tudomány, 1989</i>)	73
A Magyar Tudományos Akadémia kikéri magának...?! (<i>Magyar Nemzet 1989</i>)	80
Fórum az Akadémiáról (<i>Magyar Tudomány különszám, 1989</i>)	83
Nyílt levél a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségéhez, rendes és levelező tagjaihoz	86
Egy „érdes” káder viszontagságai Rehabilitációról pedig szó se essék	88
Az Akadémia taktikázik Levelek meglepő tanulságokkal	138
Mert jogában áll minden féregnek és dögnek védekezni.... ..	149
Az Akadémiai díj visszautasítása	149
A vitának vége	170
A vitának vége...! A magyar tudományos életben immár (újra) a zsarolás és erőszak lesz az úr? (<i>Kézirat, 1991</i>)	170

Koalíció innen, ellenzéken túl	
Konszenzust a tudománypolitikában	
(Magyar Nemzet, 1991)	174
Összekuszált frontvonalak a tudománypolitikában	
(Népszabadság, 1992).....	176
Kik gyalázzák és rágalmazták az Akadémiát?	
(Magyar Hírlap, 1993)	180
Mi történt valójában az Akadémián? (Magyar Hírlap, 1994)	185
Nem ugyanabban az országban éltünk?!	
(Magyar Tudomány, 1996)	191
A jövőről van szó, viták a tudományos minősítésről	195
Zsákcúba a tudományos minősítés?!	
(Magyar Tudomány, 1989)	195
Az Athenaeum-csapda (Magyar Hírlap, 1991)	202
A fiatal kutatókat csak az anyagiak érdeklik?	
(Népszabadság, 1993)	207
III. EGYÉB ÍRÁSOK	211
A kiengesztelődés pillanata? (Szombat, 1989)	213
Égető szégyen (Kézirat, 1991)	218
A nagy restaurátor	
Emlékezések, dokumentumok kevés kommentárral	
(Népszabadság 1993, Magyar Hírlap, 1993)	220
„Mire a kakas megszólal...” (Magyar Hírlap, 1992)	229
Búcsú Horányi György kémikus professzortól (Szonda, 2006)	233

I. FEKÉLYEK A TUDOMÁNY TESTÉN

ÉLŐSKÖDŐK A TUDOMÁNYBAN

Valóság (3) 94–104 (1989)

AMIRŐL NEM BESZÉLÜNK

Mindig voltak olyan, a társadalom kisebb vagy nagyobb részeit, rétegeit érintő kérdések, problémák, amelyekről az érintettek nyíltan nem beszéltek, bár mindenki tudta, hogy léteznek, sőt olykor túlságosan gyakran is előtérbe kerültek; de tabu témáról lévén szó, még megjelölésükre is bonyolult elterelő jelzésrendszert alkottak.

A képmutatástól tudományos életünk sem mentes. Igazi betegségei közül sokat gondosan leplez, a kutatóhelyeken uralkodó interperszonális viszonyokról pedig legtöbbször hamis képet állít az avatatlan szemlélő elé. Pedig annak, aki kapcsolatba kerül egyetemi tanszékeken, intézetekben dolgozó kutatókkal és meghallgatja, megismeri problémáikat, nagyon hamar rá kell döbbsennie arra, hogy a látszólag nyugodt felszín alatt gyakran súlyos indulatok háborognak.

Az egyes szervezeti egységeken belül – többnyire a színfalak mögött – éles harc folyik. A harc célja az egyik fél részéről a tudományos produktum kisajátítására kialakult viszonyok megváltoztatása, míg a másik fél e viszonyok konzerválására törekszik.

A baj ott van, hogy mielőtt a kisajátítás megtörténne, a tudományos produktumot létre kell hozni. A kisajátítás mikéntje azonban kihat magára a tudományos termelésre is, és kialakulhat olyan kisajátítási szisztéma is, amely egyenesen gátjává válhat a tudományos kutatásnak, sőt lényegében a kutatások elsorvadását eredményezi.

Úgy tűnik, hogy nálunk, Magyarországon a tudományos kutatás bizonyos területein kialakult egy meglehetősen széles réteg, amely a teljesítményéhez képest túlzott arányban sajátítja ki a tudományos kutatás eredményeit. E réteg fennmaradása, konzerválódása egyes tudományágak fejlődésének és új, sikeres kutatói generációk kialakulásának lefékezéséhez vezethet.

Akkor, amikor – ahogy ezt már közhelyszerűen mondják – az egyre nehezedő gazdasági feltételek ellenére van szükség a tudomány hatékonyságának növelésére, a jogos anyagi igények hangoztatása mellett szemügyre kell vennünk, milyen belső energiák felszabadításával, a tu-

dományos élet játékszabályainak milyen módosításával növelhető a kutatás hatékonysága.

Az elmondottakkal összhangban jelen dolgozat az ilyen tartalékok feltárásához kíván hozzájárulni azzal, hogy a tudományos eredmények kisa-játítása terén fellépő negatív, tudományos parazitizmusként jelölt jelenségre és e jelenség felszámolásának szükségességére hívja fel a figyelmet.

A PARAZITIZMUS DEFINÍCIÓJA ÉS FŐBB ISMÉRVEI

1. Tudományos parazitának kell tekintenünk azt, aki sem közvetlenül, sem közvetve nem vett részt egy szellemi alkotás (kutatási eredmény) létrehozásában, de feltétlenül igényt tart arra, hogy szerzője, illetve társszerzője legyen az alkotásnak.

Aligha van olyan tényleges parazita, aki ne fogadná el ezt a definíciót, mert feltétlenül úgy vélekedne, hogy e definíció alapján ő nem tekinthető parazitának. Mivel parazitáról van szó, tegyük fel, hogy közvetlenül nem vett részt a munkában, de például mint az egység, intézmény irányítója úgy gondolhatja, hogy a közvetett részvétel ténye fennáll. Ez a megállapítás a legtöbb parazitára vonatkozik, ugyanis igaz ugyan, hogy nem minden főnök parazita, de igaz az is, hogy minden parazita feltétlenül főnök. Az utóbbi következtetés a dolog lényegéből fakad, mert valamilyen erő, hatalom kell ahhoz, hogy valaki mások szellemi termékeit kisa-játíthassa.

A további következtetés az, hogy a parazitizmus alapjait a kutatásban kialakuló hatalmi hierarchia, a kutatói függés teremti meg.

A parazita, ha közvetlen részvételét a munkában nem tudja igazolni, mindig talál valamilyen érvet arra, hogy közvetett részvételét bizonyítsa.

Konkrét példaként vegyünk szemügyre egy valóban elhangzott érvelést egy főnök szájából, amikor arról volt szó, hogy a vezetése alatt álló nagyobb egységben dolgozó egyik munkatárs egy szabadalomba önként nem vette be a főnököt.

„Neked csak azért volt lehetőséged ezt a problémát megoldani, mert én annak idején létrehoztam ezt a laboratóriumot. Ha nincs ez a laboratórium, hozzá sem tudsz fogni a probléma megoldásához. A vizsgálati módszereket is én honosítottam meg, tehát ragaszkodom ahhoz, hogy a szabadalomban társszerző legyek.”

Figyeljük meg az érvelést. Szó sincs arról, hogy ő bármit is hozzá tett volna a munka érdemi részéhez (ahogy nem is tett). A múlttal, a hierarchikus helyzettel indokolja igényét. Nem véletlen, hogy a szenvedő fél-

ben felmerül az a gondolat: ezen az alapon a tudományterület nagy történelmi neveit is be kellene venni a szabadalomba, hisz nélkülük, az általuk feltárt alapvető törvényszerűségek ismerete nélkül mozdulni sem tudott volna.

2. A parazitizmus többnyire rejtett, a külső szemlélő számára láthatatlan játékszabályok alapján érvényesül.

Ezek a játékszabályok olyanok, hogy betartásuk esetén a játszma valamennyi résztvevőjében lehetőleg olyan kép alakuljon ki, hogy hihető és tartható legyen a parazita közvetlen részvételére vonatkozó feltevés.

Nem véletlenül beszélünk játszmaról. Egy-egy konkrét főnök esetében a munkatársak egymást informálják, miként kell a főnök szájíze szerint tálalni a dolgokat (ugyanúgy, ahogy a kórházakban a betegek egymást tájékoztatják, melyik orvosnak, milyen formában mennyi pénzt célszerű adni).

Idősebb, jóindulatú kutatók a fiatal munkatársakat már jó előre kioktatják, azaz használati utasítást adnak a főnökhöz. Példaként egy intézménynél hosszú időn keresztül játszott játszma közszájon forgó szabályai álljanak az egyik tapasztalt, idősebb kutató megfogalmazásában:

a) Ha új témába kezdesz, vagy kezdő kutató vagy, először csak az íróasztal fiókja számára dolgozz. Gyűjtsd az eredményeket, a főnökkel sose közölj új eredményt, ha problémád, kételyeid vannak, ne kérdezz tőle semmit (fordulj inkább máshoz), mert ha nem tud válaszolni – és többnyire nem tud –, akkor ideges és dühös lesz. Ilyenkor kitalál valami hülye új mérési feladatot, hogy megszabaduljon tőled. Csak olyasmibe engedj bepillantást a főnöknek, amiről meggyőződted, hogy bombabiztosan helytálló és számodra elég áttekinthető.

b) Ha azt szeretnéd, hogy munkádból dolgozat legyen, akkor a legjobb, ha a kész dolgozatot nyújtod át a főnöknek. Ne terheld a főnököt felesleges részletekkel, és főleg ne várd azt, hogy a nyers adatok és további információk alapján ő állítson össze egy dolgozatot.

c) Ha viszonylag épkezláb kész dolgozatot adsz át, nyugodt lehetsz, hogy csak stiláris javításokat eszközöl a főnök, de ezekre feltétlenül számíts, hisz ez az egyetlen szellemi hozzájárulása, amellyel a társszerzőséget biztosítja.

d) A dolgozat szerzőinek sorrendjénél ügyelj arra, hogy a főnök neve az első legyen. Ő – mivel szerény ember – a kéziratban bejelöli, hogy nevét az utolsó helyre kell tenni. Ne törődj vele, a kézirat tisztázásánál hagyd a nevét az első helyen. Még egyetlen esetben sem fordult elő, hogy a kefelevonatban ismét hátravonta volna a nevét vagy a dolgozat

megjelenése után szemrehányást tett volna utasításának, kívánságának mellőzése miatt.

Ha ezt a játékot nem játszod el, és a főnököt utolsó szerzőnek hagyod, magadra vess.

Egyébként számos más országban az utolsó hely számít a legelőkelőbbnek, illetve az úgynevezett szenior szerző helyének. A félreértések elkerülése végett olykor csillaggal jelölik meg azt a szerzőt, akihez fordulni kell a dolgozattal kapcsolatos bármilyen kérdés, kérdés esetén.

Bizonyos esetekben a beosztottak nyugodt életének az a feltétele, hogy a főnök teljes bizonyossággal és nyugodt lelkiismerettel sajátjának érezze a munka alapötletét, a kivitelezéssel kapcsolatos egyes problémák megoldásához vezető út kigondolását. Ebben az esetben gyakran folyamodhatunk a Parkinsontól ismert „nem szerzőség” elvének alkalmazásához. Ennek az elvnek tudatos és sikeres alkalmazását láttam, amikor két beosztott kutató a már elkészített kísérleti berendezés és bizonyos mérési vizsgálati eredmények birtokában úgy irányította a beszélgetést főnökükkel, hogy az pontosan a már meglévő készülék elkészítését és a már elvégzett méréseket magába foglaló kutatási programot javasolta. A humoros az egészben csak az volt, hogy a tervezett készülék – mivel a beszélgetés a laboratóriumban játszódott le – már ott volt az asztalon, néhány lépésre a főnöktől, igaz, egy kendővel letakarva.

3. A parazitizmus a merev, antidemokratikus hierarchia szükségszerű következménye, a parazita a hierarchia terméke és védelmezője.

A parazitizmust a tudományos élet, az intézmények kívülről ráerőltetett, merev, hierarchikus rendszere hozza létre és élteti. Ez a szisztéma a kutatók többsége számára nem sok választási lehetőséget kínál. Valamilyen módon be kell illeszkedni abba a struktúrába, amelyet lényegében hatalmi és nem tudományos szempontok határoznak meg. Az általánosítások helyett vegyük egy kicsit alaposabban szemügyre, miként alakul ki a parazitizmus, illetve hogyan lesz valakiből parazita.

Korántsem beszélhetünk egységes képről, és még azt sem állíthatjuk, hogy bárki is predesztinálva lenne erre a szerepre, sőt még az az állítás is megkockáztatható, hogy sokan egy kicsit a külső kényszer és saját gyengeségük következtében válnak parazitává. Az elmondottak alátámasztására vizsgáljunk meg néhány tipikus pályaképet.

(A kényszerparazita) A paraziták egy része tehetséges és olykor már fiatal korukban is eredményesnek bizonyuló kutatók közül kerül ki. Ezek az emberek gyakran – és joggal – úgy érzik, hogy kutatásaiknak csak akkor

tudnak megfelelő keretet biztosítani, ha a hierarchia valamelyik lépcsőfokára felkapaszkodnak, bizonyos önállóságot szereznek és a rajtuk élősködő parazitá(k)tól megszabadulnak. Eddig a pillanatig őszintén és meggyőződéssel ítélik el a parazitizmust, és nem győzik eléggé hangsúlyozni, hogy a hatalmi pozícióra csak kutatási céljaik megvalósítása miatt van szükségük. Szentül fogadkoznak, hogy ők mindent másként fognak csinálni és nem ismétlik meg azokat a manővereket, inkorrektégeket, amelyek oly jellemzőek a parazitizmusra.

A környezet azonban általában nem biztosít kedvező feltételeket a fogadalmak teljesítéséhez.

A megszokottól eltérő vezetési módszereket a többi vezető nem nagyon viseli el. Egy demokratikusan működő szervezeti egység rossz példát mutatna a többi beosztottnak és a „másként is lehet csinálni” példájának esetleges követése komoly gondokkal járó következményeket vonhatna maga után.

A parazitákat semmi sem bősztí jobban, mint a kutatók kölcsönös előnyök alapján történő, demokratikus együttműködése, azaz az a helyzet, amikor fel sem merülhet az eredmények egyoldalú kisajátítása. Ha mindez ráadásul a parazitának kedvező hierarchia kihagyásával történik, akkor a parazita számára kétségesse válik a kisajátítás lehetősége. Márpedig a hatalmi hálózat különböző szintjeit elfoglaló paraziták – a közöttük is meglévő bizonyos ellentétek dacára – nagy összetartó ereje a közös érdek, a parazitizmus gyakorlása. Ezért minden esetben, ha egy intézményen belül valamely tudományos cél elérése érdekében a kutatók között spontán szerveződés jön létre, netán egy-egy kiemelkedő képességű, nem kinevezett személy körül tömörülnek, akkor a gépezet működésbe lép, és a rendbontókat eltávolítják, a csoportosulást felszámolják.

Mindebből következik, hogy aki nem parazitaként akar vezető posztton maradni és nem akar környezetével összeütközésbe kerülni, többnyire színlelni kényszerül, és munkatársait azzal nyugtatja meg, hogy átmenetileg, taktikai megfontolásokból el kell fogadni bizonyos antidemokratikus játékszabályokat a szóban forgó tudományos egységen belül.

Ezzel egy időben a vezető pozícióba került kutatóra a bürokratikus gépezet egyre több olyan terhet ró, amely a kutatásra fordítható idejének a csökkenését eredményezi. Hamarosan az is kiderül, hogy a kutatási feltételek biztosításához nem elegendő az a pozíció, amelyet elért, tovább kell lépnie. Az ezért vívott harc egyre több erőt von el, már alig tud közvetlenül foglalkozni a kutatással. Ereje már csak arra elég, hogy beosztottjaitól a munkát számon kérje, belőlük eredményeket sajtoljon ki. Egyre kevésbé tudja áttekinteni a problémákat. Válaszút elé érkezik: vagy lemond pozíciójáról és visszamegy egyszerű kutatónak, vagy parazitává

válik. Mivel az első esetben elképzelései, tervei jelentős részéről is le kell mondania, nagyon nehéz ezt az utat választani. Marad a második lehetőség. A csábítás is túl nagy, komoly jellemerőre volna szükség, hogy a bukásnak is ítéltető visszatérést válassza.

(*A kinevezett parazita*) Az ebbe a csoportba tartozók pályáját – függetlenül attól, hogy tehetségesek vagy tehetségtelenek – az szabja meg, hogy lényegében érdemtelenül, tudományos eredményeiktől függetlenül juttatják őket olyan helyzetbe, hogy több-kevesebb ember munkáját irányítsák, tudományos vezetőként tevékenykedjenek.

A tehetséges ember számára is tragikus ez a helyzet, hisz nála csak arról van szó, hogy még nem érett meg erre a feladatra. Ha a hatalmat elfogadja, akkor menthetetlenül kizsákmányoló parazitává válik, akármennyire is küzd az ellen, hogy ilyen legyen. Ez történt az ötvenes években, amikor huszon- és harmincéves, nagyon kis tudományos múlttal rendelkező embereket különböző – olykor nem is alacsony – vezetői posztra juttattak.

A hatalomhoz való ragaszkodás, a hatalom megtartásáért vívott harc e vezetőket tudományos-morális értelemben idővel annyira deformálja, hogy lényegében már semmiben sem különböznek az eleve tehetségtelen, kinevezett parazitáktól. A félreértések elkerülése végett: a tehetségtelen megjelölést nem általában értem, hanem az adott szakma szempontjából. Valaki lehet kiváló stilisztá, szónok, politikus, de nagyon rossz fizikus, így mint egy fizikai kutatásokkal foglalkozó csoport vezetőjét tehetségtelennek kell minősítenünk. Azt, hogy ki tehetséges vagy tehetségtelen a szakmában, a szakemberek, a kollégák általában jobban tudják, mint a közvélemény vagy azok, akik a vezetőket kinevezik. Az utóbbiakat retorikával, csinnadrattával, a kétségkívül hasznos tudományos népszerűsítés terén elért eredményekkel meg lehet téveszteni.

A tehetségtelen kinevezettek számára eleve nincs más lehetőség, mint a parazitizmus. Nem állíthatjuk, hogy ez a réteg túlságosan boldog. Valószínűleg folyton retteg, hogy lelepleződik, állandóan csak nála rátermettebb emberekkel kénytelen találkozni a szakmában. Mindezt valahogy fel kell dolgoznia, állandóan kompenzálnia kell. Az eredmény sokszor lesújtó, ezek az emberek gyakran tragikomikus szerepek eljátszására kényszerülnek. (Ezek azok a jelenségek, amelyeket a külső szemlélő úgy észlel: a főnök bedilizett, hatalmi tébolyban szenved, rapszodikus kedélyállapotú, betegesen hiú stb.)

(*A technokrata parazita*) A gyakorlatban felmerülő, mind bonyolultabb feladatok megoldásához egyre többször van szükség különböző szakképzettségű kutatók együttműködésére, munkájuk összehangolására. Az

ilyen munkák irányítása, koordinálása elsősorban menedzseri és nem tudományos feladat, és nincs is szükség arra, hogy az irányító tudós legyen. Általában nem is az. Az irányító hatásköre rendszerint jelentős anyagi következményekkel járó döntésekre is kiterjed, például arra, hogy ki milyen mértékben és dotálással vesz részt a munkában. Mindaddig, míg az irányító megelégszik menedzseri funkciójával, nincs különösebb baj (legalábbis a tudomány szempontjából). A baj akkor kezdődik, amikor az irányító vagy az irányítás különböző lépcsőfokain szereplő személyek tudományos babérokra vágynak, vagy valamilyen oknál fogva úgy döntenek, hogy „áldásos” tevékenységüket a tudomány területére teszik át. Hatalmi és gazdasági pozícióik felhasználásával megalapozott vagy megalapozatlan globális koncepciók örve alatt intézmények, kutatók tucatjai kapnak megbízást egy-egy részfeladat megoldására. Valahol, valakik a beszámolók eredményeit összegyűjtik. Mi lesz az eredmény sorsa? Ki tudja. Lehet, hogy gyakorlati hasznuk is lesz, de gyakran a süllyesztőbe kerülnek, mert kiderül, hogy a koncepció téves volt, és most már egy új koncepció jegyében kell összehangolni a kutatásokat. Nyomtalanul azonban mégsem tűnnek el, a folyosói pletykákban még sokszor felemlégetik, hogy X. Y. vagy Z. ezt vagy azt a tudományos fokozatát hatalommal, pénzzel (persze állami, vállalati pénzzel) szerezte, hisz az ő munkájának ismerték el az ennek vagy annak a koncepciónak jegyében összegyűjtött anyagot.

Igazak az ilyen történetek vagy sem, ki tudja? Bizonyítékot nehéz szerezni, és aki tud is, és magánbeszélgetésben el is mond valamit, hivatalos megkérdezés esetén mindent letagadna. Így maradjunk abban, hogy csak a fociban vannak bundameccsek és nincsenek bunda kandidátusi és doktori védések.

Mindenesetre akik úgy gondolják, hogy sikeres gazdasági, ipari szakemberek és menedzserek viszonylag nagy tömegben lehetnek egyúttal tudományos minősítéssel fémjelzett rendkívül eredményes kutatók is (persze egy időben), azoknak valószínűleg fogalmuk sincs arról, hogy kutatónak lenni lét- és életforma, és mélységesen lenézik a tudományt, de főleg annak művelőit. Nem érzékelik, hogy milyen megalázó és sértő a tudományát művelő kutató számára, hogy az a tudományos fokozat, amelyet évtizedes ráfordítással szerzett meg, az mások számára mellékesen, egyéb rendkívül sokoldalú tevékenységük mellett, tudományos munka nélkül érhető el.

Reális azt feltételezni, hogy ekkora különbség van a két csoport szellemi színvonala között?

Világosan kell látni, hogy elsősorban nem az okoz gondot, hogy valaki így vagy úgy valamilyen tudományos fokozatot, címet szerez, hanem az, hogy a fokozatok bizonyos jogosítványokat is jelentenek a tudomá-

nyos életem belül. A technokrata éppen azáltal válik veszélyes parazitává, hogy olyan kérdésekbe szólhat bele, amelyekről fogalma sincs.

A technokrata parazita bevonulását a tudományba bizonyos anyagi előnyök és hatalmi pozíciók fejében a tudományos élet saját parazitái tesszik lehetővé. Összefogásuk halálos ölelést jelent a tudomány számára.

4. A parazita a tudomány (el)fogyasztója, de nem termelője, és mint ilyen, nagyon különbözik a kutatótól.

A hivatalos értékrend nem tesz különbséget parazita és nem parazita között, a társadalom számára csak az egységes, homogén kutatói réteg létezik. Ezzel szemben a tudományban élő emberek számára – még ha ez nem is fogalmazódik meg – számos olyan, az eddigiekben még nem tárgyalt ismerv áll rendelkezésre, amelynek segítségével a parazita és a nem parazita nagy biztonsággal megkülönböztethető. Hangsúlyoznunk kell, hogy egyetlen ismerv alapján aligha lehet bármit is mondani, mindig több ismérvet kell szem előtt tartani.

Lássunk tehát néhány ilyen jellemzőt

(Ragaszkodás a témához, a tudományterülethez) Egy igazi kutató számára választott, művelt, esetleg sikerrel művelt témája, tudományterülete olyan erősen a szívéhez nő, hogy csak nagyon nehezen tud lemondani róla. Ez ugyan közhely, mégis mostanában ezt inkább konzervativizmusnak tekintik.

A parazita számára mindez nem nagyon számít, mondhatnánk, hogy neki majdnem mindegy, mihez nem ért igazán. Így aztán a paraziták a legnagyobb harcosai a – később sokszor értelmetlennek bizonyuló – gyors témaváltásoknak, élen járnak a divatos témák, jelszavak túlzott propagálásában. Feltehetően a témaváltoztatások támogatása mögött az is rejlik, hogy olyan helyzetet lehet teremteni, amelyben mindenki azonos szintről indul, a beosztottak korábbi szakmai fölénye semmivé zsugorodik.

A gyakori témaváltozások egyúttal azzal is járhatnak, hogy a fiatalok, az újak közül senki sem mélyülhet el igazán egy-egy kérdésben, így nevet sem szerezhet magának a szakmában, következképp könnyebben irányítható, manipulálható.

(Szakmai kapcsolatok) Az igazi kutató elsősorban arra törekszik, hogy a szűk (hazai és nemzetközi) szakkörök elismerését vívja ki, és ezért a részleteket is jól ismerő szakemberek fórumai elé viszi kutatási eredményeit.

A parazita az olyan nagy, látványos, de szakmai érték szempontjából megkérdőjelezhető összejöveteleket kedveli, amelyeken a számára nem elég világos részletekkel kapcsolatban kérdések nem nagyon merülnek

fel. Nagyon kedveli az olyan szakmai fórumokat, amelyeken – hatalmi helyzete miatt – fel sem tételezhető, hogy bárki is szakmailag „belé köszön”. Hazai és nemzetközi kapcsolatait többnyire a kölcsönös személyes előnyök érvényesítésének rendeli alá, tematikai, kutatási kérdések gyakran másodrendűek.

(Viszony a tudományos közülethez) A kutató nem szívesen hagyja abba munkáját abból a célból, hogy bizottságokban, testületekben tevékenykedjék. A parazita sem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy milyen terhes számára az ilyen jellegű tevékenység, de ha megfigyeljük, láthatjuk, hogy mohón gyűjti a bizottsági, testületi tagságokat. Itt megint egy érdekes játszmának vagyunk tanúi. A parazita – ha nem teljesen korlátolt – valahol érzi, hogy felesleges elem a kutatásban, nélküle is jól „elmennének” a dolgok. Persze úgy élni, hogy feleslegesek vagyunk, nem nagyon lehet. Ezért minden olyan hely, funkció, ahol vagy amelyben szerepet játszhat, rendkívül fontos számára. Emellett ezek a szerepek azért is fontosak, mert pozíciójának megerősítéséhez járulnak hozzá és a „rendkívül elfoglalt ember” legendáját tovább erősítik. Az utóbbira sokszor azért is van szükség, hogy ki lehessen térni munkatársai kérései, kérdései elől.

(Kapcsolat a társadalommal) A kutató a társadalomtól bizonyos anyagi és erkölcsi elismerést vár, de általában nem kíván, és a munkája miatt nem is tud jobban beleszólni a társadalmat érintő kérdésekbe, mint más értelmiségi állampolgár. Nem így a paraziták. Két kézzel kapnak minden olyan lehetőségen, amely a társadalmi hierarchiában emelkedésüket eredményezheti. Ezt az emelkedést természetesen tudósi mivoltuknak kell tulajdonítanunk. Senkiben sem merül fel az a kérdés, hogy vajon milyen tudós lehet az, aki tudományát olyan készségesen otthagya egy zsírosnak tűnő pozícióért. Félreértés ne legyen, ha valaki pályát változtat, például kutatóból kereskedő lesz, semmiféle kifogás nem emelhető. Az viszont már komoly bajt takar, ha azt akarjuk elhiteni, hogy az illető a rendkívül sok időt igénylő és fárasztó kereskedői munkája mellett az ugyancsak sok energiát és időt igénylő kísérleti munkákon alapuló kutatásokban országos és nemzetközi szinten kiemelkedő eredményeket ér el. Ha ezek az eredmények reálisak, akkor ezt csak parazita pozícióból lehet elérni.

(A tudományos teljesítmény) Egy igazán tehetséges és eredményes kutató tudományos teljesítményéről dolgozatai, azoknak nemzetközi visszhangja alapján egy szakembernek nem túlságosan nehéz képet alkotni, még akkor sem, ha dolgozatain társszerzők (esetleg egy vagy több parazita) is szerepelnek.

A kutatói mentalitás, stílus a szereplőket ismerő kortárs szakember számára még akkor is felismerhető, ha a valódi szerző csak a sok társszerző egyike. Ilyen munkákra illik egy idősebb kutató szellemes megjegyzése egy régebbi dolgozattal kapcsolatban: „Tudod, öregem, ezt még álneveimen írtam.”

A parazita esetében – kivéve a parazitizmust megelőző korszakát – személyes tudományos teljesítményről objektíve aligha lehet szó. Formálisan természetesen olykor elég jelentős teljesítményt lehet elkönyvelni nála. Mindenesetre az ritkán fordul elő, hogy társszerzők nélkül publikáljon, még monográfiák esetében is társszerzői vannak. Látszólag rendkívül sokoldalú – ezt beosztottjainak különböző irányú képzettsége, érdeklődése szabja meg. Az életmű – ha csak a dolgozatok számát, minőségét vesszük – tiszteletre méltó is lehet. Végeredményben nincs abban semmi csodálatra méltó, hogy öt-tíz-húsz kutató össze tud kaparni akkora tudományos teljesítményt, amekkora egyetlen főnök mennyibemene-teléhez szükséges. Ne feledjük: az objektív tudományos eredmény független attól, hogyan, milyen áron érték el.

A tudomány, sajnos, nem olyan, mint a sport, hogy a nézők saját szemükkel győződhetnek meg arról, ki érte el az eredményt. Így aztán nehezen képzelhető el, hogy tíz súlyemelő eredményének összeadásából alakítanak ki például a világcsúcsot és a súlyemelő szövetség elnöke kapja az aranyérmet.

A tudományos parazitizmus éppen azért létezhet, mert az eredmény és annak létrehozója viszonylag könnyen, feltűnés nélkül elválasztható egymástól, és még az sem áll fenn, mint az irodalmi vagy zenei alkotásoknál, hogy stílusjegyek alapján utólag könnyen valószínűsíteni lehessen a szerzőt.

A világot, a társadalmat, mint már említettük, teljes joggal csak az eredmény érdekli, és a tudomány szempontjából is lényegtelen, hogy ezt vagy azt az eredményt X. vagy Y. érte-e el. Mindebből következik, hogy a parazita olykor valóban kiemelkedő tudósna minősíthető az értékelésre rendelkezésre álló ismérvek, eszközök alapján. Ezek után az sem csodálatos, ha ő maga is elhiszi azt, amit mások állítanak róla. Ilyen fejlemények után ember legyen a talpán, aki be tudja bizonyítani, hogy a parazita az, ami.

Az elmondottak alapján belátható, hogy a paraziták többnyire imádják a team-munkát (persze ha ők irányíthatják), akár ténylegesen szükség van rá, akár nem.

A paraziták általában „ideológiailag” is alátámasztják, hogy a team-munka, a munka megszervezése és irányítása elkerülhetetlenül szükségessé teszi saját létüket.

Figyeljük meg a következő érvelést:

„A tudományos kutatás ma már bonyolult gépezet, a kutatók a gépezet egy-egy szerény csavarjának tekinthetők, eredményeik már nehezen különíthetők el.”

Az olvasó könnyen rájöhet, hogy ezt egy beosztott kutató aligha mondhatta. Valóban, én személy szerint olyan ember szájából hallottam, aki már „poetikusan ifjú korban” (akárcsak Rejtő Górcsev Ivánja) alkalmasnak találtatott egy nagy kutatóintézet vezetésére. Persze ugyanez nálunk és a világ különböző részein a legkülönbözőbb formában nagyon sokszor elhangzott már, tehát érdektelen, kitől hallottam.

A kijelentés nem nevezhető hazugnak, csak demagógnak. Demagógnak azért, mert van benne valami igazság, és így sokak számára elég jól megmagyarázható, hogy lényegében a tudomány is iparrá vált és a kutatók lényegében mesteremberek, szakmunkások, s így – most fűzzük tovább a gondolatot – teljesen természetes, hogy a kutatók munkáját ugyanúgy, mint a szakmunkások munkáját a mérnökök – az arra hivatottak, akik nemcsak a részt, de az egészet is látják – irányítsák.

Nem lehetne a problémát másként, a parazitizmus által diktált szemlélet kikapcsolásával megfogalmazni? Például így: egy-egy tudományos vagy gyakorlati feladat megoldásához gyakran több, különböző területen jártas kutató kreatív munkájának összehangolására van szükség. Az egyes kutatókra jutó részfeladatok jelentősége attól nem válik kisebbé, hogy valaminek a részét képezik. Eredményes alkotómunkára csak akkor számíthatunk, ha a részfeladatok megoldói megkapják az őket megillető erkölcsi és anyagi megbecsülést, és ügyelünk arra, hogy a kutató ne érezze magát egy gépezet ugyan szükséges, de könnyen kicserélhető csavarjának. Ezért meg kell adni számára azt a lehetőséget, hogy kutatóként kiteljesedjék és önálló tudományos tevékenységet folytasson, akár a részfeladat keretein belül, akár amellet.

A hierarchiában gondolkodó agy számára elképzelhetetlen, hogy kutatók önként társuljanak valamilyen feladat megoldására. E társulás nyilván azért történhet meg, mert minden résztvevő megtalálja a számítását. Ekkor senki sem fogja azt érezni, hogy őrá egy csavar szerepét kényszerítették. Természetesen ilyenkor az irányító is csak koordinátor lehet, illetve, ha valóban képes sok ember munkáját eredményesen irányítani, akkor a többiek önként is ráruházzák ezt a szerepet, esetleg spontán alakul ki ez a szerep.

(A parazita személyisége) Nem szabad azt gondolnunk, hogy a tudományos parazita sötét, gonosz ember. Szó sincs róla. A kiemelkedő, nagystí-

lú paraziták – mint erre már utaltunk – nem feltétlenül tehetségtelen emberek.

Igazán sikeres parazita csak az lehet, akinek van fellépése, valamilyest tud bánni az emberekkel, de feltétlenül szükséges, hogy ne legyenek erkölcsi gátlásai, ha szellemi termékek tulajdonjogáról van szó. Szerencsés esetben kulturált, művelt ember, kellemes társalgó, családszerető stb. Egyszóval szeretetre méltó humanista benyomását kelti, aki emellett még nagy tudós is. Mivel a világ nagyobbik részében ez a kép alakul ki róla, mondhatnánk, ez objektívódik, aligha van esély arra, hogy bárki ne ezt tekintse az igazságnak. Azok persze, akik szenvednek az illető személy parazitizmusától, nehezen viselik el a kizsákmányolást – így gyakran kerülnek összeütközésbe vele –, és egészen másként látják ezt a sokak által tisztelt és megbecsült személyiséget.

A teljesen tehetségtelen parazitára nem is érdemes szót vesztegetni, mert értelmes ember számára teljesen világos, hogy ezeket csak a hierarchia tartja fenn.

Mindenesetre azt tudomásul kell vennünk, hogy az adott hierarchia működését elfogadó társadalmi morál alapján állva majdnem minden parazita feltétlenül kifogástalan, derék embernek tekinthető.

Ám a kutatásban (és más szellemi alkotómunka esetében is) sokkal élesebben rajzolódnak ki bizonyos erkölcsi, morális követelmények, mint az élet más területein. A tudományos élet rendkívül érzékenyen reagál az alkotás szerzőségével kapcsolatos bármilyen visszaélésre. A kutatót pályáján nagyobb csapás aligha érheti annál, ha gondolatait, eredményeit valaki akár részben, akár egészében kisajátítja. A parazita pedig ezt teszi, és ezzel az áldozatok és minden egészségesen gondolkodó nem parazita előtt elveszti becsületét. Ha a hierarchia a parazitát nem védené, rövidesen kiszorulna a szóban forgó tudományterületről.

Valóban, a helyzet rendkívül furcsa. Ha valaki a közértebből ellop egy üveg konyakot, az olykor súlyos szankciókat von maga után, de ha ugyanez a személy bizonyos pozícióból szellemi alkotást tulajdonít el, az megtorlatlan marad.

A PARAZITIZMUS KÖVETKEZMÉNYEI

1. Objektív következmények. Az előző részekben kifejtett gondolatok alapján a leg súlyosabb következménynek azt kell tartanunk, hogy a parazitizmus a tudományos tevékenység hatékonyságának jelentős mértékű, jól észlelhető csökkenését idézi elő. A paraziták beépülése miatt rendkívül sok az üresjárat. A parazita elsősorban abban érdekelt, hogy a konkurenciát meg-

fojtsa, és nélküle ne születhessen tudományos eredmény. Ehhez még akkor is ragaszkodik, amikor teljesen nyilvánvaló, hogy saját tudományos bázisának szűkülésével jár valamilyen általa ellenségesnek ítélt megnyilvánulás megtorlása. Példák tucatjait lehetne felsorolni, de ezektől nyugodtan eltekinthetünk, mert a különböző történetek olyanok, mintha – bizonyos egyedi sajátságoktól eltekintve – egyetlen közös forgatókönyv alapján játszódtak volna le. Nézzük meg, melyek azok a tipikus elemek, amelyek általában szerepelnek e képzeletbeli forgatókönyvben.

(*A konfliktus*) A konfliktusok gyakori forrása az, hogy a beosztottak szakmai értelemben felnövekszenek, és elviselhetetlennek érzik kiszolgáltatottságukat. Valóban rendkívül furcsa szituációnak kell tekintenünk, hogy akár ötvenéves minősített kutatók főnökeik nélkül nem publikálhatnak. (Ennek gyakoriságáról az irodalom elemzése alapján könnyen meggyőződhetünk.)

A konfliktus forrása sokszor az is, hogy a beosztott kutatók rádöbbennek: alkalmatlan vezetőjük helyben járásra kényszeríti őket, tudományos előrelépésre semmi lehetőségük nincs. A beosztottak – pályafutásuk elején – mondhatnánk, természetyszerűen, a magas posztra jutott vezetők teljesítményét tekintik mércének, és így katartikus élményben van részük, amikor felismerik, hogy ez a mérce a nemzetközi piacon bizony semmit se ér, saját teljesítményüket hamis mércével mérték. Egy ilyen felismerés a legöntudatosabbakat lázadásra készítheti.

(*A konfliktusok kezelése*) A konfliktusok megoldására néhány jól bevált módszer áll rendelkezésre: 1. Az elégedetlenkedők egy részének leszerelése azaz, hogy őket is valamilyen parazita pozícióba juttatják. 2. A gyengébbeket meg kell félemlíteni. 3. A lázadókat, a potenciálisan veszélyes elemeket fel kell számolni, el kell távolítani.

Az 1. és 3. pontban szereplő módszerek alkalmazásánál felhasznált eszközök is meglehetősen sablonosak. Az egyik standard eszköz az átszervezés.

Az átszervezés lehetőséget nyújt új vezetői posztok kreálására és olyan körülmények teremtésére, amelyeknél bizonyos személyek feleslegessé válnak.

Sokszor eredményre vezet a témaváltás vagy a témamódosítás. A nemkívánatos elemek témái ily módon feleslegessé tehetők, és az illetőktől – ha nagyon ragaszkodnak témájukhoz – meg lehet szabadulni. Ha az érintettek elfogadják a témaváltást, akkor ugyan átmenetileg még maradhatnak, de pozícióik lényegesen meggyengülnek, és más módon kell velük leszámolni – ha erre még egyáltalán szükség van.

Nagyon kedvelt változat az „összeférhetetlen” és „izgága” személyeknek a kollektíva érdekében történő eltávolítása. Megfelelő szereposztással, a társadalmi szervek bevonásával jó néhány ilyen komédiát eljátszottak már tudományos kutatóhelyeinken.

Vázlatosan tekintsük át azokat a károkat, amelyeket a fenti módszerek alkalmazása eredményez. Mindenekelőtt minden indokolatlan, sokszor költözésekkel kombinált átszervezés közvetlen súlyos anyagi károkat okoz. Közvetlen kárnak kell tekintenünk a harcokban, költözködéssel stb. eltöltött munkaidőt is. Közvetett kár, de talán az előbbieknél jelentősebb, hogy a konfliktusok szereplői általában azok, akik képesek lettek volna eredményes és jó munkát végezni, ha megfelelő körülményeket biztosítottak volna számukra.

2. *Szubjektív következmények.* A parazitizmus lelkileg és szellemileg elnyomó moritja mind a parazitát, mind a parazitizmus áldozatát.

Az előzőekben – többek között – szó volt arról, milyen, olykor nevetséges, olykor szánalmas játszmában vesz részt mindkét fél. Igen, egyszer-kétszer el lehet játszani a szerzőségi huzavonát vagy a nem szerzőséget, és ezt még humorosan is felfoghatjuk, de tartósan, a személyiség károsodása nélkül aligha lehet ezt a gyakorlatot folytatni.

Azt kell mondanunk, hogy a parazita és alattvalója egyaránt torzult lelkű, ha nem is egyformán felelősek ezért a helyzetért. Szolgalelkektől nem lehet eredményes alkotómunkát várni. A parazitizmusnak viszont csak a szolgalelkek felelnek meg, és a paraziták nem szeretik azokat, akik túlságosan érzékenyek emberi méltóságukra és moralizáló értelmiségiként viselkednek.

SZÁMOLJUK FEL A PARAZITIZMUST!

Első pillantásra a parazitizmus könnyen gyógyítható betegségnek tűnik, sőt még az öngyógyítás is lehetségesnek látszik. Hogy miként? A naiv elképzelés szerint a parazita visszamegy az íróasztalához vagy a laboratóriumába, és önálló munkába fog, esetleg vezetői és adminisztratív funkciói, bizottsági tagságai közül néhányról lemond, hogy több ideje maradjon saját szellemi termékeinek előállítására. Elképzelhető olyan változás is, hogy lemond arról, hogy őt magát tudósnek tekintsék, megelégszik azzal, hogy „csak” tudományos menedzserként tisztelje környezete, a társadalom, és ezért megkaphasson minden olyan erkölcsi és anyagi elismerést, amelyet más területen a hasonló menedzserek kapnak.

Elvileg nem lehet kizárni, hogy a jelenlegi valóság talaján egy-két

esetben ez be is következne. Gyökeres változásokra viszont csak akkor számíthatunk, ha magát a talajt, a tudományos élet működésének mechanizmusát változtatjuk meg, más szóval, a tudományos élet demokratizálására teszünk erőfeszítést.

E feladat megoldása érdekében számos részlépést kell megtenni.

a) A vezetők sorsa, léte ne külső tényezőktől, hanem a vezetettektől függjön.

A legkülönbözőbb szinteken a vezetők választással kerüljenek funkcióikba. A megválasztás korlátozott időre szóljon, és kettőnél többször ne legyen ismételt. A kutatók kérésére a vezető bármilyen funkcióból visszahívható legyen.

Olyan légkört kell teremteni, amelyben a vezetői funkciók vállalása inkább áldozat, mint előny legyen.

b) Meg kell szüntetni a beosztott kutatók kiszolgáltatott helyzetét. Világosan meg kell fogalmazni, hogy kötelességeik mellett milyen jogok illetik meg az egyes kutatókat. Olyan feltételeket kell teremteni, hogy lehetőség legyen a spontán szerveződésre, és hierarchikus kényszer nélkül, esetleg csak meghatározott időre alakuljanak ki a kutatói csoportosulások.

c) Gondoskodni kellene arról, hogy a tudományos és tudományos menedzseri funkciók jól elkülönüljenek. A tudományos minősítés pedig valóban a tudományon belüli tevékenység ösztönzője és elismerése legyen.

d) Szakmai etikai bizottságokat kellene létrehozni (ahol nincsenek), hogy vitatott szerzőségi kérdésekben egy független fórumhoz lehessen fordulni.

Az itt felsorolt szempontok természetesen csak az első durva közelítést jelentik. Nyilván még sokat kellene töprengeni azon, hogyan, milyen úton járjunk a jövőben.

*

Végezetül legyen szabad még néhány megjegyzést fűznöm a fentiekhez.

Az írás óhatatlanul szubjektív; objektív adatok begyűjtésére – a dolgozatban is tárgyalt okok miatt – nem volt lehetőség. Így a szerző csak a saját (több mint harmincéves), a kémiai kutatás terén szerzett tapasztalataira és számos kollégájának elbeszélésére támaszkodhatott. Az utóbbi történetek sem tekinthetők objektívnak, rögzítésükre pedig senki sem vállalkozott. Az elbeszélésekből az általános, közös elemeket igyekeztem kiemelni és feldolgozni. A dolgozatban alig van olyan mondat vagy megállapítás, amelyet ne lehetne konkrét esetekkel összefüggésbe hozni. Valószínű, hogy a korlátozott körű anyaggyűjtés ellenére a dolgozatban tárgyalt jelenségek a természettudományos kísérletes kutatások területén elég általánosnak tekinthetők.

MI LESZ VELED (ALAP)KUTATÁS?

Világosság XXX. évf. (11) 865-871 (1989).

A címben feltett nyugtalanító kérdés lassan már két évtizede nyomasztja mindazokat, akik érdekeltek a természettudományos kutatásokban, akik úgy érzik, hogy az utóbbi évek bizonyos változásai (pl. OTKA bevezetése) ellenére sem következett be lényeges fordulat, sőt mind kétségbeesettebben konstatálják, hogy a lejtőn egyre nehezebb lesz megállni.

Nap nap után arra kell rádöbbennünk, hogy tudományos életünk valódi problémáit vagy a szőnyeg alá söprik, vagy egyáltalán fény sem derül arra, hogy mi is a probléma.

Elképzelhető-e, hogy a valóságos helyzet mélyreható elemzése nélkül születhessenek megalapozott javaslatok? Elképzelhető-e, hogy a múlttal való szembenézés, a mai helyzet kialakulásához vezető út tanulmányozása nélkül bármilyen elemzés elvégezhető legyen?

A kérdéskör részletes tárgyalására aligha lehetne vállalkozni egyetlen dolgozat keretében. Nagy gondot okoz az is, hogy számos adat nem szerezhető meg, így bizonyos jelenségek mennyiségi elemzésére sem nyílik lehetőség.

Ezért a következőkben néhány, mélyebb elemzés nélkül is felismerhető jelenség, összefüggés tárgyalására szorítkozunk, kissé eklektikus módon, kicsit a felszínen mozogva, de a lehetőségekhez képest objektívtásra törekedve.

A TUDOMÁNYOS KULTÚRA HANYATLÁSA

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy mit értünk tudományos kultúrán. Nem könnyű mindenki számára minden vonatkozásban kielégítő definíciót adni. Jelen megfontolásaink szempontjából a következő ad hoc definíciót használhatjuk: Adott környezetben a tudományos kultúra szintje szabja meg, hogy milyen „játékszabályok” érvényesek a tudomány művelői között szakmai, szakmai-társadalmi érintkezésben, milyen szakmai, morális igények, követelmények érvényesülnek az egyes kutatókkal szemben, mit

tekintünk a teljesítmény mércéjének, illetve az alkalmazott mércék milyen viszonyban állnak a nemzetközileg kialakult elvárásokkal.

Mint ezt a fenti definíció is tükrözi, a tudományos kultúra szintje, állapota nem lehet teljesen független az adott társadalom általános kultúrájától, morális és etikai normáitól, de ami a legfontosabb, a kutatók közötti kapcsolatokat és az egyes kutatók viszonyulását az intézményrendszerhez döntően befolyásolhatják az általános társadalmi normák, hisz a kutatás nem szigetelhető el a társadalomtól.

Mindez persze azt is jelenti, hogy a társadalom kóros jelenségei a tudományos kultúrában is megjelenhetnek, illetve megjelennek, mint ahogy a társadalmi életben bekövetkező pozitív változások a tudományos kultúra ilyen irányú változásait katalizálhatják.

Feleslegesek és eltartottak? (A „csak” alapkutatást művelők helyzete.) Az elmúlt másfél évtizedben egyre nehezebb helyzetbe kerültek azok a természettudományok területén tevékenykedő kutatók, akik valamilyen oknál fogva nem végeztek olyan – általában gyakorlati célú – szerződéses munkákat, amelyek számottevő bevételt jelentettek volna a szóbanforgó kutatókat alkalmazó intézmények számára.

Ha ezek a kutatók „hasznot nem hajtó” témáik részleges vagy teljes feladására nem voltak hajlandók, fokozatosan kiszorultak az eredetileg alapkutatások művelésére létrehozott intézetekből. Ha némelyeknek mégis sikerült valamilyen módon megkapaszkodniuk, akkor bizony nagyon sokszor kellett eltérniük, hogy felesleges kenyérpusztítóknak tekintsék őket, és meg kellett elégedniük a kegyelemből odavetett morzsákkal, akár a kutatások támogatásáról, akár munkájuk anyagi elismeréséről volt szó.

Ebben a vonatkozásban az alapkutatások anyagi támogatására szolgáló pályázati rendszerek (AKA, OTKA) bevezetése sem hozott döntő fordulatot – legalábbis az MTA egyes intézeteiben.

A pályázatok alapján szerzett anyagi támogatást mint nyereséget nem eredményező bevételi forrást kezelik, így a pályázatot elnyert kutatót sem tekintik „termelőnek”, és ez munkájának anyagi honorálásában is tükröződik.

Persze különböző szempontok szerint sokféleképpen lehet értelmezni, magyarázni a helyzetet. Nagyon sokszor hallhatjuk, hogy a kialakult helyzet valóban rossz, de más lehetőség – pillanatnyilag – nem kínálkozik, az intézeteknek meg kell termelni a fennmaradásukhoz szükséges anyagi eszközöket.

A kérdés csak az, hogy fenn kell-e tartani az intézeteket, ha azok egyre eszkalálódó alkalmoszerű, koncepció nélküli szerződéses tevékenység gyakorlásában elvesztik azt, amiért lényegében létezniük kellene.

A tudományos kultúra hanyatlásának egyik ijesztő tünete az, hogy

önmagukat tudósnak tartó személyek a konkrét hasznót nem hajtó kutatásokat és azoknak művelőit lenézik, ostromozzák, és lehetőségeiktől, valamint hatalmuktól függően még ki is szorítják őket a pályáról.

Ennél talán még szomorúbb az, hogy már senki sem meri vállalni, hogy „csak” alapkutatással foglalkozzék, és netán ebben találja meg önmegvalósítását. A „hobbi” kutatások ellen vívott harc eredményeként ma már alig találunk olyanokat, akik nyíltan ki mernék jelenteni, hogy a tudományt önmagáért szeretik, és nem a közvetlen haszon, hanem a tudomány – ha fellengzősen is hangzik –, a megismerés misztériuma izgatja őket.

Kutatás vagy szolgáltatás. (A műszermonopólium szerepe.) Tudományos életünk egyik súlyos torzulásának kell tekintetnünk, hogy bizonyos szolgáltatásokat tudományos tevékenységként könyvelünk el, sőt, nagy volumenű és szerteágazó szolgáltatásokat olykor kiemelkedő tudományos eredménynek tekintenek.

Néha valóban nem könnyű megvonni a határt szolgáltatás és kutatás között, de azért a legtöbb esetben elég jól felismerhető, hogy valamely feladat, probléma megoldásában mit kell kutatásnak és mit szolgáltatásnak tekintenünk.

A szolgáltatások leggyakoribb esete az, amikor valamely feladatra egy sokrétűen felhasználható, drága, kevés kutatóhely birtokában levő műszerrel, berendezéssel elvégezhető vizsgálatok adataira van szükség.

Számos országban, ha a kutatás valamelyik fázisában ilyen igény merül fel, akkor az adott szolgáltatásra berendezkedett cégtől, vállalatától pénzért megrendelik a munkát. Természetesen a gazdag országokban számos olyan berendezés van, amely nálunk ritka (mert drága), könnyen elérhető, bizonyos intézményeknél az intézmény valamennyi kutatójának rendelkezésére áll, esetleg a kezelőszemélyzet segítségét is igénybe lehet venni. A munkának ez a fázisa tehát ilyenkor semmiképpen sem minősül kutatásnak.

Ezzel szemben nálunk egy-egy nagyműszer „birtokosa” monopolhelyzetben van, és nemcsak a szolgáltatást fizetteti meg, hanem igényt tart arra is, hogy szerzőként szerepeljen azokon a dolgozatokon, amelyekben a szolgáltatás eredményeit felhasználják. Ilyen módon egyes szolgáltatók olyan dolgozatok százain szerepelnek társszerzőként, amelyekhez tudományos szempontból lényegében semmi közük nincs. Nem vettek részt a koncepció kialakításában, nem ők vetették fel, hogy mi legyen a vizsgálatok konkrét tárgya, lényegében nem terheli őket semmilyen felelősség a téma fejlődéséért, esetleg kudarcáért, sokszor a dolgozatot is csak elküldése előtt, kész formában látják – ha látják.

Az ilyen szereplést kutatásnak csak erős túlzással nevezhetjük. Mégis

rangos intézmények kérkedve büszkélkednek ilyen jellegű „kutatásaikkal”, és mit sem törődnek azzal, hogy a szolgáltatással foglalkozó munkatársak jelentős része sohasem válik valóban a szakmai közvélemény által is elismert kutatóvá, olykor tudományos minősítést sem szereznek.

Ugyanakkor egy drága, nagy berendezés birtoklása rangot ad egy kutatóhelynek, lehet mivel dicsekedni, lehet mivel pénzt keresni. Ezért aztán egyáltalán nem csoda, hogy óriási harcok folynak egy-egy ilyen monopolhelyzetet teremtő berendezés megszerzéséért.

A félreértések elkerülése végett hangsúlyozni szeretném, hogy szó sincs a szolgáltatások mögött rejlő, olykor igen magas szellemi teljesítmény, szellemi tőke lebecsüléséről. A probléma csak az, hogy nevezhetjük-e kutatásnak és főleg alapkutatásnak azt, ami a szolgáltatások körébe tartozik?

A szolgáltatásoktól némileg eltérő, de sok vonásukban hasonló jegyeket hordoznak az ún. „módszercentrikus kutatások”. Amíg a szolgáltatások jelentős részénél a középpontban egy nálunk nehezen, de kereskedelmi forgalomból beszerezhető drága berendezés áll, addig a „módszercentrikus kutatásoknál” olyan vizsgálati technikákról van szó, amelyeknek elsajátítása komoly szellemi tőkebefektetést igényel, és a technika mint egységes egész közvetlenül nem vásárolható meg. Az ilyen egységek sokféle kutatási feladathoz kapcsolódva fontos információkat szolgáltató vizsgálatokat végeznek.

Ezekben az esetekben a probléma az, hogy sokszor nincs koncepció. A módszer adott, a módszer fejlesztésével – ami önálló kutatási feladat volna – már nem foglalkoznak.

Az ilyen egységek tevékenységét egy idő után már az jellemzi, hogy lázasan keresik a kapcsolatot olyan kutatókkal, akik saját, valamilyen koncepción alapuló témájukban a módszert alkalmazni tudják. Hogy mikor válik ez a tevékenység rutinná, azaz szolgáltatássá, az sok tényezőtől függ, de ha ez bekövetkezik – és elég könnyen bekövetkezhethet –, akkor mindaz, amit a szolgáltatásokról elmondtunk, erre a tevékenységre is érvényes.

KUTATÁS ÉS MEGBÍZÁSOS MUNKÁK

Aligha van morálisan züllesztőbb, következményeiben károsabb jelenség, mint a megbízásos munkáknak az a gyakorlata, ami az elmúlt évtizedek során kialakult.

A megbízásos munkák romboló hatása a hatvanas években már nagyon jól észlelhető volt az egyetemeken, és ennek eredményeként az oktatás, a kutatás fokozatosan háttérbe szorult.

Ismert, hogy a megbízásos munkák nélkül az egyetemek és az egyetemi dolgozók egyébként sem irigylésre méltó helyzete mennyire elviselhetetlen lett volna. A negatív jelenségek mindenestre arra hívták fel a figyelmet, hogy az egyetemek megfelelő finanszírozását, az egyetemi oktatók jövedelmének növelését más úton kellene megoldani. Ahelyett, hogy valóban új utakat kerestek volna, a megbízásos munkák rendszerét egyre inkább rákényszerítették a kutatóintézetekre, az akadémiai intézetekre is.

Akik csak egy kicsit is betekintettek a szerződéses munkákról szóló jelentésekbe, azok minden kétség nélkül megállapíthatják, hogy nagyon sokszor színvonalatlan, elnagyolt munkákról, formális ügyletekről van szó, a megbízó a konkrét megbízás alapján többnyire nem is vár semmit. Az üzlet valamilyen más kapcsolat megerősítésére szolgál.

Az egyik súlyos probléma az, hogy a megbízásos munkák igénytelen teljesítése leszoktatja a kutatókat arról, hogy színvonalas munkát végezzenek. Aligha képzelhető el, hogy valakinek a magatartása megváltozik attól függően, hogy mi a végzett munka rendeltetése.

Másrészről azok, akik eddigi pályafutásuk során nem voltak képesek arra, hogy akár csak egy színvonalas dolgozatot küldjenek be egy valamirevaló nemzetközi folyóirathoz, azok hamar rájönnek arra, hogy összecsappott – „falura ez is jó” jelszóval készített – jelentéseik alapján komoly anyagi ellenszolgáltatásokhoz juthatnak, esetleg a kutatóintézet legmegbecsültebb káderei közé tartozhatnak.

Elképzelhető, hogy milyen modellt jelentenek ezek a példák a fiatal, kezdő kutatók számára.

Az alapkutatás és a gyakorlat. (Kutatóintézet vagy falanszter.) Senki sem ellensége önmagának. Aligha lehet olyan, akár a legelvontabb témával foglalkozó kutatót találni, aki ne örülne, ha kutatási eredményeit a gyakorlatban hasznosítják, és ebből még anyagi haszna is származik. Az is nagyon valószínű, hogy a gyakorlati hasznosításhoz – képességeihez mérten – megadna minden segítséget. Mindezt azért kell hangsúlyozni, mert kialakult az a téves mítosz, hogy az alapkutatásban érdekelt kutatók mereven elzárkóznak a gyakorlattól.

A legtöbb értelmes ember – és tételezzük fel, hogy a kutató is az – fel tudja mérni, hogy nagyjából meddig terjednek képességei, sőt sokszor alá is becsüli azokat. A szellemi tevékenységhez vonzódó emberekből sokszor hiányzik a gyakorlati készség, így bele sem vágnak olyan munkákba, amelyeknél az utóbbira nagy szükség volna.

A társadalom már régóta feltalálta a munkamegosztást, mint a képességek, tevékenységi területek, lehetőségek különbözősége miatt felmerülő nehézségek áthidalásának egyik legjobb eszközét.

Erről – úgy látszik – mostanában a hazai kutatásirányítók egy kissé

megfeleltek, amikor minden áron arra törekszenek, hogy lehetőleg minden kutató valamilyen közvetlen gyakorlati célú, bevételt, jövedelmet eredményező tevékenységet is folytasson.

Ezek a törekvések – a *Tragédia* szavaival élve – lassan azt eredményezik, hogy a kutatóintézetek „a cél a megélhetés” jelszavával fokozatosan falanszterizálódnak, és mindenki széklábat fog faragni. Végül elérhetjük, hogy már nem lesz többé senki, aki az „öncélú” alkotás létrehozására képes lesz.

Nem a kutatók tehetnek arról, hogy nem alakult ki egy olyan lépcsőzetes kutatási struktúra, amelyben az alapkutatástól kezdve a gyakorlati hasznosításig minden elem jól illeszkedik egymáshoz, ugyanakkor a különböző jellegű tevékenységek számára – függetlenül azok közvetlen gyakorlati hasznától – súlyuknak, szerepüknek megfelelő lehetőségek nyílnak.

Ha igaz az az állítás, hogy a tudomány elszakadt a gyakorlattól, akkor ezért teljes egészében a hibás, túlbürokratizált és centralizált tudományszervezési és irányítási rendszert lehet és kell felelőssé tenni, de nem a kutatókat. A felsősoktatási intézmények gazdasági és szellemi hanyatlását előidéző költségvetési politika a legsúlyosabb csapást az alapkutatásra mérte már az ötvenes és hatvanas években is, amikor a kutatóintézeti hálózat kialakításával az alapkutatások számottevő részét ezekbe az intézetekbe vitték át. Most az „arccal a gyakorlat felé” jelszó hirdetésével az intézetekben is elsorvasztják az alapkutatást.

A SZINTENTARTÁS LÁTHATATLAN KÖLTSÉGEI

Bizonyos szintű tudományos kultúra fenntartása – ugyanúgy, mint az emberi kultúra más területeinek biztosítása – számottevő anyagi ráfordítást igényel. Természetesen még a „tisztá” tudományban is vannak eladható dolgok, sok minden pénzzé tehető. Akik csak az eladható, áruvá alakítható dolgokra, viszonylatokra koncentrálnak, azok számára kizárólag a jövedelmezőség a hatékonyság mércéje.

Vizsgáljuk meg, hogy mi történne a tudományos életben, ha a tudományos kultúra egy-egy alapelemét jelentő tevékenységnél szigorúan érvényesíteni akarnánk a „minden áru”, és a „minden pénzbe kerül” elvet, s kísérletet tennénk arra, hogy a tudományos közéletben szereplő kutatók közéleti munkáját megfizessük, méghozzá nem személyesen a kutatónak, hanem a kutató munkaadójának, különösen akkor, ha munkaidő alatt végzett tevékenységről van szó. Ily módon gondolkísérletünkben a tu-

dományos közéletben tevékenykedő kutatók is hasznot hajtának. Vegyünk sorra néhány alapvető tevékenységet.

1. Minősítési eljárások

Értekezések bírálata, bírálóbizottsági tagság, különböző TMB funkciók. Mindezekért nem járna az eddigi jelképes tiszteletdíj, hanem a megfelelő tevékenység reális értékének megfelelő összeget a tevékenységet végző munkahelyének számlájára utalnák át.

2. Bizottsági tevékenység

Feltehetően azért szaporodnak a különböző bizottságok, mert egy-egy bizottság megalakításának többnyire nincs közvetlen költségkihatása, ugyanis a bizottsági tagok munkaidejét általában, a szó gazdasági értelmében, értéktelennek tekintik. Bizottságokra, testületekre – ha nem is olyan nagy számban, mint azt a mai gyakorlat alapján gondolnánk – bizonyos esetekben feltétlenül szükség van.

3. Oktatási tevékenység, folyóiratcikkek lektorálása, tanácsadás és más, a tudományos kultúrában fontos szerepet játszó tevékenység.

Mindenki nagyon jól tudja, hogy a főhivatású kutatók számára mennyire fontos, hogy aktívan részt vegyenek az oktatásban. Aki ezt csinálja, az nem az anyagi ellenszolgáltatásért teszi. Külföldi, nemzetközi folyóiratok szerkesztőbizottsági tagságáért, dolgozatok lektorálásáért általában nem fizetnek. (Hosszantartó tevékenység esetén, némely kiadó, időnként, bizonyos kereten belül, kiadványaiból ajándékpéldányok kiválasztásának lehetőségét ajánlja fel.)

Nyilván senki sem vitatja, hogy a megfelelő szintű lektorálás – ugyanúgy, mint az oktatás – komoly energiát igényel, és az, hogy e tevékenység színvonala tudományos kultúránkra jelentős befolyást gyakorol, azt hiszem, szintén vitathatatlan.

A tanácsadás, segítségnyújtás körül kialakult visszataszító állapotokról talán jobb nem is beszélni. Az utóbbi időben egyre többször lehet azt a panaszt hallani, hogy lehetetlenség tudományos intézetektől, illetve azok munkatársaitól tanácsot kérni és kapni anélkül, hogy valamilyen – az intézetnek szóló – anyagi ellenszolgáltatás (megbízás) igénye fel ne merülne.

A kutatók ilyen magatartása ma már természetesnek tekinthető, hisz sokan kaptak olykor súlyos dorgálást azért, mert egy kívülről hozott probléma érdekessége, maga a feladat annyira izgalomba hozta őket, annyira

elmerültek benne, hogy elfeledkeztek az „első a megélhetés” követelményéről, így vagy *ingyen, vagy nevetséges áron vesztegették el szellemi kincseiket*.

A tudomány és a tudományos kutatók globális finanszírozása – többek között – éppen azt a célt szolgálja mindenütt a világon, hogy szinten tartsák a tudományos kultúrát, hogy a kutatóknak legyen idejük, lehetőségük minden külön anyagi ellenszolgáltatás nélkül elvégezni azokat a teendőket, amelyekről fentebb beszéltünk.

Ebből viszont az következik, hogy minden olyan finanszírozási, jutalmazási, ösztönzési rendszer és jövedelemelosztás, amely az említett tevékenységeket mint értéket nem teremtő folyamatokat figyelmen kívül hagyja, sőt bünteti, az a tudományos kultúra sírját ássa meg.

A LÓ TÚLSÓ OLDALÁN, AVAGY AMERIKÁBÓL JÖTTEM...

A tudomány nemzetközi, de a finanszírozása – kevés kivételtől eltekintve – nemzeti. Már az utóbbi állításból is következik, hogy a nemzeti keretek, lehetőségek meghatározó jelentőségűek abban, hogy egy adott ország tudománya mekkora szerepet játszik a nemzetközi tudományban.

A tudomány a nemzeti kultúra része, a nemzeti kultúrából táplálkozik, annak talaján él és létezik, de ugyanakkor a tudomány a nemzeti kultúra fejlesztésében, kiteljesítésében rendkívül nagy szerepet játszik.

Állítom, hogy kell léteznie nemzeti tudományos kultúrának ugyanúgy, mint a nemzeti kultúrának általában, még akkor is, ha az előbbi jobban és gyorsabban módosul, változik a nemzetközi hatások következtében.

Ha a fenti állítást elfogadjuk, akkor azt is el kell ismernünk, hogy a nemzeti tudományos kultúrára nem lehet büntetlenül, minden következmény nélkül ráerőltetni más, tőlünk eltérő keretek, feltételek mellett működő tudományos kultúrák mégoly pozitív elemeit sem.

Sokat beszéltek már arról, hogy a szovjet modell szolgálja másolása milyen nagy károkat okozott a tudományos életben is. Ismeretes az is, hogy az ötvenes években és a hatvanas évek elején mekkora súlya volt egy Szovjetunióban szerzett diplomának vagy kandidátusi fokozatnak, ha birtokosa elég ügyesen mozgott a politikai színtéren és a tudományos közéletben.

Ám a hatvanas évek közepétől kezdve változás történt a modellben. „Irány Amerika” lett a jelszó, és a közvélemény szemében annak az ázsiója növekedett, aki elmondhatta, hogy Amerikában voltam, Amerikából jöttem. A hatvanas években sokan úgy gondolták, hogy igazi nagy karri-

erre a hazai tudományos életben az számíthat, aki korábbi, politikai megbízhatóságát tükröző jogosítványai mellé magára ragaszthatja a nyugatot, elsősorban Amerikát járt tudós, kutató címkéjét is.

Ahogy az utazási lehetőségek bővültek, a hosszabb-rövidebb időre szóló külföldi utak, külföldi munkavállalás egyre általánosabb jelenség lett, és végre úgy tűnt, tűnik, hogy Magyarország visszakapcsolódik a nemzetközi tudományos vérkeringésbe.

Igen ám, csakhogy mindaz, amit a nemzetközi kapcsolatok egyre bővülő lehetősége nyújt, könnyen elprédálódik, ha a hazai talaj nem tudja befogadni azt a magot, mely szárba szökkenve tudományos életünk szép hajtásává válnék. Ezért nem csoda, hogy tudományos életünk bürokratikus-hierarchikus rendszere, a centralizált tudományirányítás, tervezés, és nem utolsósorban az alkalmatlan, pozícióját féltékenyen őrző vezetés a pozitív irányú tendenciák érvényesülését megakadályozta, a pozitív hatások nagyfokú torzulást szenvedtek.

A külföldi tapasztalatok megfontolt, átgondolt adaptációja helyébe többnyire szolgai másolás lépett, ezzel eleve vállalva a másodlagos szerepet. A „fejlett nyugati módszerek”, új kutatási irányok, divatok túlzott, kritikátlan imádata legalább olyan káros lehet, mint az ötvenes évek gyakorlata.

Különösen az amerikai kutatások egyoldalú értékelése okozhat saját tudományos önbecsülésünkben komoly károkat, függetlenül attól, hogy az Egyesült Államok kétségtelenül vezető helyet foglal el a tudományos kutatás számos területén.

Két dolgot azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni. Mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal, hogy az, amit amerikai tudomány néven emlegetünk, a tudomány színvonalát illetően rendkívül heterogén, igen nagy számú kutatóhely és kutató (egyetemek, főiskolák, intézmények stb.) tevékenységének összefoglaló jelölése.

Egy olyan országban, amelyben a 20-24 éves korú lakosság több mint ötven százaléka valamilyen szinten részt vesz a felsőoktatásban, a főiskolák, egyetemek színvonala között óriási különbségek vannak. (Igaz, feltehető, hogy ezek közül a legszegényebb is jobban felszerelt, mint a mi megfelelő felsőoktatási intézményünk.) Ezt a helyzetet azzal szokták jellemezni, hogy a valóban értékesnek bizonyuló tudományos eredmények jelentős hányada tíz vagy húsz kiemelkedő intézménytől származik. Ha ezt szem előtt tartjuk, akkor nem kell mindjárt hasra esni attól, hogy egy tizedrangú egyetem esetleg ugyanilyen rangú professzorával közösen sikerült valamit összehozni.

Másodszorban nem szabad megfeledkezni arról, hogy az amerikai kutatásban mekkora szerepe van a hangzatos jelszavak mögé rejtett, mo-

dernnek kikiáltott, vagy tényleg modern témák felé történő átrendeződéseknek.

Persze akármilyen sokat foglalkoznak ott új témákkal és esetleg buknak bele azokba, mindig maradnak olyanok, akik a nélkülözhetetlen hagyományos vonalakat tovább viszik. Legrosszabb esetben külföldről vásárolt (például magyar) vendégprofesszorokkal át lehet hidalni az esetleges tematikai hiányok okozta problémákat. Ugyanez az eljárás aligha alkalmazható Magyarországon. Ezért nem tekinthető túlságosan szimpatikusnak, ha „blickfangos” címekkel meghirdetett témákhoz és irányokhoz minden megfontolás nélkül nagyon sok kutatónk csatlakozik, illetve azokat, akik ezekhez a témákhoz nem vonzódnak, konzervatívnak tekintjük.

Ha minden importált témát eleve jónak, nagyszerűnek kiáltunk ki, akkor ne csodálkozzunk, hogy egyes tanszékek elvesztik régi, tradicionális profiljukat, és inkább hasonlítanak vegyeskereskedésre, mint koncepciókra épülő tudományos műhelyre.

Megint el kell oszlatnom az esetleg felmerülő félreértéseket. Mindent el kell hozni külföldről, amit nálunk hasznosítani lehet. Minden fiatal el kell küldeni külföldre tanulni, világot látni. Minden eszközt fel kell használni a nemzetközi kapcsolatok bővítésére. Egy dolgot azonban mindig szem előtt kell tartanunk: tudományos koncepciót saját magunknak kell kidolgozni, ha nem akarjuk, hogy úgy táncoljunk, ahogy mások fütyülnek, ha nem akarjuk, hogy szellemi értékeinket mások hasznosítsák.

TIBORC PANASZA, AVAGY A KUTATÁS TEHERTÉTELEI

*„....sok Meránit, olykor azt hinné az ember,
Hogy tán akasztani viszik...”*

A kutatás igazi tehertétele a tudományos parazitizmus. Ezzel a kérdéssel egy korábbi dolgozatban már foglalkoztam.* Lényegében arról van szó, hogy egyre növekszik azoknak a száma, akik a tudományos termelés folyamatában már alig, vagy egyáltalán nem vesznek részt, de a termelés produktumának kisajátításában olykor oroszlánrészt követelnek maguknak.

A hatalom gyakorlása – mint köztudott – bizonyos nagyságú apparátust igényel. Sokan úgy vélik, hogy minél nagyobb a poszt, annál nagyobb apparátusra van szükség.

* Horányi György: *Élősködők a tudományban* Valóság, 1989. 3.

Kezdjük talán a hatalom nagyságát jelző címekkel és rangokkal. A cím- és rangkórság lassan minden szintet előnt, és alig van olyan funkció vagy szervezet, amelyhez ne csatolnák a „fő”-előtagot. Van főigazgató, főosztályvezető, főbizalmi, főtanácsos.

Természetesen a hierarchia minden lépcsőjéhez bizonyos segédlet is jár, de még ez a legkevesebb. Egész intézmények kézbentartására, a bürokratikus gépezet működtetésére, irányítására megfelelően kiválasztott, bizonyos specifikus funkciókat ellátó személyekre van szükség. A szóban forgó funkciók a gazdasági feladatoktól a tömegszervezetig (pl. szakszervezet) terjednek.

A kiválasztás egyik szempontja szükségszerűen és kétségtelenül az, hogy az adott funkciók ellátásának a kiválasztott személy jól-rosszul, de meg tudjon felelni.

A legfontosabb – természetesen informális csatornákon keresztül érvényesülő – szempont az egyszemélyi vezető vagy szűk vezetőréteg iránti feltétlen lojalitás, utasításaik ellentmondás nélküli követése.

A jól működő apparátus egyik lényeges informális funkciója a „testidegen” elemek, az adott intézményben kialakult hatalmi struktúrát veszélyeztető személyek, felforgató elemek mielőbbi felismerése, ellenük a harc megindítása és végül megsemmisítésük. Akinek a tevékenységét az intézmény vezetése – maradjunk a legszelídebb esetnél – csak kevésbé fontosnak minősíti, azzal szemben a vezetéssel lojális apparátus gyakorlatilag mindent megtehet. Ilyen módon a vezetés számára nem kívánatos személyeket rá lehet bírni arra, hogy önként távozzanak (esetleg a gyengébb idegzetűek betegségbe vagy öngyilkosságba meneküljenek), ráadásul úgy, hogy eközben a vezetés az objektív nehézségekre hivatkozva sajnálkozását fejezi ki.

Gyakran az ügyben szereplők sem veszik észre azt a felháborító cinizmust, embertelenséget, amely velük történik, közreműködésükkel zajlik, környezetükben uralkodik.

Valaha sokunk számára természetesnek tűnt, hogy a gazdasági és tudományos vezetés kapcsolata – a dolgok lényegénél fogva – nem lehet mentes a konfliktusoktól. E korai naiv elképzelés szerint a gazdasági vezetés feladata az intézmény jól definiált koncepciókon alapuló tudományos elképzeléseinek megvalósításához szükséges anyagi eszközök biztosítása, a rendkívül bonyolult gazdasági szabályozók, rendelkezések figyelembevételével, illetve azok rugalmas, de a törvényes kereteken belül maradó alkalmazásával. Mindez bizonyos konfliktust eredményez a tudományos vezetés ambíciói és a gazdasági vezetés józan mértékletessége között, de az ilyen konfliktusokat mindenki jónak és egészségesnek tekinti.

Ezzel szemben, ha egy intézményben az átfogó tudományos koncep-

ciók elsorvadnak, és a gazdasági tevékenység lép előtérbe, akkor nincs azon mit csodálkozni, hogy a tudományos vezetés – az ellenkezőjét sugalló látszat ellenére – úgy táncol, ahogy a gazdasági vezetés fűtyül.

A gazdasági vezetés nem érdekelt az alapkutatásban, sőt szerepe akkor növekszik, ha az intézményen belül az alapkutatás visszaszorul, miközben a gazdasági irányítási apparátus egyre nagyobbá válik (az abban foglalkoztatottak száma nő), és egyre többen lesznek azok, akik csak a gazdasági eredményességben találják meg számításukat.

Azt viszont tudnunk kell, hogy az igazi kutatót a tudományos sikerek bizonyos mértékig kárpótolhatják az anyagi veszteségeket, midőn nem vesz részt, vagy nem akar részt venni valamilyen jövedelmező, de kutatási területétől, céljaitól távol eső vállalkozásban.

MIT HAGYUNK AZ UTÁNUNK JÖVŐKRE?

A szocialista országokban meghonosodott sztálini tudományirányítás és -szervezés évtizedekre rányomta bélyegét tudományos életünkre és tudományos kultúránkra. Ennek élő öröksége hat mind a mai napig.

A központilag kinevezett, kiválasztott tudományirányítók kivételes, politikailag alátámasztott hatalma a szellemi alkotások kisajátításának példátlan lehetőségeit teremtette meg, és ezzel a lehetőséggel messzemenően éltek is.

Rossz politikai minősítéssel, koholt vádakkal egy életre el lehetett táposni azokat a kutatókat, akik nem engedelmeskedtek egy-egy helyi nagyúr önkényeskedéseinek. És azok közül, akik ezt a gyakorlatot előszeretettel alkalmazták, sokan még ma is tudományos kulcspozíciókban ülnek (ha nem még magasabban).

Jövők egyik legsúlyosabb problémája, hogy egyre kevésbé vonzó a kutatói pálya az alkotóképes, a pályára valóban alkalmas fiatalok számára. A hivatalos tudományos vezetés ennek egyik döntő okaként a megfelelő anyagi megbecsülés hiányát jelöli meg, és ezt hallhatjuk, olvashatjuk a legkülönbözőbb változatokban. Az intézmények vezetőinek ez a magyarázat a legkényelmesebb, de ami rendkívül érdekes, az az, hogy maguk a pályaelhagyók is olykor úgy nyilatkoznak, hogy anyagi okok miatt kényszerültek erre a lépésre. Valószínűleg ezt maguk is elhiszik, mert végül is a fiatalok anyagi helyzete általában nehéz, és valóban mérlegelni kell, hogy miért érdemes az átlagosnál esetleg nehezebb anyagi körülményeket vállalni.

És itt van az a pont, amelynél azt kell vizsgálnunk, hogy mi a szere-

pe tudományos életünk, kultúránk jelenlegi állapotának abban, hogy a kutatói pályán a fiatalok nem találják, nem találhatják meg számításukat.

E tényezők jelentős részét az előzőekben már tárgyaltuk. Az alkalmoszerű, az esetleg évente változó feladatok, olykor a majdnem iparszerű termelés nem teremtenek megfelelő légkört ahhoz, hogy valaki elinduljon a tudományos pályán. Nincs mód a problémákban való elmélyedésre, a kandidátusi fokozat megszerzésének lehetősége a ködös távoli jövőbe vész. Mindez persze azt is jelenti, hogy az intézményi számarlétrán (és ennek megfelelően a jövedelmekben) sem mutatkozik előrehaladás. Az előrehaladás reménytelenségének egyik legsúlyosabb oka az, hogy a pályakezdők előtt a kutatók egy-két megrekedt – és elkeseredett – generációja torlódott fel. Ennek okát viszont jól ismerjük. Immár harminc-negyven éve lényegében ugyanaz a réteg foglalja el a tudományos élet kulcspozícióit. E réteg tagjai igen fiatalon, harminc éves koruk körül jutottak vezető pozícióba, és úgy tűnik, hogy még további tíz évig meg is akarják hatalmukat tartani.

A hatalomnak ilyen hosszú időn keresztül történő biztosítása érdekében kialakult egy olyan mechanizmus, amelynek feladata minden változás elkerülése, a hatalom megtartását veszélyeztető tényezők, erők kialakulásának megakadályozása. Nem kell feltételeznünk azt, hogy tudatosan kialakított védekező rendszerről van szó. Az érdekek reflexei óriási szerepet játszanak, így többnyire nem jogos valakit tudatos gonoszsgággal, megfontolt kártevással vádolni, még akkor sem, ha az eredmény erre engedne következtetni.

Gondoljunk például arra, hogy milyen támogatást kaphat egy fiatal kutató kandidátusi értekezésének elkészítéséhez egy olyan csoportban, amelyben a nála tíz-húsz évvel idősebbeknek sincs meg a tudományos fokozata, és a csoport vezetője is csak kandidátus.

Céljának és rendeltetésének megfelelően a kandidátusi fokozatot eredetileg posztgraduális képzés eredményeként megszerezhető tudományos minősítésnek kell tekintenünk. A kandidátusi fokozat pusztán csak azt jelenti, hogy birtokosa önálló kutatómunkára alkalmas.

Másrészről, nyilván önálló kutatómunkára alkalmasnak kell tekintetnünk azokat, akik tíz, tizenöt éve egy kutatóintézetben dolgoznak, hisz feltételezhető, hogy ezekben az intézetekben önálló kutatómunkára van szükség.

Akkor hogyan lehetséges, hogy még az Akadémia kutatóhelyein is szép számmal találhatók negyven-ötven éves kutatók, akiknek nincs minősítésük?

Kit vontak valaha is felelősségre azért, mert a rábízott fiatalok, munka-

társak szakmai fejlődését nem, vagy nem megfelelően biztosította? Pedig ezen a területen rendkívül súlyos bűnök terhelik némely vezető lelkét!

A fiatalok mindezt már egyetemista korukban látják a különböző tanszékeken, ahol megfordulnak. Aligha lehet azt várni, hogy ilyen perspektíva mellett elkötelezzék magukat.

Az egész országon végigsöpör a demokratizálódás hulláma. Remélhető, hogy ez alól a tudomány sem vonhatja ki magát. A tudományos élet, az intézményi működés játékszabályainak demokratikus szellemű módosítása számottevő változást eredményezhet.

Újra végig kellene gondolni a finanszírozási rendszert, és el kellene dönteni, hogy mit akar a társadalom a tudománytól és fordítva.

Egyre nagyobb teret kellene biztosítani a 35-45 éves generációnak. De ez csak akkor lehetséges, ha a jelenlegi vezetőréteg levonja a konzekvenciákat és nem áll ellen, hogy e generáció tagjai demokratikus úton – és személyreszólóan csak korlátozott ideig – elfoglalhassák a vezető posztokat.

Senki sem követel fejeket. Csak a hatalmat kell átadni, de a munka lehetőségét – annak, aki akar és tud dolgozni – a jelenlegi vezetőréteg számára is biztosítani kell. Tekintettel arra, hogy többségük nyugdíjképes vagy a nyugdíjkorhatárhoz közel áll, aki nem tudja vállalni az új szellemiségét, az méltósággal távozzon.

EGY „TUDOMÁNYOS SZENZÁCIÓ” HULLÁMVERÉSEI

LEVELEK A FLEISCHMANN-JELENSÉGRŐL

Delta-Impulzus V. (XLIV) évf. (13) 23-24 (1989).

1989. március végén nagy hírveréssel beharangozott sajtóértekezleten kiértékeltek világá, hogy Fleischmann angol és Pons amerikai tudósok nehézvíz elektrolízise során energiatermelő atommagfúziót figyeltek meg. A kísérletekről, a kísérleti eredményekről azonban zavaros, ködös információkkal szolgáltak a szerzők. A hír-özön egy olyan nem túlságosan távoli jövőt villantott fel, amelyben az új felfedezés majd döntő szerepet játszik a világ energiagondjainak megoldásában. Vajon van-e bárkinek joga az egész emberiséget olyan perspektívákkal kecsegtetni, amelyekre a rendelkezésre álló adatok semmiképpen sem jogosítják fel? S vajon meddig mehet el a sajtó kellően nem ellenőrzött „tudományos szenzációk” lelkendező terjesztésében?

A magyar sajtóból 1989. március 25-én értesülhettünk a Fleischmann–Pons-kísérlet eredményeiről. 1989. április elsején pedig a rádió, majd a televízió is bejelentette, hogy Magyarországon is sikerült megvalósítani a magfúziót. Ettől a helyzet még bonyolultabbá vált. A felfedezők esetében ugyanis elképzelhető, hogy a nagy felfedezés reményében, prioritásuk elvesztésétől félve esetleg elhamarkodott következtetésre jutnak, de az, aki tudományos igénnyel megismétli a kísérletet, annak rendkívül gondosan és körültekintően kell eljárnia, és kritikus szemmel kell megvizsgálania minden mozzanatot.

Ezekben a napokban a magfúzióval kapcsolatos közlések fontos kül- és belpolitikai kérdéseket szorítottak háttérbe, ugyanakkor e híradások – főleg szakszerűtlenségük és stílusuk miatt – növekvő aggodalmat és ellenérzést váltottak ki az objektivitást, higgadt tényközlést valamennyire is becsülő, igénylő olvasókban.

Április 2-án egyik folyóiratunk szerkesztőjéhez intézett levelemben kifejezésre juttattam abbéli véleményemet, hogy a Fleischmann–Pons-kísérlet eredményeit illetően a kétségeket jóval meghaladó fenntartásokkal lehet és kell élnünk, majd javasoltam, hogy „Legyen a Fleischmann–Pons-jelenség a magyar tudományos élet, a tudományos és általános sajtó próbaköve. Várjuk ki türelemmel tudósaink megnyilatkozásait, várjuk

meg, hogy mikor meri végre valaki a „nagyok” közül egyértelműen vállalni annak kockázatát, hogy elutasító álláspontja miatt haladásellenesnek minősítsék”.

Első levelemet még további tizenöt követte.

Több mint két hónap elteltével a deutériumatomok palládiumban (vagy más fémekben) bekövetkező magfúziójáról az utolsó szót teljes felelősséggel ugyan még nem mondhatjuk ki, de azt már biztonsággal állíthatjuk, hogy a Fleischmann és Pons által bejelentett eredmények nem állták ki az idő, helyesebben a világ sok-sok laboratóriumában végzett kísérletek próbáját.

Ami – a legszerencsésebb esetben – e kísérletek eredményeiből esetleg megmarad, az a nagyközönséget egyáltalán nem érinti, így a nagy hűhó, hírverés felesleges, sőt káros volt.

De mindaz, ami történt – úgy tűnik – nem teljesen a véletlen műve, hiszen az elmúlt évtizedek során egyre gyakrabban születtek és hamvadtak el az ilyen vagy ehhez hasonló „tudományos szenzációk”. A hideg atommagfúzió történetében felismerhetők azok az általános jegyek – és talán az okok is –, amelyek oly jellemzőek e szenzációkra.

A tizenhat levél megírásával a cél éppen az volt, hogy a kezdettől egészen a végkifejletig napról napra kövessük a folyamatot, és ne utólag, a végeredmény biztos tudatában alkossunk ítéletet. Persze ez az eljárás bizonyos kockázatot is rejt magában, hiszen senki sem vállalkozhat a csálthatatlan jó szerepére.

A szóban forgó levelek közlésére – kísérleteink ellenére – ez ideig nem nyílt lehetőség. Ebben – egyebek mellett – terjedelmi okok is jelentős szerepet játszottak. Ezért most is csak arra szorítkozhatunk, hogy néhány levélből a szenzáció természetrajzára jellemzőnek vélt egy-egy elemet ragadjunk ki. Ennek megfelelően a továbbiakban a Fleischmann-jelenség nem a konkrét fizikai vagy kémiai jelenséget, hanem azt a bonyolult – igazán csak a szociológia és a lélektan eszközeinek alkalmazásával megközelíthető – társadalmi folyamatot jelenti, amely a „tudományos szenzációk” keletkezését és robbanásszerű terjedését vonja maga után. Lényegében e gondolatok jegyében született meg annak idején a negyedik levél.

Negyedik levél (Filozofikus tűnődések) 1989. április 8. ...

Azt gondolom, hogy érdemes egy pillanatra elidőzni annál, milyen hatást vált ki a Fleischmann-jelenség az emberekből, hogyan reagálnak a hírekre a kutatók, és hogyan nyilatkoznak meg baráti, kötetlen beszélgetésekben. (...) Számomra az alapvető – és azt hiszem maradandó – élmény az, hogy sok, valamilyen természettudományt művelő egyetemi

oktató, kutató – legyen öreg vagy fiatal – még akkor sem lép fel nyíltan a sajtó túlzó jelentéseivel szemben, és nem meri a bejelentett eredmények megbízhatóságát megkérdőjelezni, ha tudományos meggyőződése és világképe, a tudományos eredmények közléséről vallott etikai felfogása alapján ezt kellene tennie.

Félnek, hogy tévednek és „elavult” nézeteikkel szégyenben maradnak. Ez a magatartás rendkívül figyelemreméltó, különösen akkor, ha összevetjük azzal, hogy a másik oldalon a nagyhangú bejelentések, a mérész jóslatok prófétáit – úgy tűnik – a szégyenben maradás veszélye nem különösen izgatja.

E két eltérő magatartásforma ugyanannak a tudományos-társadalmi jelenségnek egy-egy oldalát képezi. Ezt a jelenséget – egy kissé bonyolulttan fogalmazva – a modern tömegkommunikációs eszközökkel támogatott tudományos divatok terrorjának nevezem... Beszélgetőpartnereim másik csoportjánál azt kellett tapasztalnom, éreznem, hogy őket elsősorban nem annyira a tudományos probléma érdekli, hanem az, hogy ne maradjanak le egy kitörési lehetőségről, mindenáron szeretnének benne lenni egy olyan témában, amely előreláthatólag a jövőben bőséges finanszírozást élvezhet, azaz „jó bulinak” tűnik. E csoportba, sajnos, több vezető beosztású kutató is tartozik, így érthető, hogy kritikátlan magatartásuk komoly fertőző gócot jelent. Ezek az emberek valójában meg se akarják hallani az ellenérveket. (...)

Hogy az ellenérvek mennyire nem játszanak szerepet és mennyire nem érvényesül az önmérséklet, azt az utolsó három levélből idézett szemelvények szemléltethetik a legjobban.

Tizennegyedik levél (A történet végéhez közeledik?) 1989. május 4.

Az elmúlt napokban arra készülődtem, hogy a nemzetközi sajtóból származó újabb információkat rendszerezem, és ezek alapján arról számoljak be, hogy egyre szaporodnak a szkeptikus vélemények, és egyre többen sürgetik a neves, nagy intézményeket, hogy foglaljanak végre állást a szobahőmérsékletű magfúzió ügyében. (...) A magyar sajtóban május 3-án, szerdán megjelent alábbi hír ez irányú törekvéseimet teljesen feleslegessé tette: „Két vezető amerikai műszaki egyetem tudósai hétfőn kétségbe vonták, hogy utahi kollégáik valóban atomfúziót hoztak létre világszerte feltűnést keltett kísérleteikben. (...) A kaliforniai és a massachusettsi műegyetem kutatói hétfőn egybehangzóan arról számoltak be, hogy nem voltak képesek megismételni kollégáik „hideg fúziós” kísérletét, és az a véleményük, hogy a utahi eredmények tudományos tévedé-

sen, pontatlan méréseken alapulnak. A kaliforniai kísérleteknél a utahinál százezerszer érzékenyebb neutronszámlálókát alkalmaztak, de azok semmi jelét nem mutatták, hogy a kísérletnél létrejött volna az atommagok fúziója. Nem mértek sem hőmérsékletemelkedést, sem gamma-sugárzást – közölték. A massachusettsi kutatók szerint a utahiak tévedését az okozhatta, hogy mérőberendezéseik nem működtek megfelelően, vagy pedig tévesen értékelték az adatokat. (...)” (Magyar Hírlap)

Milyen reakciókat idézhet elő ez a bejelentés? Erre volt kíváncsi a Népszava munkatársa is, amikor – a hír hallatán – felhívta Debrecent. Íme a válasz, úgy, ahogy a Népszava 1989. május 3-i számában áll:

„– A utahi kutatók kísérletében a nehézvízben elektrolízis során olyan nukleáris folyamatok játszódtak le, amelyeket úgy értelmeztek, hogy az az atommagok alacsony hőmérsékleten történő fúziója. Amikor mi magunk végeztük el a kísérleteket, azt tapasztaltuk, hogy valóban megjelennek neutronok, de több nagyságrenddel kevesebbet észleltünk, mint a utahi kutatók. Ezért mi kezdetből fogva úgy értelmeztük a folyamatot, hogy itt egy miniatűr neutrongenerátor jött létre, és hogy a neutronok megjelenésének nem a fúzió, hanem az elektromos erőter gyorsítása az oka...”

(...) Tisztelt Szerkesztő Úr! Ezek után joggal kérdezhetem: Miért és miről írom már több mint egy hónapja ezeket a leveleket? Mit művelt a sajtó, a tömegtájékoztató, amikor a debreceni magfúziós kísérletekről írt...?

Tizenötödik levél (A Magyar Tudományos Akadémia a szobahőmérsékletű magfúzió mellett voksol) 1989. május 16.

Be kell vallanom, hogy utolsó leveleimben szégyenletes naivitásról tettem tanúbizonyságot. Azt hittem, hogy a magfúziós vallás hívei a tények súlya alatt összeroppanva rövidesen visszavonulnak. Nem, erről szó sincs...! Hát kétségbe lehet vonni azt, amiről a Magyar Tudományos Akadémia elnöke az Akadémia 1989. májusi közgyűlése alkalmából így nyilatkozott: „A hazai fizikai kutatásokat dicséri; Csikai Gyula tagtársunknak az egész világ figyelmét ránk irányító kísérlete: alig két héttel az amerikai bejelentés után Debrecenben reprodukálták a szobahőmérsékleten zajló ma még ismeretlen természetű magfizikai folyamatot.” (Népszabadság, 1989. május 6.) Ráadásul a közgyűlés alkalmából még külön ülést is szenteltek a magfúziónak... Mindez történik akkor, amikor a Magyar Tudományos Akadémia rendkívül nagy súlyt helyez arra, hogy véleményét a nemzetet, az országot érintő kérdésekben meghallgassák és a kormányzati döntések meghozatalánál messzemenően figyelembe vegyék... Tessék észrevenni, hogy sehol másutt a világon felelős nemzeti tudományos testület nem foglalt ál-

lást a szobahőmérsékletű magfúzió ügyében, és főleg nem vállalkoztak arra, hogy az ezzel kapcsolatos közléseket minősítsék, különösen attól tartózkodtak, hogy valamilyen nemzeti sikerről beszéljenek. (...)

*Tizenhatodik levél (Nesze neked Bős–Nagymaros, győz a csodás magfúzió!
A palackból kiszabadult szellem önállósítja magát és politizálni kezd!)*
1989. május 26.

Nem kellett sokáig várni, és íme, a szobahőmérsékletű magfúzió bemasírozott a Bős–Nagymaros körül kialakult vitába. A Hitel 1989. május 10-i számában a Bős–Nagymarosi Vízierőmű felépítése ellen felsorakoztatott érvek között két fizikus tollából „Bős–Nagymaros az energiatermelés várható átalakulása fényében” címmel közöl egy rövid írást.

Ebben a kis „összeállításban” (amelyről az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy az alján 1989. április 11-i dátum szerepel) az alábbi megállapítások szerepelnek: „... arra hívjuk fel a figyelmet, hogy e vízierőmű nemcsak rendkívül káros, hanem teljesen fölösleges is. Akik arra hivatkoznak, hogy energiaszükségletünk szempontjából az országnak feltétlenül szüksége van erre az erőműre, bármilyen árat is kell fizetnünk érte, azoknak ez az érve egyik napról a másikra megsemmisült egy korszakalkotó felfedezés következtében. Két kutatónak az Amerikai Egyesült Államokban 1989. március 23-án közzétett bejelentése szerint meglepően egyszerű kísérleti berendezéssel, laboratóriumi körülmények között sikerült magfúziót létrehozni ... nem kisebb eseményről van szó, mint az emberiséget már hosszú évek óta aggasztó, az energia termelésével és annak káros következményeivel kapcsolatos gondok megoldásáról... az majdnem biztos, hogy mire mintegy negyedszázad múlva Bős–Nagymarosi vízierőmű nekünk fog energiát szolgáltatni, akkorra már lebontásával kell foglalkoznunk...”

Azt hiszem az elmondottakból eléggé egyértelműen kitűnik, hogy a nagyközönség, a népszerűség meghódítására irányuló megalapozatlan tudományos szenzációk olyan láncreakciókat indíthatnak el, amelyek következményeit nehéz felmérni.

A HIDEGFÚZIÓ ÉS TÁRSAI

(ADALÉKOK A „TUDOMÁNYOS SZENZÁCIÓK”
ONTOLÓGIÁJÁHOZ)

Magyar Tudomány (1) 69-75 (1990)

1989 augusztusában, mikor e sorokat írom, már-már alig hallani a hónapokkal ezelőtt – pontosan 1989. március 23-án – „ügyeletes tudományos szenzációként” színre lépett hidegfúzióról. Nem bizonyult hosszú életűnek.

Az egész ügy felett napirendre lehetne térni, ha egy elszigetelt, véletlen jelenségről lenne szó és nem arról, hogy az utóbbi időben egymást követik a tudományos szenzációk. E szenzációk egyik fő ismérve, hogy a nagyközönség figyelmére apellálnak, gyors és nagy gyakorlati eredményt, hasznót ígérve olyan légkört alakítanak ki maguk körül, amely az objektív tudományos vitát hosszabb-rövidebb időre lehetetlenné teszi. Lehetetlen ugyanis az egészséges vita egy tudományos kérdésben mindaddig, amíg abban tudományon kívüli tényezők is jelentős szerepet játszanak. Mindenekelőtt ezeket a tényezőket vegyük szemügyre!

A TUDOMÁNYOS SZENZÁCIÓ MINT TÁRSADALMI JELENSÉG

Nem feltétlenül igaz, hogy a tudományos szenzációk mindegyike tudományosan megalapozatlan, de majdnem biztos, hogy a nagyközönséget vonzó szenzációs elemek még bizonyos tudományos megalapozottság esetén is túlzottak, illetve légből kapottak. Úgy tűnik, hogy ez a helyzet a „magas hőmérsékletű” szupravezetés esetében is. Sokan állítják, hogy a beígért gyakorlati csodák megvalósulása ma talán messzebb van, mint valaha.

Mindenesetre az, ami a szupravezetés körül lejátszódott, a hidegfúzió egyes hívei számára bevallottan modellértékű volt. Valószínűleg az sem véletlen, hogy nagyon sokan, akik a szupravezetéssel foglalkoztak, egyik napról a másikra a hidegfúzióra vetették magukat.

A jelenkori tudományos szenzációk egy másik, meglehetősen félelmetes kísérője, tényezője az irracionalizmus, a csodavárás – esetleg csak átmeneti – térhódítása a tudományon belül.

A csodavarást a hidegfúziós körökben úgyszólván azzal legitimizálták, hogy lépten-nyomon emlegették az egyik neves kutató mondását, miszerint: a tudós is ember, aki nagyon szeretne hinni a csodákban. Tudjuk jól, hogy az irracionális tudományon keresztül a politikába hatolva (és fordítva) milyen súlyos károkat okozhat. (Gondoljunk a náci fajelméletre, a liszenkói biológiára vagy a voluntarista közgazdasági elméletekre.) Ezért nem szabad szó nélkül elmenni a tudományban jelentkező, legártatlanabbnak tűnő irracionális elemek mellett sem. Sohasem tudhatjuk, nem láthatjuk előre, hogy az irracionális csírái mivé fejlődnek, és milyen társadalmi következményekkel járnak.

A tudományos szenzációk sajátja, hogy nagyban hozzájárulnak a tudomány kommercializálódásához, elüzletiesítéséhez. Miért baj ez? – kérdezhetik sokan. Szerintem azért, mert ha a tudomány olyan áruvá válik, amelyet reklámozni kell, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy nemcsak az áru minősége, hanem a reklám milyensége és hatékonysága dönti el, hogy mi lesz kelendő a piacon, azaz jó reklámmal a „bóvilit” is el lehet adni. (Aki csak egy kicsit is ismeri a nemzetközi tudományos gyakorlatot, az jól tudja, hogy máris mekkora szerepe van a reklámozásnak, illetve az önreklámozásnak.)

Persze létezik az a régóta gyakorolt változat is, hogy a tudományt, illetve a céloknak megfelelően „módosított” tudományt használják fel valamilyen árucikk, esetleg gazdasági, politikai koncepciók reklámozására. A hidegfúzió is – rövid élete ellenére – kereskedelmi eszközzé vált, mint az alábbi tanulságos példák is bizonyítják (részletek hirdetésekéből, szabad fordításban):

D₂O A HIDEGFÚZIÓ NYERSANYAGA – NÁLUNK KAPHATÓ! Elégítse ki D₂O-igényét a CIL-nél! A CIL az a cég, amely Stanley Pons (Utahi Egyetem) híres hidegfúziós kísérleteihez a nehézvizet szállította. (Chemical and Engineering News, 1989. május 22.)

A másik két példa – sajnos – a tudományos étellel szorosabban függ össze.

A *Journal of Electroanalytical Chemistry*, a legszínvonalasabb nemzetközi elektrokémiai folyóirat (amely Fleischmann és Pons cikkét a hidegfúzióról leközzölte) az alábbi hirdetést tette közzé a *Nature* (!) 1989. május 25-i (!) számában. (Figyeljünk a dátumra! Ekkor már nem sok remény volt arra, hogy a hidegfúzió valódi szenzációnak bizonyul.)

„Tekintettel a HIDEG-MAGFÚZIÓ jelensége iránt megnyilvánuló nagy érdeklődésre, a folyóirat szerkesztői örömmel várják az olyan magfúzióval kapcsolatos dolgozatokat, amelyekben az elektrokémia lényeges szerepet játszik.

A szerkesztők által elfogadott, e területtel kapcsolatos dolgozatoknak a kiadó közlési elsőbbséget biztosít."

Végül az Amerikai Kémiai Társaság(!) hirdetése:

„Az évszázad tudományos szenzációja?

MAGFÚZIÓ – KÉMCSŐBEN

Az Amerikai Kémiai Társaság Dallasban tartott konferenciája videoszalagon! Az 1989. április 12-i ülésen ismertetett eredmények! Hallja és lássa is a hihetetlen felfedezés lehetőségeit megvitató szakembereket."

Az utóbbi hirdetés egyébként szintén a *Chemical and Engineering News* 1989. május 22-i, a hidegfúzióval rendkívül behatóan foglalkozó számában jelent meg. A szerkesztő bevezetőjében a tudomány hitelét jelentős mértékben rontó „hidegfúziós hűhóról” beszél. A hirdetés és a szerkesztői cikk ellentmondása nyilvánvaló. Hiába, az üzlet az üzlet!

További kommentárokra – azt hiszem – nincs szükség. Ugyanúgy talán nincs sok értelme, hogy a tudományos szenzációk társadalmi vonatkozásait részletesebben elemezzük. Sokkal izgalmasabb az, hogy mi is történik ilyenkor a tudománnyal, a kutatókkal.

A TUDOMÁNYOS SENZÁCIÓK ÉS A TUDOMÁNY

A „tudományos szenzációk” túlságosan gyakori jelentkezése aligha tekinthető az egészség jelének. A „hidegfúziós hisztéria” és a hasonló állapotok olyan, több megbetegítő okra visszavezethető, súlyos rohamoknak tekinthetők, amelyek egyúttal jól tükrözik a kiváltó alapterületek jelentős részét is.

Vegyünk szemügyre néhányat a tudomány előbb említett alapterületei közül, illetve vizsgáljuk meg, hogy e betegségek miként jelennek meg a vizsgált konkrét roham, a hidegfúzió esetében. Mielőtt a részletekbe bocsátkoznánk, egy dolgot feltétlenül hangsúlyoznunk kell. A tudományos szenzációk – abban az értelemben, ahogy azokat itt tárgyaljuk – lényegében csak a kísérletes és a gyakorlathoz közel álló tudományok területén jelentkeznek. Új, jelentős elméleti vívmányok sem a nagyközönség, sem a szélesebb tudományos közvélemény számára nem közvetíthetők egyszerűen, ezért nem valószínű, hogy túlzott lelkesedést tudnak kiváltani. Ha ez a helyzet, akkor még manipulálni sem érdemes a népszerűség felkeltéséért. Így mindaz, amiről a következőkben szó esik, nem vagy csak igen korlátozott mértékben vonatkozik a kísérlettől és gyakorlattól távol eső tudományokra.

ELIDEGENEDÉS A TUDOMÁNYBAN

A tudományos szenzációkat – különösen utólag megállapíthatóan – az jellemzi, hogy az érdekeltek szinte érthetetlen módon és mértékben elszakadnak a realitásoktól, és nem képesek észrevenni, tudomásul venni a laboratóriumban vagy a természetben megnyilvánuló, a szóban forgó szenzációt erősen megkérdőjelező tényeket. A mai tudományban, a tudományos életben egyre szaporodik azoknak a száma, akik hivatásos kutató létükre csak igen felszínesen találkoznak a laboratóriumok mindennapi valóságával. Kisebb-nagyobb tudományos egységek vezetői egyre kevesebb időt töltenek a laboratóriumokban, munkájuk egyre inkább munkatársaik mérési, vizsgálati eredményeiből összeállított táblázatok, grafikonok elemzésére és a munkatársak beszámoltatására szorítkozik.

Sok tudományos vezető világa papírszagú világgá válik, nem érzik a különböző kísérleti eredmények megbízhatósága közötti különbségeket. A számok, a görbék, az absztrakciók kezdik számukra az egyetlen megfogható valóságot jelenteni. Ráadásul ezek a világról jövő jelzések közvetítőn vagy közvetítők során (munkatársak) keresztül jutnak el hozzájuk. Nyilvánvaló, hogy a közvetítés még optimális esetben is az információk bizonyos mértékű torzulásával jár, így sok-sok fontos részlet elmosódhat, esetleg homályos lesz a valóságról alkotott egész kép, melynek korrigálásához gyakran a fantáziát is igénybe veszik. Így valóság és fantázia könnyen összekeveredhet.

Tanulságos például egy tudományos konferencián megfigyelni az ilyen beállítottságú vitapartnerek összecsapását. A laboratóriumi gályapadokon edzett megfigyelő számára szinte csodálatos, hogy mennyire megdönthetetlen igazságnak tekintenek egy-egy olyan – kísérleti eredményekből származó – következtetést, amelynek a levonására az, aki a kísérletet végezte – a kísérleti bizonytalanságok miatt – aligha mert volna vállalkozni. Bizonyára gyakran előfordulhat az is, hogy a kísérletet végző személy, amikor az információs láncon (és szűrőn) áthaladt munkájának végeredményét, a megjelent dolgot látja, örömmel vegyes meglepetéssel kiált fel: Nem is hittem volna, hogy ilyen jól és megbízhatóan mérek!

Az igazán nagy baj akkor kezdődik, amikor a vezetőnek már nincs szemmértéke arra, hogy a laboratóriumban lezajló események közül mit tekintsen komolynak, véletlennek, esetleg szándékos vagy tudatos szándék nélküli manipuláció eredményének. A kutató és kutatás ilyen mértékű elidegenedése már végzetes csapdákat rejt magában.

A legfontosabb – és leggyakoribb – következmény, hogy a laboratóriumi munka teljesen leértékelődik az elidegenedett kutató szemében. Számára a laboratórium csak egy adatgyártó hely, ahol megfelelő techni-

ka és személyzet megvásárlásával és alkalmazásával lényegében minden probléma megoldható, sőt még kiemelkedő eredmény is garantálható.

Ilyen szemlélet mellett persze nincs probléma a gyakori és gyors témaváltásokkal sem. Az eszközöket és esetleg a személyzet egy részét kell kicserélni, és ha tegnap még szupravezetéssel foglalkoztál, holnap már vidáman vizsgálhatod a hidegfúziót.

Igen, megint a témánál vagyunk! Talán nem túlzok, ha az állítom, hogy a tudomány és más kutatók szellemi tevékenységének lebecsülését tükrözi, ha egy fizikus úgy érzi, hogy számára különösebb problémát nem jelenthet máról holnapra elektrokémiai technikát alkalmazni és abban eligazodni. De nem kisebb hiba az sem, ha egy elektrokémikus gondolja úgy, hogy nem lehet olyan bonyolult a neutrondetektálás vagy -számlálás, egykettőre meg tudja oldani a problémákat és még nyugodtan bízhat is eredményeiben.

Ez a mentalitás hasonló, de kisebb kaliberű esetekben még sikeres is lehet, hisz, mire fény derül arra, hogy a kísérleti eredményekkel baj van, ki lehet térni a kritika elől azzal, hogy a témát már lezártuk, többet nem foglalkozunk vele.

Természetesen ilyen módszereket nem volna szabad alkalmazni a tudományos szenzációk esetében, mert nyilván nagyon sokan – és főleg nagyon gyorsan – cáfolni vagy megerősíteni kívánják az új, szenzációs eredményeket. Igen ám, de az előzőekben vázolt mentalitás nélkül sokkal kevesebb tudományos szenzáció születne. A tudományos szenzációk jelentős részének születésénél a realitásoktól való elszakadás és a megfelelő (ön)-kontroll hiánya bábáskodik.

Feltételezem, hogy Fleischmann vagy Pons bírálóként sohasem fogadott volna el közlésre egy olyan hevenyészett, összezsapott, rengeteg elemi hibával terhelt dolgozatot, mint amilyen az övék volt. Tehát nem arról van szó, hogy kritikai készségük általában alacsony szinten volna. Úgy tűnik, hogy az adott esetben az elidegenedés olyan méreteket öltött, hogy a nagy eredmény bűvöletében a kontroll utolsó szikrái is kialudtak.

A TUDOMÁNYOS ÉLET ÉS A TUDOMÁNYOS ETIKA NORMÁINAK KRÍZISE – A NORMÁK ÖSSZEOMLÁSA

A tudományos szenzációk egy másik jellemző sajátága, hogy valamilyen formában, valamelyik fázisukban (esetleg eleve és mindvégig) a tudományos élet és a tudományos etika kimondott, illetve kimondatlan szabályainak durva megsértésével találkozunk.

Általában minél zsírosabb, valószerűtlenebb a szenzáció – tehát minél

nagyobb a várt eredmény –, annál több etikai botlás kíséri, sőt az etikai vétések láncreakciószerű terjedése is bekövetkezhet. Ezek az etikai vétések általában a tudomány mindennapi gyakorlatában is fellelhetők, de a tudományos szenzációk körüli fényudvarban a megszokottnál élesebben rajzolódnak ki. A hidegfúzió esetében már sokat beszéltek arról, hogy nem volt helyes, etikus az eredmények közlésének módja, a sajtó, tömegkommunikáció bevonása stb. Ezek jól ismert ellenvetések, ezért mi most nem is foglalkozunk velük. Ezzel szemben két olyan momentumot érdemes megvizsgálnunk, amelyek azt mutatják, hogy a tudományos szenzációban valóban ott lappanganak a korunk tudományos életére jellemző etikai problémák, és ha nem így lenne, akkor esetleg a tudományos szenzáció sem születhetett volna meg.

a) „Átkukucskálás” és prioritás

E sorok írója számára a mai napig sem eléggé tisztázott, hogy mi is történt a Utah államban dolgozó két kutatócsoport – Fleischmann és Pons, valamint Jones és munkatársai – között, Fleischmann és Pons 1989. március 23-i sajtóértekezletét megelőzően. Nem teljesen világos, hogy ki kinek a lapjaiba kukucskált bele, ki kivel és főleg miben egyezett meg, vagy ki kitől vette az ötletet.

A dologban igaznak az látszik – és jelenlegi megfontolásainkban ennek van szerepe –, hogy az egyik csoport anyagi támogatásra benyújtott pályázatát a másik csoport valamelyik tagja bírálta, így megismerkedhetett az ötlettel, a tervekkel stb. Ennél a mozzanatnál viszont egy általános problémával találkozunk. Nevezetesen azzal, hogy a pályázatok, cikkek, tervek bírálóinak elvben megvan a lehetőségük arra, hogy *mások ötleteit, elképzeléseit*, még mielőtt azok a tudományos közvélemény elé kerülnének, *eltulajdonítsák*. Elképzelhető, hogy negatív véleményükkel a cikk megjelenését, a tervek realizálását megakadályozzák vagy lelassítják, és ezzel egy időben ők maguk fognak hozzá a probléma kidolgozásához. Így jó esélyük van arra, hogy az irodalomban a prioritást a maguk számára biztosítani tudják.

Ez a jelenség valószínűleg sokkal gyakoribb, mint azt gondolnánk, de a bizonyítás elég nehéz, így csak feltételezésekre támaszkodhatunk. Mindenesetre a hidegfúziós szenzáció esetében a nagy sajtókampányt, a puccsszerű sajtókonferenciát a prioritás elvesztésének félelmével magyarázták, illetve mentegették, lényegében burkoltan utalva azokra a lehetőségekre, amelyekről fentebb szoltunk.

b) Itt a társszerző! – Ott a társszerző! – Hol a társszerző?

A tudományos életben a legtöbb etikai probléma azzal kapcsolatos, hogy ki és milyen sorrendben szerepeljen a tudományos dolgozatokon. Mondhatnánk a szerzőség vagy társszerzőség kérdése a tudományos etika egyik neuralgikus pontja.* Tudja ezt mindenki, ezért ritkán fordul elő, hogy valakinek a nevét (akit társszerzőnek tekintenek) elfelejtik feltüntetni a dolgozaton. Különösen nehezen képzelhető ez el egy világszenzációt bejelentő dolgozat esetében.

Ezért csak megdöbbenést válthatott ki a Journal of Electroanalytical Chemistry 263. kötetének 187. oldalán az eredeti Fleischmann–Pons-féle cikkel kapcsolatos helyreigazítás, amely így hangzik: – M. Fleischmann és S. Pons sajnálatukat fejezik ki, hogy véletlen hiba folytán szerzőtársuk, Marvin Hawkins neve (Utahi Egyetem, Kémiai Tanszék) a dolgozat szerzőinek felsorolásából kimaradt. – Hát van harmadik szerző is? Ha jóhiszeműen fel is tételezzük, hogy a harmadik szerző neve véletlenül maradt le, akkor sem tudunk elszámolni azzal, hogy vajon mi akadályozta meg a két másik szerzőt, hogy minden megnyilvánulásukban (sajtóértekezlet, előadások) hangsúlyozzák, hogy nem ketten, hanem hárman vannak. Miért nem beszéltek Fleischmann–Pons–Hawkins, azaz a szokásos rövidítés szerint, F–P–H-kísérletről? Ki tudja, hogy milyen emberi dráma lappang e helyreigazítás mögött?

Nem hinném, hogy ebben a történetben az etikus magatartás morzsája is fellelhető volna.

A TÉVEDÉS, A BLÖFF ÉS A CSALÁS APOTEÓZISA

A tévedés lehetőségét, a tévedés jogát az élet minden területén, így a tudományban is meg kell engedni. A tudományos szenzációk légkörében, pontosabban a tudományos szenzációkkal kapcsolatban gyakran e joggal való visszaélés tanúi lehetünk. A tévedés joga ugyanis nem azt jelenti, hogy jogunk van kellően nem ellenőrzött adatok közzétételére. A tévedés joga nem adhat felmentést a kötelező felelősség alól, sőt elképzelhető, hogy a felelősség növekvő szerepe korlátozhatja a tévedés jogát. Magyarán szólva, aki világmegváltó új eredménnyel áll elő, annak minimalizálni kell a tévedés lehetőségét. Az volna talán a helyes, ha a tudo-

* Ezen állítás aktualitását igazolják azok az írások is, amelyek a közös cikkek vitatható kérdéseit taglalják a Magyar Tudomány korábbi számaiban (Katona Gyula, 1989. 1. szám; Horányi György, 1989. 4. szám.) (A szerk.)

mányos bejelentés hordereje és a tévedés valószínűsége között fordított arány állna fenn.

A tudományos szenzációk gerjesztőinek és ébrentartóinak pontosan az ad lehetőséget a nem túlzottan felelősségteljes tevékenységre, hogy a fenti szabály nem vagy nem kellően érvényesül a tudományos életben. Valahol a tévedés és a csalás között helyezkedik el a „blöff”. A blöff többnyire valamilyen valószínűnek tűnő állítás, hivatkozás (például irodalmi adatokra), amelyről esetleg csak tüzetesebb vizsgálat esetén derül ki, hogy semmi köze a valósághoz. Sokszor előfordul, hogy nem tudatos „blöffölésről” van szó, esetleg a blöffölő maga is azt hiszi, hogy igazat mond, és akkor „memórizavar” alapuló tévedéssé minősülhet a jelenség.

A tudományos szenzációk esetében a blöffölés veszélye igazán akkor jelentkezik, amikor a dolgok kezdenek rosszul menni és kínos kérdések merülnek fel ennek vagy annak a beharangozott jelenségnek elmaradása kapcsán. Ekkor a tudománytörténetből jól ismert jelenség, *„a sarokba szorított alkimista effektus”* jelentkezésével számolhatunk.

Aki olvasott már egyet s mást az alkimistákról, az jól emlékezhet, hogy amikor sarokba szorították őket, milyen jó trükköket találtak ki. E trükkök egy részének célja az időnyerés. Így például a kedvező hatás eléréséhez szükség volt egy meglehetősen távoli időpontban lejátszódó esemény bekövetkezésére is (hold, csillagok bizonyos állása stb.). Ilyen jellegű hír volt a hidegfúzióval kapcsolatban is az, hogy sikeres kísérletekhez legalább három hónapig kell az elektródokat előkezelni. (Erről a dolgozatban és a helyreigazításban szó sem esik.) Hasonlóan tekinthető Fleischmann-nak az az állítólagos méltatlankodó kijelentése: nem érti miért reménykednek egyesek a gyors sikerben, amikor nekik öt évig tartott, míg megtanulták, hogyan kell eredményesen végrehajtani a kísérleteket. Meglehetősen alkimista ízű kitétel az is, hogy nem akármilyen, csak valamilyen különlegesen megmunkált palládium alkalmas a kísérletekhez. A „legalkimistább szöveg” viszont az a – szintén Fleischmann-nak tulajdonított – kijelentés, miszerint ő nagyon jól tudja, hogy a többieknek miért nem sikerült a kísérlet megismétlése, de ezt a titkot nem árulja el senkinek. Azt hiszem, ehhez sem kell különösebb kommentár.

Az utóbbi időben – úgy tűnik – a tudományos világ a korábbiaknál egy kicsit elnézőbben kezeli a csalást is, és ez jó táptalaj a csodálatos felfedezések számára. Egyre többen inkább „nagyvonalúságot” emlegetnek, és arra is utalnak, hogy bizony ebben a „bűnben” a legnagyobbak is, mint például Newton, Mendel és mások is elmaraszthatók.

Mindez egy kicsit azt sugallja, hogy nem is olyan nagy bűn a csalás, főleg akkor, ha az a jó cél érdekében történik. Ezek szerint az „okos csa-

lás” kifizetődik, az ostoba viszont méltó büntetést érdemel. A bökkenő azonban az, hogy nehéz előre megmondani, hogy egy csalás „okosnak” vagy ostobának minősül majd.

A „kozmetikázásra” való hajlam az előzőekben vizsgált „elidegenedett kutatók” esetében bizonyos mértékig objektíve is érthető. Közülük sokan úgy érzik, hogy birtokában vannak a – valamilyen prekonceptió alapján elképzelt – igazságnak, csak munkatársaik korlátozott képességei és berendezéseik hibái miatt nem a várt eredmények születnek meg a laboratóriumban. Az eredmények korrekciójára végül csak akkor van szükség, ha a munkatársakat a prekonceptió makacs fenntartásán keresztül gyakorolt presszióval, a berendezéseket pedig különböző módosításokkal se lehet „rábírní” arra, hogy a kívánt eredményeket szállítsák.

Ilyen körülmények között egy jó fantáziával megáldott erős egyéniség tetszőleges „tudományos szenzációt” tud produkálni.

A hidegfúzió magyarországi „sikerével” kapcsolatban egy másik dolgozatban már kifejtettem a véleményemet.* A tudományos szenzációkkal és divatokkal kapcsolatban azonban feltétlenül meg kell jegyezni, hogy egy olyan kis ország, mint hazánk, nem engedheti meg magának, hogy ész nélkül kövesse a széljárást. Nálunk annyi minden elvesztette már a hitelét, hogy bűn volna, ha a tudomány maradék hitelét is kockára tennénk.

*

Dolgozatomban szándékosan nem foglalkoztam olyan motívumokkal, mint a kutatók sikervágya, exhibicionizmusa stb. Ezeket a tulajdonságokat már nagyon sokszor, igen behatóan tárgyalták az irodalomban. Természetesen – terjedelmi korlátok miatt – a tudományos szenzációk sok más kísérő jelenségét sem tárgyaltam.

* Horányi György: *Delta-Impulzus V* (XLIV) 13. 1989. július 1. 23.

TUDOMÁNYOS KULTÚRA – NYELVI KULTÚRA

EGY VEGYÉSZ TÖPRENGÉSEI A MAGYAR KÉMIAI SZAKNYELV ÁPOLÁSÁNAK SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL

Magyar Tudomány (2) 171-177 (1992)

Manapság, amikor mindenki arról beszél, hogy Európa felé kell közelednünk és minden ajtót és ablakot ki kell nyitnunk, hogy a világ kultúrája akadálytalanul áramoljék be kies hazánkba, de egyúttal a nép-nemzeti tűzijáték hazafias petárdái is durrognak, mintha kevesebbet gondolnánk arra, hogy nyelvünket és így gondolkodásunkat meg kell óvnunk a káros hatásoktól. A világra nyitott ablakokon át a huzat kisodorhatja, a hazafias petárdák szikrái elhamvaszthatják nyelvi kultúránk számos értékét.

Természetesen az ajtókat és ablakokat továbbra is nyitva kell tartanunk, és talán az sem árt, ha kevesebbet beszélünk hazáról és hazafiságról, de többet törődünk azzal, hogy az élet minden területén – így a tudományban is – a lehető legmagasabb szintre emeljük az anyanyelvi gondolkodást.

*

Idestova húsz éve foglalkozom az elektrokémiai fogalmak definíciójára vonatkozó nemzetközi ajánlások magyarításával. Ebbe a munkába annak idején Fodorné Csányi Piroska közvetítésével Erdey-Grúz Tibor vont be. Tevékenységem a magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályainak kidolgozásáért, majd elterjesztéséért folytatott munkájukhoz és küzdelmükhöz volt szerény hozzájárulás. Erdey-Grúz 1976-ban bekövetkezett halála után ez a munka elsősorban Fodorné Csányi Piroska érdemének betudhatóan folytatódott tovább.

Feltétlenül meg kell említenem, hogy az elektrokémiai definíciók végleges, nyelvileg helyes magyar változata aligha születhetett volna meg Fábíán Pál vitathatatlan szakértelme, a kémikusok iránt tanúsított türelme és – szabad legyen idegen szót használnom – empátiája nélkül.

Az elmúlt tizenöt-húsz év folyamán számtalanszor kellett szembesülnöm azzal a kérdéssel, hogy a „hazafias” indítékokon túlmenően, szűken vett szakmai szempontból van-e értelme a kémiai szaknyelv magyarításával foglalkozni? Sokszor kellenlen mormogást váltott ki a „nyelvi akadékoskodás”. Ugyanakkor a kisebb-nagyobb nehézségekkel, ellenveté-

sekkal való birkózás során számos olyan gondolat merült fel, amelyek – esetleg – a tudományos élet más területén dolgozó szakemberek számára is érdekesek lehetnek. E gondolatok közül szeretnék most néhányat a nyilvánosság elé tárni.

MIT ÉR A VEGYÉSZ, HA MAGYARUL ÍR ÉS GONDOLKODIK?

A címben feltett kérdésre a válasz – már ami az írást illeti – rendkívül egyszerű: a „nemzetközi piacon” egy magyarul írt dolgozat érthetően semmit sem ér. Első pillantásra e valószínű következtetés természetesnek is tűnik. Nemzetközi fogyasztásra tudományos munkát nem szabad magyarul megjelentetni, sőt, a nemzeti tudományoktól eltekintve a magyar nyelvű közlést a gondolat, az eredmény temetőjének kell tekintenünk.

Ez az állítás azért veszélyes, mert bizonyos vonatkozásban teljesen igaz. Feltételesen fogadjuk el, hogy magyarul írni nem előnyös a vegyész számára. De mit mondjunk a gondolkodásról? Nyilvánvaló, hogy a legjobb megoldás az, ha gondolkodásunk és gondolataink közlési – azaz dolgozataink – nyelve ugyanaz. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy bármilyen jól is tanulunk meg egy idegen nyelvet, ha anyanyelvünk kultúrájában nőttünk fel, igazán jól és a számunkra elérhető legmagasabb színvonalon gondolkodni csak anyanyelvünkön tudunk.

Ezek szerint a jó idegen nyelvű közlés előfeltétele az volna, hogy először magyarul írjuk meg a dolgozatot és azt fordítjuk le az idegen – többnyire angol – nyelvre. Aki már próbálkozott ezzel, annak valószínűleg rá kellett döbbsennie arra, hogy milyen nehéz feladatra vállalkozott. A fordított dolgozatok, akár mi vagyunk a fordítók, akár valaki más – tisztelet a kivételnek –, általában rosszabbul sikerülnek, mint azok, amelyeket eleve az idegen nyelven, nyelvtudásunktól függő színvonalon fogalmazunk meg.

Ezzel egy meglehetősen furcsa ellentmondáshoz jutunk? Jól gondolkodni csak anyanyelvünkön tudunk, közlés céljából viszont magunkat egy idegen nyelv gondolkodásmódjába préselni kényszerülünk. Nem könnyű feladat elkerülni, hogy az idegen nyelvű közlési mód ne gyakoroljon negatív visszahatást anyanyelvű gondolkodásunkra, írásbeliségünkre. Ha ezt a nehézséget nem tudatosítjuk magunkban, menthetetlenül beleeshetünk azoknak a csapdáknak egyikébe-másikába, amelyek pontosan az említett ellentmondás következtében keletkeznek. A továbbiakban először ezek közül a csapdák közül vizsgálunk meg néhányat.

A HIBRID NYELV

A hibrid nyelv lényegében a magyar-angol keveréknyelv, a „Hunglish” szakmai változata. *A nyers vagy primitív hibrid nyelv képezi az első fokozatot.* Erre a változatra az jellemző, hogy számos, esetleg magyarul is megnevezhető fogalom eredeti angol elnevezésével szerepel, esetleg magyar ragozással. Elsősorban a beszélt nyelv él ezzel a változattal, de sajnálatos módon az írásbeliségbe is erőteljesen átszűrődik. A felületes szemlélőben az a benyomás alakulhat ki, hogy a latin eredetű szakmai kifejezések számának további növekedéséről van szó.

A szavak eredete persze lehet latin, de vitathatatlanul az angolon keresztül hatol be nyelvünkbe. Az ugyanis teljesen nyilvánvaló, hogy a latin háttérbe szorulása megelőzte az angol nyelv előtérbe nyomulását, és az angolt naponta használók jelentős részének nem sok fogalma van a latinról. Pedig milyen „latinosan” hangzik például az alábbi primitív hibrid nyelven megfogalmazott mondat: „A modifikált struktúrájú katalizátorokon szorbeált specieszek karakterisztikus viselkedése széles nyomás-intervallumban detektálható az alkalmazott apparátussal.” Magyarul ez a mondat – ha volna értelme – nagyjából így fogalmazható meg: A módosított szerkezetű katalizátorokon megkötött anyagfajták (anyagok) jellegzetes viselkedése széles nyomástartományban tanulmányozható az alkalmazott berendezéssel.

Az előzőekben tárgyalt első fokozattal – szerencsére – viszonylag ritkábban találkozunk. Ehhez képest előrelépést jelent a fejlettebb fokozat, amelyet *csiszolt vagy fejlett hibrid nyelv*nek nevezhetünk. E nyelv alkalmazói tudatosan törekszenek arra, hogy ne használjanak fölöslegesen idegen (angol) szavakat, tehát a „magyarítás” igénye már előtérbe kerül. Ez a változat azonban azért marad továbbra is hibrid nyelv, mert sokszor csak az angol szavak, kifejezések szolgái és nem értelemszerű átültetéséről van szó. A különböző szakmai kifejezések, nyelvi fordulatok erősen magukon viselik az eredeti nyelv sajátságait. Ne beszéljünk az anekdotikus fordítási bakikról, amelyeknek a „redox-potential” – „vörös ökör nemzőképessége” pár állít örök emléket. Szakmai körökben ilyen durva hiba nyilván nem fordulhat elő. Ennek ellenére néha megdöbbentő példáit találhatjuk a csiszolt hibrid nyelv egy-egy megnyilvánulásának.

Egy értekezésben olvastam a következő mondatot: „Egyre katódosabb potenciálon egyre nagyobb lesz a szilárdban a hidrogénkoncentráció.” Hangsúlyozom, nem angolból szó szerint lefordított, hanem magyar szerző, magyar nyelvű értekezésében szereplő mondatról van szó. A „more cathodic” és a „solid” talán elmegy egy angol mondatban, de a magyarra fordított kifejezések hallatán, nem hiszem, hogy bárki is túlságosan örvendezne.

A szöveghű fordítás szakkifejezésként való használatára kirívó példa lehet az az eset, amikor a „sweep rate”-et szöveghűen „söprési sebesség”-ként találjuk meg a magyar nyelvi környezetben. (Ezt az elektród-potenciál változtatásának bizonyos módjával kapcsolatos sebességet egyszerűen a potenciálváltoztatás vagy -futtatás sebességének nevezhetjük.) A csiszolt hibrid nyelv ebben az esetben rosszabb változatot kínál, mint a primitív, amely a sweep sebesség kifejezéssel él, a beszélt nyelv pedig az eljárást „szvipelésnek” nevezi. Nem tehetek róla, de ha arra gondolok, hogy miről van szó, még az „én szvipelek, te szvipelsz... stb.” korántsem elfogadható ragozást is jobbnak érzem, mint az „én söprök vagy söpörtek, te söpörsz vagy söpörtetsz... stb.” változatot.

NYELVI NAGYKÉPŰSÉGEK ÉS TORZSZÜLÖTTEK

A szakmai nyelv kultúrájának hanyatlása nem korlátozódik a mi anyanyelvünkre. Az angol nyelvet – pontosan amiatt, hogy boldog-boldogtalan használja – nap mint nap olyan káros hatások érik, amelyek nyomot hagynak rajta. Különösen vonatkozik ez az amerikai angolra. Ez részben érthető is, hiszen az Egyesült Államok egyetemein és főiskoláin tömegével oktatnak olyanok, akiknek nem anyanyelvük az angol, így nyelvtudásuk szintjén nyelvi finomságok érzékeléséről aligha lehet szó. Mondhatnánk, hogy ez az ő bajuk, és nekünk semmi közünk az egészhez. Pedig van, ugyanis a gyakran forrásként használt, szemléletünket és gondolkodásmódunkat számottevően befolyásoló művek egy része az előbb említett nyelvi háttérből emelkedik ki.

A hibák forrása lehet tehát az is, hogy sokszor nem a „tisztá forrásból” merítünk, és még a jószándékú magyarítás esetén is nehéz, vagy lehetetlen egy angol nyelvi torzszülöttet magyarra átültetni. Ilyenkor csak beható szakmai elemzés alapján dönthetjük el a teendőket. A nyelvi torzszülöttek leggyakoribb változatai közé tartoznak a különböző, olykor elég meghökkentő *képzavarok*. Ezek többnyire a gondolkodásmód zavarait is tükrözik, és tartós rögzülésük esetén minden bizonnyal a szemléletmód további torzulásával kell számolnunk. Az ilyen képzavarra lehet kiváló példa a következő, szakmai körökben igen nagyra tartott könyvből vett idézet: *„Let us therefore review the thermodynamic considerations that lead to changes in surface composition”*. Ebben az esetben a magyar fordítás azonnal nyilvánvalóvá teszi a mondatban rejlő képzavart, nevezetesen, hogy a termodinamikai megfontolások, tehát a megfigyelő gondolkodása valamilyen változást idézhetnek elő a felület összetételében.

Sajnos nem mindig ilyen egyszerű a helyzet, ezért nagyon kell

ügyelnünk arra, hogy ne „honosítsunk” meg jól hangzó, de értelmetlen, esetleg súlyos képzavarral terhelt nyelvi fordulatokat. Az előbbi példa kapcsán – ha rosszmájúak vagyunk és analitikusi mélységekbe bocsátkozunk –, a gondolkodás- és szemléletmód rejtett, tudatosan sohasem válalható, a „spekulációt” a valósággal szemben előtérbe helyező torzulása érhető tetten. Nyilván sokan – talán joggal – erőltetettnek érzik ezt a következtetést. Egy sokkal világosabb, bár az előbbitől némileg eltérő példán jól szemléltethető, hogy egy egyszerű nyelvi fordulat, esetleg a szerző szándéka ellenére is, milyen sokat mondhat emberi viszonylatokról, a tudományos eredmények születésének módjáról.

„Most of *my research* (kiemelés tőlem) is carried out by hardworking and outstanding graduate students and postdoctoral fellows...” A mondat szöveghű fordítását az európai gondolkodás nehezen fogadja be, a kutatást „kivitelező” szereplők szempontjából sértőnek találná még akkor is, ha lényegében az igazságot és a valós viszonyokat tükrözi.

Mindnyájan ismerjük azt a jelenséget, hogy olykor jól hangzó, értelmesnek tűnő, kellemes benyomást keltő előadás után rájövünk arra, hogy lényegében semmit, illetve semmi újat nem kaptunk, esetleg azt is tudomásul kell vennünk, hogy logikai hibák, értelmetlenségek is bőven előfordultak. A bajok általában a jól hangzó, „blickfangos”-ra tervezett címeknél, elnevezéseknél kezdődnek. Különösen sok hibával találkozhatunk új határtudományok körvonalazása és elnevezése terén.

Saját szakterületemnél, az elektrokémiánál maradva egy-két példán szeretném bemutatni, hogy milyen szellemi ficamokat eredményezhet jelenségek, részterületek erőltetett, kellően át nem gondolt elnevezése. Az elektrokémia valaha szintén határterületi tudomány volt. Elnevezése nagyon jól összhangban van tárgyával, mivel az elektromos hatások következtében lejátszódó kémiai változásokkal, illetve a kémiai folyamatok által keltett elektromos jelenségekkel foglalkozik. Hasonló mondható el a fotokémia esetében a kémiai változások és a fényhatások viszonylatában. A fotokémia és az elektrokémia határterületén született meg a fotoelektrokémia. A tárgyalt jelenségterület és az elnevezés összhangja ebben az esetben is ugyanúgy érvényesül, mint az imént tárgyalt két határtudománynál. Itt tehát nincs baj. Ezzel szemben már komoly gondot jelent, hogy mit tegyünk a „radioelectrochemistry”, azaz a radioelektrokémia néven jelentkező „új” tudományterülettel, amelynek a radiokémiához semmi köze nincs, és lényegében nem tekinthető új területnek, mert a radioaktív nyomjelzős módszer elektrokémiai alkalmazásával kapcsolatos, régóta ismert kérdésekkel foglalkozik. Azt gondolom, hogy ebben az esetben inkább vállalni kell a maradiság vádját, de a kínálkozó magyar

változatot az említett tartalommal szakirodalmunkba semmiképpen ne engedjük be.

Hasonló példa lehet a „felületi elektrokémia” (surface electrochemistry). Ezt az elnevezést sem indokolja a bevált elnevezésű és jól körülhatárolt tárgyú felületi kémia (surface chemistry) és az elektrokémia (valamilyen tényleges) kapcsolata. Tekintettel arra, hogy azok a jelenségek, amelyeket a „felületi elektrokémia” tárgykörébe sorolnak, eleve csak határfelületeken játszódhatnak le, ez az elnevezés még felesleges ismétlést is tartalmaz. Ebben az esetben a „felületi” szóval az elnevezés megalkotói a felület minőségének, állapotának szerepét kívánták hangsúlyozni, és az alkalmazott módszerek jelentős része is elsősorban a felület állapotának megismerését szolgálta.

Ugyanúgy, mint az előző példában, a tudományterület elhatárolását, elnevezését a módszerre és nem a jelenségkörre alapozva kívánták megoldani. Valószínűleg hiba volna, ha a magyar szaknyelvbe bevezetnénk a „felületi elektrokémia” fogalmát.

Korántsem untatni akartam az olvasót a felsorolt példák egy kicsit részletesebb elemzésével. Pusztán azt akartam érzékeltetni, hogy olykor milyen nehéz feladat a nemzetközi irodalomból érkező, szemléletében eleve hibás, a magyar szaknyelvet – és szemléletmódunkat – esetleg súlyosan károsító hatások kivédése.

AMIKOR A HÁTRÁNY ELŐNNYÉ VÁLIK

Nem szabad azt hinnünk, hogy „nyelvi korlátaink” csak hátránynyal járnak. Ellenkezőleg, e korlátok tudatosítása a hátrányok számottevő részét előnnyé is változtathatja. A legfontosabb előny kétségtelenül az, hogy a nyelvi korlátok az idegen nyelven leírt mondatok gondolati tartalmának fokozott ellenőrzésére kényszerítenek minket. (Ez történhet tudatosan, de tudat alatt is, az anyanyelvi „felettes én” szigorú ellenőrzése alatt.) Ebbe a folyamatba a használt fogalmak elnevezésének és tartalmának újbóli szembesítése is beletartozik. Mindezek eredményeként könnyebben bukkanunk rá saját gondolati és logikai hibánkra, sőt – szerencsés esetben – munkánkban olyan új összefüggéseket is felfedezhetünk, amelyekre korábban nem gondoltunk.

Végeredményben arra kell rájönnünk, hogy a nyelvi nehézségekkel való birkózásunk szakmai sikereinkhez járulhat hozzá, és ebben a vonatkozásban előnyben vagyunk az „egynyelvű” kutatókkal szemben. (Arról most ne is beszéljünk, hogy a többnyelvűség általában milyen kulturális előnyökkel jár.)

Az elmondottakkal kapcsolatban talán érdemes felhívni a figyelmet arra a jól ismert tényre, hogy a külföldön tevékenykedő, igazán jelentékeny, magyar származású tudósok közül – még 30-40 év távollét esetén is – sokan milyen tisztán őrizték meg anyanyelvüket. Ez a jelenség – részletesebb vizsgálatok nélkül – természetesen bizonyítékként semmilyen állítás igazolására nem használható fel, inkább csak sejthetjük, hogy az anyanyelv megőrzése és a tudományos intellektuális teljesítmény között valamilyen kapcsolat van.

A KÖVETKEZTETÉS ALIGHA LEHET VITÁS

Az anyanyelv és ezen belül a szakmai nyelv művelésére a nemzeti identitás, hovatartozás erősítésén túlmenően, jobb *szakmai fejlődésünk érdekében is szükségünk van*. Ezért a szóbeli és írásbeli szakmai nyelvet tudatosan ápolnunk kell. A tudatosság azt jelenti, hogy nem mondhatunk le a szakmai nyelvművelésről. Ennek a feladatnak néhány fontos eleméről ejtünk szót a továbbiakban.

A KUTATÁS ÉS OKTATÁS EGYSÉGE ÉS A SZAKMAI NYELV

A szakmai nyelv – és így bizonyos mértékben gondolkodásunk – is megcsínylette, hogy az elmúlt negyven évben a kutatás számottevő része kiszorult az egyetemekről, azaz a magyar szakmai nyelvet gyakran olyanok használták, akik sohasem kényszerültek arra, hogy gondolataikat oktatóként, magyarul világosan kifejtsek, a hallgatók kérdéseire válaszoljanak. Így könnyen előfordulhatott, hogy egyes (például honosított kandidátusi fokozattal rendelkező) kutatók szakmájuk alapvető fogalmainak magyar nevét sem ismerték. Ha eltekintünk az egyéb súlyos okoktól, akkor már ez is elég jelentős ok volna ahhoz, hogy az alapkutatások számottevő részét az egyetemekre vigyük vissza.

Ebből az is következik, hogy a tudományos fokozat (doktorátus) megszerzése az egyetemeken, a kutatás mellett magyarul oktató jelöltek magyarul megírt értekezése alapján történjék. Véleményem szerint csak kivételesen engedhető meg, hogy az egyetemi doktori értekezés ne magyar nyelvű legyen.

Az értekezések nyelvi tisztaságának vizsgálata feladata volt a bírálónak eddig is, de megjegyzéseiket legtöbbször csak gáncsoskodásnak, szőrszálhasogatásnak tekintették. Nem lehet kétséges, hogy az értekezések-

kel szemben nyelvi szempontból is követelményeket kell támasztanunk. A nyelvi igényesség azonban nem korlátozódhat a helyesírási és elírási hibák vadászatára. Ennél sokkal fontosabb volna a szakmai nyelv ésszerű magyarítására irányuló törekvések érvényesítésére felhasználni az értekezések, dolgozatok bírálata által kínált lehetőségeket.

Magyar nyelvű kiadványok nélkül nincs magyar szakmai nyelv. Az előzőekben szó volt arról, hogy új, eredeti tudományos eredményt magyar nyelven közölni nem szerencsés. Arról is szóltunk már, hogy a magyar szakmai nyelv írásbeli műveléséről sem mondhatunk le. Üdvös volna, ha minden kutató 3-5 évente legalább egyszer arra kényszerülne, hogy munkájáról, az általa művelt területről magyarul írjon, és szembesüljön mindazokkal – az előzőekben vázolt – nehézségekkel, amelyek az anyanyelv és az idegen nyelv „találkozásakor” felmerülnek.

Az elképzelés megvalósításához újabb magyar nyelvű kiadványokra volna szükség. (A már meglevő magyar nyelvű folyóiratok aligha volna képesek egy megnövekedett igényt kielégíteni). Tekintettel az anyagi nehézségekre valószínűleg az volna a járható út, ha minden intézmény a lehető legolcsóbb formában időnként megjelentetne, kizárólagosan hazai használatra, magyar nyelvű kiadványokat. Ezek közvetlen hasznosítása elképzelhető volna kutatási beszámolók, jelentések mellékleteként (pl. OTKA, OMFB). Bennük lehetne helyet biztosítani a fiataloknak, a kezdőknek különböző munkáik, ötleteik magyar nyelvű közlésére.

A szakmai nyelv állandó ápolást igényel. A tudomány folyamatos változása, új jelenségek, új fogalmak felbukkanása megköveteli, hogy mindig „résen” legyünk, hogy idejekorán kivédhessük a nyelvet torzító behatásokat. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a szakmai nyelv állandó karbantartása nélkül annak rohamos romlásával kell számolnunk. A kémia területén intézményes gondozásról – tudomásom szerint – nem beszélhetünk. Az Erdey-Grúz Tibor által támogatott kezdeményezések hatása szerencsére még érvényesül. Valamit tenni kell, míg nem késő!

*

Végezetül szeretném megemlíteni, nagy öröömre szolgált, hogy 1991-ben, a Kémiai Tudományok Osztálya javaslata alapján odaítélt (de el nem fogadott) Akadémiai Díj indoklásában a magyar elektrokémiai nevezéktan terén végzett munkám is szerepelt. Ezzel szemben Fodorné Csányi Piroska és Fábián Pál a magyar kémiai elnevezés és helyesírás terén végzett tevékenységükért – tudomásom szerint – eddig semmiféle erkölcsi elismerést nem kapott. Mindazok, akik szívükön viselik a szakmai magyar nyelv sorsát, örömmel nyugtáznánk, ha az MTA vagy a Kémiai Tudományok Osztálya módot találna e hiány pótlására.

EGY MAGYAR ÖTLET ÉS SZABADALOM SORSA 25 ÉV TÜKRÉBEN

*Rövidítve megjelent:
Magyar Tudomány (11) 1372-1377 (1993)*

BEVEZETÉS

Ha valaki hosszú, 30 évnél is hosszabb időt tölt el tudományos pályán, méghozzá nagyjából ugyanazon a kutatási területen, akkor viszonylag objektíven, a tényekre, a következményekre támaszkodva tud állástfoglalni húsz-huszonöt évvel ezelőtti vitás kérdésekben. Ennyi idő után nagyjából el lehet dönteni, hogy kinek volt igaza egy-egy tudományos vitában, mi az, ami maradandónak számít, és mi az, ami áthull az idő rostáján.

Különösen izgalmas visszatekinteni olyan vitákra, amelyek egy-egy téma, irány perspektívái körül dúltak. Utólag már indulatok nélkül is meg lehet ítélni, helyes volt-e, esetleg más témák rovására, bizonyos témákat támogatni. Mindenütt, de különösen a volt szocialista országokban az úgynevezett „tudománypolitikai szempontok” érvényesítésével a döntéshozók messzemenően meghatározták, hogy milyen témákat támogatnak, illetve mely kutatási irányoknak adnak prioritást.*

Hogy a megalapozatlan döntések eredményeként sikeresnek ígérkező témák, területek elsorvadtak, az szinte már közhelyszerű megállapítás.

A jelenség természeténél fogva viszonylag kevés esetben sikerült jól

* Bizonyos prioritásokra, főleg olyan kis országok esetében, mint hazánk, a kutatásban is szükség van, de ezek meghatározásában nagyon körültekintően kellene eljárni.

A tematikai prioritásnál sokkal fontosabb lehet a színvonal prioritása. Az államilag finanszírozott kutatások esetében a már meglevő kutatások, kutatási irányok közül a nemzetközi mércével színvonalasnak tekinthető kutatásoknak kell elsőbbséget biztosítani, függetlenül azok tematikai irányultságától. (E csoporton belül már lehet rangsorolni tematikai szempontok szerint is.)

Azt kellene megérteni vagy megértetni, hogy egy bizonyos szakmai területen ütőképes, kreatív kutatói gárda „átirányítása” más területre katasztrofális következményekkel járhat, és a legnagyobb kár – paradox módon – pontosan a kijelölt prioritások szférájában keletkezik.

A témaválasztás, a téma sikeres művelése nagyon bonyolult folyamat eredménye. Ebbe nem szabad durván beleavatkozni, ezért olykor nagyon jó volna mérsékelni egyesek tudományirányítási hajlamait.

A prioritások, a jelszavak hangoztatása gyakran a tudományon belüli konkurencia megfojtásának eszközévé vált. A tudományos káderek kiválasztásában a politikai és az ún. „emberi” szempontok döntő szerepet játszottak.

dokumentált példákön bemutatni ezt a folyamatot. Jelen munkában egy konkrét példa kapcsán pontosan ezt a hiányt szeretném pótolni.

AZ ÖTLET MEGSZÜLETIK

1965-ben a MTA KKKI* egyes vezető beosztású kutatói az Egyesült Gyógyszer és Tápszergyárban jártak, és – többek között – a C-vitamin gyártásával kapcsolatos problémával tértek vissza.

Nevezetesen arról volt szó, hogy a szintézis egyik fontos lépésében diacetonszorbózt (DAS) 70-80 °C-os vizes oldatban nátriumhipoklorittal oxidálnak. Ezen a hőmérsékleten a hipoklorit bomlása már számottevő, így hipokloritra nézve a hatásfok elég kicsi. Az elmondások szerint különösen nagy tehertételt jelentettek a viszonylag híg hipoklorit oldat szállításával és tárolásával kapcsolatos költségek és technikai nehézségek.

Az igény világos volt, olyan eljárást kellett keresni, amely mentes mindezekről a nehézségektől.

Melyik fiatal kutató ne reagált volna pozitívan erre a lehetőségre? A C-vitamin – Szentgyörgyi révén – a magyar ügy, a hazai siker mindenkori jelképe volt, ezért különösen nagy örömet jelentett volna számunkra, ha valamilyen módon mi is hozzájárulhattunk volna ehhez a témához.

Főnökeinktől kapott információk alapján, ismerkedés céljából, Vértés György kollégámmal együtt rögtön hozzáfogtunk, hogy laboratóriumi méretben tanulmányozzuk a hipokloritos oxidációt. Napokig kínlódtunk – eredménytelenül – semmiféle átalakulást nem tapasztaltunk. Végül úgy döntöttünk, szégyen ide, szégyen oda, főnökeink háta mögött mi is felvesszük a kapcsolatot a gyárral, hátha ők tudnak segíteni rajtunk. Persze, hogy tudtak. Ugyanis pillanatok alatt kitűnt, hogy elfelejtettek közölni velünk egy „lényegtelen” körülményt: adalék, „katalizátor” is kell a reakcióhoz. Lényegében arról van szó, hogy bizonyos mennyiségű nikkel-só adagolása nélkül a reakció nem játszódik le.

(A tragikomikus ebben az egészben az volt, hogy pontosan ez a nikkel-só adagolás a lelke az egész eljárásnak, és mint látni fogjuk a későbbi megoldás is ehhez kapcsolódik.)

Innentől kezdve már drámai gyorsasággal peregtek az események.

Rövidesen rájöttünk és az irodalom tanulmányozása alapján is kitűnt (magyar szerzők, Újhidy, Markó és Babos munkáira is támaszkodhattunk), hogy a nikkel-só egy reakcióciklusban vesz részt. A hipoklorit hatására a lúgos közegben képződő zöld nikkelhidroxid fekete nikkel-hid-

* Központi Kémiai Kutatóintézet

roxiddá oxidálódik, és ez reagál a diacetonszorbózzal, oxidálva azt, miközben ismét visszaalakul zöld hidroxiddá és a ciklus előről kezdődik.

Rábukkantunk az irodalomban arra is, hogy a fekete nikkkel-hidroxidot poralakban mint reagenst különféle szerves vegyületek – elsősorban alkoholok – oxidálására közvetlenül is fel lehet használni. Ennél a pontnál ugrott be az az ötlet, amely későbbi munkánk alapjává vált.

Számunkra – akik elektrokémiában is „utaztunk” – a fekete nikkkel-hidroxid mint fizikai realitás a klasszikus lúgos (Edison, Ni-Fe) akkumulátor pozitív lemezének alkotórészeként élt tudatunkban. Az akkumulátor töltési-kisülési ciklusai során a nikkkel-hidroxiddal ugyanaz történik, mint az előbb ismertetett reakcióban, vagyis feltöltéskor fekete nikkkel-hidroxid, kisüléskor zöld nikkkel-hidroxid képződik.

Nyilvánvaló, hogy a fekete nikkkel-hidroxid viselkedése nem függhet attól, hogy kémiai (hipoklorittal) vagy elektrokémiai úton (töltés) állítjuk elő. Ebből következik, hogy a feltöltött lúgos akkumulátor pozitív lemeze ugyanúgy oxidálja a szerves anyagokat, mint a kémiai úton előállított, por alakú fekete nikkkel-hidroxid.

Gondolatmenetünk következő lépése szinte automatikusan kínálkozott: ha gondoskodunk arról, hogy az akkumulátor pozitív lemeze ne „süljön ki” a szerves anyaggal bekövetkező reakció közben, vagyis állandóan utána töltjük az akkumulátort, akkor tetszőleges mennyiségű szerves anyagot lehet oxidálni az akkumulátor folytonos töltése közben.

A gondolatot tett követte. Egy kiselejtezett, lúgos akkumulátort olyan lúggal töltöttünk fel, amelyben sok diacetonszorbózt oldottunk. Ezt a furcsa akkumulátort rákötöttük egy akkumulátortöltőre és órákon keresztül töltöttük.

Amikor – bizonyos számítások, becslések alapján – úgy véltük, hogy a folyamatot befejezettnek tekinthetjük, az oldatot az akkumulátorból kiöntöttük, és a szokásos módon az oxidációs terméket savanyítással kicsaptuk. A dús fehér, kristályos csapadék megjelenése minden kétséget kizáróan igazolta: az ötlet bevált.

AZ ÖTLETTŐL A TALÁLmányIG AZ ÉRTÉKESÍTÉS KUDARCA

A továbbiakban két irányban kellett haladnunk. Egyrészt gondoskodni kellett arról, hogy az ötletből szabadság szülessék, másrészt – és ez már tisztán tudományos törekvés volt – meg kellett vizsgálni, hogy milyen további reakciók valósíthatók meg nikkkel-hidroxid-elektrodon. Tisztázásra szorult az is, hogy milyen részfolyamatok játszódnak le az oxidáció közben, vagyis mi az oxidáció mechanizmusa.

A két feladat két teljesen különböző hozzáállást követelt meg. A szabadalom céljaira preparatív eljárást kellett kidolgozni, a diketo-gulonsav (DKGS) előállításának optimális feltételeit kellett megkeresni. Heteken keresztül, különböző elektrolizáló cellákban 100-200 grammos, olykor kilós tételekben gyártottuk az anyagot, kísérletről kísérletre változtatva az elektrolízis paramétereit.

Már az első eredmények is azt igazolták, hogy igen egyszerű berendezésekben (cellákban) az elektrokémiai eljárással nagyon jó hatásfokkal, tisztán, szennyező melléktermékek nélkül állítható elő a végtermék, és ami a legfontosabb, nyilvánvalóan bebizonyosodott, hogy a fajlagos energiafelhasználás (tehát 1 kg termék előállításához szükséges energia) sokkal kisebb, mint a klasszikus eljárásoknál, tehát az elektrokémiai eljárás fölénye ezekhez képest vitathatatlan. (A hipokloritot is elektrokémiai úton állítják elő.)

Tekintettel arra, hogy a C-vitamint óriási mennyiségekben gyártják a világon, nyilvánvaló volt, hogy a gyártási költségek kis csökkentése is nagy anyagi haszonnal jár. Úgy éreztük, hogy megfogtuk az isten lábát, és ha egy kis szerencsénk is lesz, akkor rövid időn belül akár milliomosok is lehetünk.

Megfeszített munkánk eredményeként 1966. január 22-én bejelentettük az „Eljárás 2,3,4,6 helyzetben védett 2-keto-gulonsav előállítására 2,3,4,6 helyzetben védett sorboz elektrolitikus oxidációjával” c. szabadalmunkat, amelynek mint szolgálati találmánynak 50-50%-ban az MTA Központi Kémiai Kutatóintézet és az Egyesült Gyógyszer- és Tápszer-gyár volt a tulajdonosa.

Ezzel munkánk első szakasza le is zárult, és figyelmünket a továbbiakban főleg az kötötte le, hogy milyen más reakciók játszódhatnak le nikkkel-hidroxid-elektrodokon. A lehetőségek korlátatlannak tűntek, hisz – mint ezt már említettük – elméleti megfontolásunkból egyértelműen következett, hogy minden olyan reakció, amely por alakú fekete nikkkel-hidroxidon lejátszódik, azt nikkkel-hidroxid-elektrodon is megvalósíthatónak kell tekintenünk.

A lehetséges változatok közül a primer alkoholok csoportját választottuk ki, és jó néhány preparatív eljárást dolgoztunk ki.

Elindítottuk a „tisztá” tudományos munkát is és módszert dolgoztunk ki néhány nikkkel-hidroxid-rétegen lejátszódó oxidációs folyamat tanulmányozására. Eredményeink szépen gyarapodtak, csak egy bökkenő volt: Semmilyen eredményt nem közölhattünk mindaddig, míg benyújtott szabadalmunkat közzé nem teszik, hogy elkerüljük az újdonságrontást.

Szabadalmunkat 1967. március 22-én tették közzé és 1967. július 7-én leadtuk első közleményünket, amely 1968-ban jelent meg. Időközben

erőfeszítéseket tettünk annak érdekében, hogy a szabadalmat külföldön is bejelenthessük. A szabadalom szövegét eljuttattuk különböző hazai engedélyező fórumokhoz. Az ügymenetről túlságosan sokat nem tudhatunk meg, mert szolgálati szabadalomról lévén szó az érintett intézmények vezetésének kezében volt az ügyintézés.

Hosszadalmas vizsgálatok eredményeként közölték velünk, hogy nem engedélyezik a külföldi szabadalmaztatást, pontosabban nem biztosítanak valutát az eljárás lefolytatására. Írásbeli elutasítást mi nem kaptunk. (Ne felejtjük el: ebben az időben az MTA intézeteiben dolgozó munkatársak engedély nélkül nem léphettek kapcsolatba külföldi szervekkel.)

Alig zárult le ez a hercehurca, amikor megdöbbenéssel értesültünk arról, hogy 1966. augusztus 24-én, tehát hét hónappal a mi szabadalmi bejelentésünk után az Egyesült Államokban alapgondolatában a mienkkel lényegében teljesen megegyező szabadalmat nyújtottak be. 1967. augusztusában a Hoffmann-La Roche svájci gyógyszergyártó cég ugyanezt az eljárást – többek között – Franciaországban és Magyarországon is benyújtotta szabadalomként. A francia szabadalmat 1968. június 17-én, a magyar szabadalmat – némi módosítással 1970. november 16-án kapták meg.

Rövidesen kitűnt, hogy nemcsak külföldön, de itthon sem terem fű számunkra, ugyanis Magyarországon megszüntetik a C-vitamin gyártását és a KGST együttműködés keretében a Szovjetunió lesz ennek az alapvető fontosságú anyagnak a gyártója. Mint később erre visszatérünk, a Szovjetunióban – részben a mi eredményeinkre is támaszkodva – a hatvanas évek végétől kezdve, a hetvenes és nyolcvanas években is komoly munka folyt a DAS elektrokémiai oxidációjának ipari megvalósítása érdekében.

Mindent összevéve rá kellett döbbernünk arra, hogy a találmány értékesítésére gyakorlatilag már semmi lehetőségünk sem maradt. Azt világosan láttuk, hogy a nikkel-hidroxid-elektrod alkalmazása még számtalan lehetőséget rejt magában, és olyan téma megindítását teszi lehetővé, amely alapkutatóként is fontos szerepet játszhat.

ÚJ KUTATÁSI IRÁNY SZÜLETIK

Intézetünk igazgatója – aki egyébként feltalálótársunk is volt – megoldotta azt a gondunkat, hogy milyen arányban foglalkozzunk a nikkel-hidroxid-elektrod alkalmazásával kapcsolatos kérdésekkel és az elektródon lejátszódó reakciók alapkutató szintű tanulmányozásával. Minden további gyakorlati irányú munkát megtiltott, mondván, hogy alapkutatósokkal foglalkozó intézmény vagyunk. (Két-három évvel később ugyanazok marasztaltak el minket pusztán alapkutatósra irányuló tevékenysé-

günkért, akik minden eszközt megragadtak, hogy az ipari gyakorlathoz kapcsolódó munkánkat megakadályozzák.)

Nem volt más választásunk, a továbbiakban már csak kizárólag a primer alkoholok és származékaik oxidációjakor lejátszódó folyamatok kinetikájának és mechanizmusának vizsgálatára szorítkoztunk. Szisztematikus munkánk egyik eredményeként született meg 1969-ben Vértess György „Primer alkoholok nikkkel-hidroxidon végbemenő oxidációjának elektrokémiai vizsgálata” c. kandidátusi értekezése.

A téma helyzetét és eredményeink prioritását jól szemlélteti az értekezés Irodalom c. fejezetének bevezetéséből kiemelt szövegrész:

„A nikkkel-hidroxid-elektrodon végbemenő oxidációs reakciók vizsgálata előtt az ehhez kapcsolódó irodalmi adatokat kellene megvizsgálni. Amint az az előző fejezetekből kitűnik, ilyen típusú folyamatokat eddig nem vizsgáltak,...”

Döntő változást az 1971-es év hozott. Ekkor jelent meg M. Fleischmann (a hidegfúzió „felfedezőjéről” van szó) és munkatársainak dolgozata a nikkkel-hidroxid-elektrodon lejátszódó oxidációs reakciókról. A nálunk alkalmazott mérés technikánál jóval fejlettebb módszerekkel meggyőzően mutatta ki azt – a számunkra, de egyes szovjet szerzők számára is évek óta ismert triviális tényt – hogy nikkkel-hidroxidon a szerves vegyületek számos családja oxidálható.

Mérési eredményeikből túlságosan messzemenő mechanisztikus következtetéseket vontak le. Mivel ezekkel nem tudtunk egyetérteni, vitába szálltunk Fleischmannal, többszöri levélváltás után végül is 1973-ban az egyik legszínvonalasabb elektrokémiai folyóiratban, a Journal of Electroanalytical Chemistryben megjelent dolgozatunkban foglaltuk össze kritikai megjegyzéseinket, de erre választ már nem kaptunk. Fleischmann a maga részéről azzal zárta le a vitát, hogy a továbbiakban ők nem foglalkoznak a témával.

A hetvenes években Ibl és munkatársai Zürichben valamint Fioshin és kutatócsoportja Moszkvában igen intenzíven kapcsolódott be a nikkkel-hidroxidon lejátszódó reakciók tanulmányozásába. Egyre szaporodott azoknak a kutatócsoportoknak a száma, amelyek a témát érdekesnek és fontosnak tartották.

Mi már nem szólhattunk bele a kérdés további sorsába, ugyanis „profiltisztítás” címén megkezdtek kutatócsoportunk felszámolását. (A valószínű motivációknak persze semmi közük nem volt a profilhoz ld. Magyar Tudomány (4) 437, 1991.)

Hogy a döntéshozatalnál mennyire nem játszottak szerepet a szakmai szempontok, annak illusztrálására a következő tanulságos történet szolgálhat. 1971-ben az International Society of Electrochemistry éves konferenciáját Dubrovnikban (tehát nem a világ végén) tartotta. Tekintettel arra, hogy ezen a konferencián Fleischmann és mindazok részvé-

tele, akiket a nikkel-hidroxid téma érdekelhetett, valószínű volt, mi is bejelentettünk egy előadást e témában. Az utazáshoz engedélyt és támogatást kértünk az Intézettől. Ám nem mi utaztunk, hanem két olyan csoporttársunk, akiknek nem volt bejelentett előadásuk. Egyiküket kértük meg, hogy olvassa fel előadásunk szövegének fontosabb részeit.

Ebben a gusztustalan történetben az a tragikomikus, hogy a bejelentett előadás egyik társszerzője az Intézet igazgatója volt. (Ezután hosszú ideig bizalmas kollegiális körben csak „Dubrovnik” felkiáltással köszöntöttük egymást.)

Néhány ilyen és ehhez hasonló „akció” után a kutatócsoport végleges felszámolása is megtörtént. Vértés György, akinek a vállán a téma folytatása, a kibontakoztatás nyugodott volna, 1974. április 1-jén az Intézet elhagyására kényszerült.

Ezzel a téma hazai művelése is lezárult.

A TÉMA NEMZETKÖZI ÉRTÉKELÉSE

A Journal of Chemical Education-ben (!) 1983-ban megjelent munkában (J.H. Wagenknecht: Industrial Organic Electrosynthesis, J. Chem. Ed. 60, 271, 1983.) a következőket olvashatjuk: *A szerves vegyületek elektrokémiai szintézise laboratóriumi vizsgálatok tárgyát képezi a 19. század közepe óta.... de keveset valósítottak meg ipari méretekben... Erősen gyanítható, hogy bizonyos vállalatok a gyógyszergyártásban elektrokémiai módszereket alkalmaznak, de csak a Hoffmann-La Roche tette közzé a C-vitamin gyártás egyik közti termékének előállítására szolgáló elektrokémiai eljárását...*

E bevezető után a négy legfontosabb ipari méretekben megvalósított eljárással foglalkozik e dolgozat, és ezek közül az egyik az általunk már részletesen tárgyalt DAS oxidáció. A szerző megemlíti, hogy több mint napi 2 tonnás termeléssel működik a Hoffmann-La Roche cégnél létesített üzem.

A másik rövid híradás az egykori Szovjetunióból származik (Elektrokhimiya 26, 915, 1990.). Ezek szerint 1984 óta folyik ipari méretekben a DKGS elektrokémiai gyártása. Folyamatos üzemen évente 15 tonnánál több DKGS-t állítanak elő. A több mint ötéves gyártási tapasztalat alapján most évi 5-10.000 tonnát előállító üzemet terveznek.

Tekintettel arra, hogy a gyógyszergyárak nem szívesen árulják el gyártási módszereiket, ennyi információt is meggyőzőnek kell tekintelnünk abban a vonatkozásban, hogy az elektrokémiai eljárás fölénye a klasszikus kémiai eljárások felett beigazolódott.

Ez persze sovány vigasz, ha az anyagi háttérre is gondolunk, de azért az erkölcsi elismerés sem vetendő meg. Vigazsként lássunk néhány példát erre is.

„Valószínűleg Vértés és munkatársai... voltak az elsők, akik a DAS közvetlen elektrokémiai oxidációját nikkel-peroxid (NiOOH) elektródon javasolták... és az elsők között voltak, akik Ni-Cd akkumulátor lemezét használva 91-96%-os kitermelést értek el.” (J. Nanzer, S. Langlois, F. Coeuret: J. Applied Electrochemistry 23, 471, 477, 1993).

A Hoffmann-La Roche cég kutatói a következőket írják:

A C-vitamin „...ipari előállítása a világon több tízezer tonnás méretekben történik. Ez egy hat lépésből álló eljárás... minket a negyedik lépés érdekelt. Ez a lépés egy primer alkohol oxidációja karbonsavvá. Erre a lépésre Vértés és munkatársainak dolgozata irányította a figyelmünket, akik kimutatták, hogy közvetlen elektrokémiai oxidációval jó hatásfokkal megvalósítható a folyamat. Előkísérleteink... valóban igazolták Vértés eredményeit.” (P.M. Robertson, P. Berg, H. Reimann, K. Schleich, P. Seiler: J. Electrochem. Soc., 130, 591, 1983.).

Ebben az idézetben legfeljebb az a meglepő, hogy a szerzők látszólag nem tudtak arról, hogy 1967-ben a Hoffmann-La Roche-nak már volt egy szabadalma a DAS elektrokémiai oxidációjára. Az irodalmi hivatkozások között sem találtam rá erre az általunk olyan jól ismert szabadalomra.

Az ipari megvalósításban érdekelt másik csoport véleménye a következő: *„Szerves vegyületek elsősorban alkoholok nikkel-oxid-elektrodon lejátszódó reakciójával számos közleményben foglalkoztak... Horányi és munkatársai összefüggést állapítottak meg a reagáló anyag koncentrációja és az oxidáció sebessége között... Ily módon az alkoholok oxidációjára vonatkozó kinetikai adatok elemzése alapján megállapítást nyert, hogy a magasabb oxidációfokú nikkel és a szerves anyag reakciója képezi a folyamat lényegét...” (Problémi elektrokataliza, Nauka, 184, o. 1980.).*

A Fleischmannal folytatott vita is nyomot hagyott az irodalomban. *„...Vértés és Horányi figyelmeztetett arra, hogy a Pletcher és munkatársai által javasolt mechanizmust nem lehet minden további nélkül elfogadni.” (Chemical Kinetics, Vol. 27. Ed. by R.G. Compton, Elsevier, Amsterdam, 1987. p. 342.)*

A téma, mint az előzőekből talán kitűnt, a mai napig sem zárult le. A világon számos csoport foglalkozik egyrészt a DAS oxidációjával kapcsolatos kérdésekkel, másrészt a nikkel-hidroxid-elektrod alkalmazásával a szerves elektrokémiában.

*

Mi az elmúlt húsz évben csak nézői voltunk a történéseknek. Egyben viszont – ha utólagosan is – biztosak lehetünk: a hatvanas-hetvenes években minden esélyünk megvolt arra, hogy a hazai kutatás e témában a nemzetközi élvonalban maradjon. Nem maradhatott, de azok, akik ezért felelősek, ma is ott ülnek a döntéshozók között, élvezik az akadémikusoknak kijáró tiszteletet és tiszteletdíjat.

II. HARCBAN AZ AKADÉMIÁVAL

A ROHAM

AZ AKADÉMIAI TÖRVÉNYRŐL – HÁROM TÉTELBE –

Élet és Tudomány, 31, 966-968, 1989. VIII. 4.

I. TÉTEL

MÉLTATLANKODÓ BEVEZETÉS, BEVEZETŐ MÉLTATLANKODÁS

(Presto moltó furioso = nagyon gyorsan és szenvedélyesen)

Kevés olyan intézmény, szervezet, mozgalom akad, amelyről ne derülne ki, hogy az elmúlt évtizedben rosszul működött, hogy céljainak, rendeltetésének nem tudott eleget tenni. A belső reform, a változás, a változtatás igénye, és az igények tétova realizálása még a legkonzervatívabb szervezeteknél is megfigyelhető. A hatalmat gyakorló pártban is felvetődött a belső reformok végrehajtásának szükségessége.

Ha a Magyar Tudományos Akadémiát vizsgáljuk ebből a szempontból, megdöbbenve tapasztaljuk, hogy az elmúlt évek, hónapok újjító szelei egy másodpercre se ingatták meg intézményi szervezetét, és nyoma sincs a testülettől vagy az apparátustól kiinduló reformtörekvéseknek. Az akadémiai intézetek ugyanúgy működnek, mint tíz évvel ezelőtt, a kutatóknak ugyanúgy nincsenek jogaik, mint ahogyan egy évtizede sem voltak.

Amíg különböző vállalatoknál, de még az iskolákban is az intézmény vezetőjét valamilyen módon választják, az akadémiai kutatóintézetekben, ahol ez a legkézenfekvőbb volna, még a leghalványabb remény sem mutatkozik erre, sőt az ilyen törekvések határozott visszautasításban részesülnek. Pedig nem titok, hogy egyes akadémiai intézetek a tudományos kizsákmányolás melegágyaivá váltak, a tudományos kérdések eldöntésében az adminisztratív intézkedések olykor sokkal nagyobb szere-

pet játszanak, mint a viták. Az is köztudomású, hogy a vezetői posztokat hűbértokként osztogatják, és ha egyszer valaki egy ilyen helyet elfoglalt, már nagyon nehezen mozgatható el onnan. Az sem titok, hogy az akadémia hivatali apparátusából nem egyszer nyílt meg az út a tudományos testület felé, mely az apparátusban fontos szerepet betöltő személyeket választott tagjai közé.

Aligha lehet kétséges, hogy a Magyar Tudományos Akadémia esetében is érvényesültek az elmúlt harminc, negyven évre jellemző, társadalmi és kulturális életünket ellehetetlenítő torzulások: a túlzott, központosított irányítás, a kontraszelekció, a bírálat és vita elfojtása, szellemi és anyagi értékeink elpocsékolása stb. Ezeket a jelenségeket nem róhatjuk fel az Akadémia sajátos bűnének. Bűnnek kell azonban tekinteni, hogy amikor már lehetett volna tenni valamit az Akadémiának és intézményeinek demokratizálásáért, semmi, de semmi sem történt.

Reformok helyett most arról akarják meggyőzni a kutatókat, az ország közvéleményét és az Országgyűlést, hogy új Akadémiai törvényre van szükség. Olyan törvényre, mely megteremtené az akadémia autonómiáját, lehetővé tenné, hogy szabadon rendelkezék saját vagyona felett, jogot adna arra, hogy beleszóljon az országot érintő kérdésekbe. Az új akadémiai törvényből világosan ki kellene tűnnie, hogy az ország kulturális, tudományos életének legfőbb őre, koordinálója az Akadémia.

Igen, ezek szép és fontos dolgok, ezért mindenki csak lelkesedhet. De kinek a törvényéről van szó? Milyen az az akadémia, amelyről a törvény rendelkezne? Vajon ez a legfontosabb, amit a sztálinista hagyományokat magával cipelő Akadémiával kapcsolatban tenni kell?

Mindenesetre az Akadémia elnökségének megbízásából megszületett egy dokumentum, amely *Az akadémiai törvény prekonceptiója* címet viseli, és egyre több megnyilatkozás olvasható a sajtóban az akadémiai törvényről. Ezek közül – az Akadémia 1989. májusi közgyűlését megelőzően – talán a legfontosabb Kovács Dénes interjúja volt az Akadémia elnökével. (Magyarország, 1989. április 14.)

A prekonceptiót számos helyen megvitatták (intézetekben, a TDDSZ*-ben), mielőtt a közgyűlés elé került volna, ahol most májusban szintén élénk vita bontakozott ki az új akadémiai törvény körül. Hogy milyen mérleg készíthető ezekből a vitákból, az külön elemzés tárgya lehetne, reméljük megteszik azt az arra illetékesek. Én az előbb felvetett kérdésekre igyekszem választ adni.

* Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete

II. TÉTEL

KINEK A TÖRVÉNYE?

(*Adagio = lassan*)

Az Akadémia elnöksége által kiküldött alkalmi bizottságtól származó prekonceptió – és bizonyos mértékig az Akadémia elnökének nyilatkozata is – a mindent irányító, a mindent ellenőrző akadémia palackból kiszabaduló szellemének vízióját, és következményként tudományos életünk katasztrofális jövőjének előérzetét sugallja.

Mindenekelőtt vegyük szemügyre azokat a legfontosabb elvi megfontolásokat, amelyeket – úgy tűnik – a prekonceptió kialakításánál nem kellő mértékben vettek figyelembe.

1. Még egy demokratikusnak alig tekinthető intézményrendszerben is elfogadhatatlan az az elképzelés, hogy életre szólóan megválasztott (?) vagy kiválasztott, vissza nem hívható tagokból álló testület kezébe számottevő hatalom, országos méretekben is jelentős vagyoni kerüljön, és ezt ráadásul még törvény is garantálja.
2. A központosított tudományirányítás gyakorlata az elmúlt évtizedek tanúsága szerint csődbe jutott. Egyetlen testület, szervezet sem szerezhethet kizárólagos jogosítványt a tudomány irányítására. Egyáltalán, a tudományirányítás fogalmát célszerű volna törölni a szótárunkból és a gyakorlatunkból.
3. Egyetlen szervezet, testület sem igényelheti magának az egész tudomány és valamennyi tudományos szervezet felett a teljes és kizárólagos ellenőrzés jogát.
4. Egyetlen szervezet, testület sem állíthatja magáról, hogy a kutatók, egyetemi oktatók stb. szakmai érdekeinek egyedüli jogos képviselője. Másrésztől elképzelhetetlen, hogy egy olyan testület, amely a termelőeszközök tulajdonosaként munkaadó, egyúttal a munkavállalók érdekképviselőjének is tekinthesse magát.

Aki az imént felsorolt elveket, megállapításokat természetesnek tekint, annak aggodva kell figyelnie akadémiánk már említett megnyilvánulásait.

Különösen az aggasztó, hogy nem elég egyértelmű, kiket érintene az új akadémiai törvény. Példaként vizsgáljuk meg a prekonceptió egyik meglepő gondolatát, gondolatsorát. „...már ma is mesterkelt az a megkülönböztetés, mely szembe kívánja állítani a csupán az akadémikusokra korlátozódó ún. „kis akadémiát” a tudománnyal hivatásszerűen foglalkozók sokkal szélesebb körű közösségével, az ún. „nagy akadémiával”. Valójában már ma is csak „nagy akadémia” létezik.”

Le kell szögezni, hogy a határok ilyen elmosása meglehetősen tisztá-

zatlan és ködös, főleg akkor, amikor az ún. „nagy akadémia” jogairól, lehetőségeiről, funkciójáról nem, illetve alig esik szó. Ilyen parttalan formátummal aligha lehet valamit kezdeni. (Egyébként úgy rémlik, a „kis akadémia” – „nagy akadémia” szembeállítás már előfordult az Akadémia történetében, csak egészen más értelemben és más tartalommal.)

Másrészt miért magától értetődő az, hogy a kutatói közösség össze akar olvadni azzal az akadémiaiával, amely az elmúlt évtizedekben alakult olyanná, amilyen most? Hátha az Akadémia belső megújulását, megtisztulását igényelnék az összeolvadás előtt?

Nem sokkal megnyugtatóbb az a kép sem, amelyet az elnöki nyilatkozat alapján alakíthatunk ki. *„Természetesen korántsem az „akadémikusok akadémijára” gondolunk. A Magyar Tudományos Akadémia ma sem ez, hiszen csaknem negyven kutatóintézetében, kiadójában, könyvtárában körülbelül tízezer kutatót, szakembert foglalkoztat. A tudományos testületek keretében pedig a tudományági bizottságok széles hálózata működik. Jelenleg ezekben a bizottságokban hatezer kutató vesz részt. Mindössze 17 százalékuk akadémiai intézmények munkatársa, 40 százalékuk egyetemi oktató, míg a többiek nem akadémiai kutatóintézetekben dolgoznak. E bizottságok tehát a teljes magyar tudományos közösséget képviselik. (...)*

Az új törvény az öngazgatás igényének megfelelően a bizottsági hálózat létrehozását új alapokra, a tudományos társadalom önszerveződésére, alulról induló választási rendjére kívánja építeni.”

A kívülről számára mindez a demokratizmus csúcsának tűnhet, de aki csak egy kicsit is ismeri a szóban forgó bizottságok működési mechanizmusát, az már korántsem vélekedik így. E bizottságokat a testület és a hivatal úgy manipulálhatja, ahogy akarja, és nincs az az erő, amely ezt meg tudná akadályozni. E bizottságok – ha jól működnek – kiemelkedő szerepet játszhatnak szakmai kérdésekben, és ha egy kicsit növelik hatáskörüket, valóban nagyobb szerephez juthatnak a kutatások finanszírozásával kapcsolatos döntésekben is. De az teljesen nyilvánvaló, hogy e bizottságoknak semmi szerepük sem lehet a tulajdonosi funkció gyakorlásában, még annak ellenőrzésében sem. Márpedig a hatalom azé, akié a vagyon, aki a vagyon felett ellenőrzést gyakorol. Vajon nem volna jobb, ha a testület elsősorban a tudománnyal foglalkozna és nem törekedne a tulajdonosi funkciók gyakorlására is?

Kicsit értetlenül állok azzal a gyakran elhangzó állítással szemben, hogy az Akadémiát eddig nem vonták be eléggé a kormányzat döntési folyamataiba, ezért az új törvénynek az eddigiéknél nagyobb lehetőséget kell adnia arra, hogy a tudomány képviselői a döntések előkészítésében részt vehessenek. Elfogadom, hogy az Akadémiát mint testületet hivatalosan nem kérték fel, vagy nem elégszer kérték fel, hogy fontos kérdésekben

véleményt nyilvánítson. Elhiszem, hogy véleményét sokszor nem vették figyelembe, de akkor itt egészen más baj van, mint amiről beszélünk.

Tudomásom szerint a Magyar Tudományos Akadémia számos tagja rendkívül fontos, olykor kulcspozíciót foglalt el a kormányzati munkában, és ami talán ennél is fontosabb, a hatalmon levő párt szervezetében, irányító, döntéshozó apparátusában. Fontos miniszteri tárcák birtokosai voltak akadémikusok vagy tudományos fokozatuk révén az akadémiához közelálló személyek. Az MSZMP legmagasabb funkcióiban is ott találhatjuk az akadémikusokat. Nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy akadémikusaink, tudósaink nem elhanyagolható része vett részt az elmúlt évtizedek hibás döntéseiben és így felelősségük sem hárítható át másokra. Nyilván, ha nem értettek volna egyet a döntésekkel, akkor tudós létükre nem vállalták volna a tudományterületüktől távol eső, tudományos munkájuk kiteljesedését gátló közéleti, politikai szerepet. Fel kell tételeznünk, hogy a szóban forgó személyek nem kétlelkűek és politikusi minőségükben nem képviselték a tudománnyal szöges ellentétben álló nézeteket, a rendelkezésükre álló szakmai apparátust tudósi lelkiismeretükkel összhangban használták fel feladataik megoldása során.

Mindezek figyelembevételével vegyük szemügyre, mi is a fő célja az akadémiai törvénynek.

„Az új törvény legfontosabb alapelve tehát az akadémia „államosításának” megszüntetése, és régi közjogi státusának, autonóm testületi jellegének visszaállítása..., hogy ne bürokratikus állami, kormányzati irányítás vagy tervezés határozza meg az akadémia működésének irányait, preferenciáit, a tudomány finanszírozásának módjait és lehetőségeit...”

Természetesen mindez igaz, jogos és indokolt – általában. Ha a fenti igény, követelés tíz-húsz évvel ezelőtt hangzott volna el, akkor teljesen világos lett volna, hogy milyen irányítási rendszertől, befolyástól kíván megszabadulni az Akadémia. De az akkori Akadémia éppen a fentebb említett személyi összefonódások miatt sem törekedett az autonómiára.

A mai Akadémia, amely lényegében semmiben sem különbözik a tíz-húsz évvel ezelőttitől, most harcba száll azért, hogy független legyen egy távlatokban demokratikus, a társadalom kulturális és szellemi fejlődését messzemenően figyelembe vevő kormányzattól. Természetesen kell és jó az autonómia, de nem mindegy, hogy mire terjed ki és főleg kik lesznek a haszonélvezői. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, vajon nem az Akadémia átalakításának demokratikus alternatíváját kívánják egyesek megelőzni egy elsietett akadémiai törvény mielőbbi áterőltetésével?

Az Akadémia önkormányzata csak a kutatók önkormányzatán, öngazgatásán alapulhat. Csak az követelhet önkormányzatot, aki másoknak is lehetővé teszi azt.

III. TÉTEL

KIÉ ÉS MILYEN LEGYEN A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA?

(*Allegro ma non troppo = vidáman, de nem túlságosan*)

Ha valóban és őszintén azt akarjuk, hogy az Akadémia a *nemzeté* legyen, akkor arról is gondoskodnunk kell, hogy a *tulajdonosi* funkciókat is a nemzet gyakorolja. Mindez azt is jelentené, hogy sem a testület, sem a szakigazgatás nem dönthetne az Akadémia vagyonát, helyzetét érintő legfontosabb kérdésekben. A népképviselőket, a kutatás és a kultúra embereinek érdekképviselőit, meghatározott időnként összehívott *tudományos, kulturális parlament* révén lehetne megvalósítani.

1. A tudományos-kulturális parlamentbe a megfelelő intézményekből (kutatóintézetek, egyetemek, színházak stb.) meghatározott módon és arányban – az intézményekben megtartott választás útján – kerülnének a képviselők.
2. A parlament – esetleges egyéb funkciói mellett – megválasztaná a Magyar Tudományos Akadémia ügyvitelét ellenőrző *akadémiai bizottságot*.
3. Az akadémiai bizottságba választás nélkül mind a testület, mind a szakigazgatás delegálhatna személyeket, a bizottság létszámának 20-20 százalékát meg nem haladó mértékben.
4. A bizottság tagságának 60-70 százalékát meghatározott időnként *ki kellene cserélni*, a tagság csak korlátozott idejű lehetne, akár választott, akár delegált személyről van szó.
5. A bizottság kötelessége lenne, hogy érvényt szerezzen a *nemzeti kulturális, tudományos érdekeknek*, ellenőrizné az Akadémia vagyonával való sáfárkodást, de jogköre nem sértené meg sem a szakigazgatás, sem a testület előzetesen jól körülhatárolt autonómiáját.
6. Az Akadémia intézményeiben felmerülő és helyben meg nem oldható vitás kérdésekben az akadémiai bizottsághoz, illetve azon keresztül a nemzeti tudományos-kulturális parlamenthez lehetne fordulni.
7. A tudományos kutatás és a kultúra finanszírozási módszereit és a kormányzat által rendelkezésre bocsátott eszközök elosztását illetően a végső szót – az akadémiai bizottság meghallgatásával – a tudományos-kulturális parlament mondaná ki.
8. Az akadémiai bizottságnak éberén őrködni kellene afelett, hogy a tudományos és kulturális intézményekben érvényesüljenek a *demokratikus önkormányzat* elvei.

Sokféle rendszer gondolható el, egy rövid írás keretében azonban a szervezeti kérdésekben nem célszerű elmerülni. Az alapkérdést azonban senki sem kerülheti meg: ki kell találni egy jó módszert, amely lehetővé teszi azt, hogy a kultúra és a tudomány, így az Akadémia felett is azok gyakorolják az ellenőrzést, akik a mindennapok tudományos és kulturális aprómunkáját végzik, és rajtuk keresztül mindazok, akikért a tudományos és kulturális tevékenység folyik.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIKÉRI MAGÁNAK...?!

Magyar Nemzet 1989. augusztus 21.

NEM HISZEM, hogy Sarkadi Balázs a tervezett akadémiai törvénnyel kapcsolatos „Különvéleménye” (Magyar Nemzet, 1989. augusztus 1.) miatt bárki védelmét igényelné. Nyilván megvédi magát még akkor is, ha Odze György „Vádak és tények” című hozzászólásában (Magyar Nemzet 1989. augusztus 12.) – nemes egyszerűséggel rágalmazónak és az Akadémia bemocskolójának titulálja.

Mégis úgy érzem, hogy tollat kell ragadnom mindenekelőtt annak demonstrálására, hogy Sarkadi nem áll egyedül azzal a véleményével „...hogy a jelenlegi felépítésű és összetételű Tudományos Akadémia a magyar tudományos élet igazi képviselőjére és menedzselésére, de főleg e két feladat együttes ellátására nem alkalmas”. De szót kell emelnem azért is, mert a „Vádak és tények” című – jöllehet rövid, és Sarkadi érdemi gondolataira egyáltalán nem reagáló – írás stílusa és szelleme újabb adalékként szolgálhat Sarkadi igazságának alátámasztására, és csak aggodalmat, szorongást ébreszthet mindazokban, akik valamilyen formában bírálni merészelték, merészelik az Akadémiát és – egyúttal – netán valami közülük is van az Akadémiához.

Mindenekelőtt szembetűnő, hogy a hozzászólás nem egyes szám első személyben íródott, és minden jel arra utal, hogy valamilyen hivatalos, félhivatalos állásfoglalásról – a hivatal üzenetéről – van szó. E célból vegyük szemügyre a hozzászólás néhány, ezt igazoló fordulátát.

„...Akadémiai körökben meglepetéssel és megdöbbenéssel olvasták az augusztus 1-jén közzétett különvéleményt...” (Vajh kik, mik azok a körök?!) „...A Magyar Tudományos Akadémia nagyon szívesen vállal vitát saját tevékenységének mérlegelése érdekében is...” „...De hát kell-e ezt dr. Sarkadi Balázsnak, a tudományok doktorának magyaráznunk?”

FIGYELJÜK MEG az utolsó idézetben a többes szám első személyt! Ugye milyen ismerős az ilyen megfogalmazás? A félreértések elkerülése végett korántsem stíluselemzésről van szó, hanem egy olyan gondolkodásmód tettenéréséről, amelytől – remélem – ez az ország szeretne végre teljesen megszabadulni.

Értetlenül állok az olyan kijelentéssel szemben, hogy „...a Magyar Tudományos Akadémia nagyon szívesen vállal vitát...”, mint ahogy aggaszt, ha azt hallom, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nyilatkozik, állást foglal, netán kikéri az Akadémia véleményét bizonyos kérdésekben. Ennél rosszabb már csak az, ha az Akadémia el is várja, hogy hivatalosan felkérjék véleménynyilvánításra ilyen vagy olyan, esetleges az egész nemzetet érintő fontos vagy fontosnak vélt kérdésekben.

Pedig az utóbbi időben elég gyakran – nem is akármilyen fórumokon – követelés formájában is volt szerencsénk találkozni ilyen fordulatokkal.

Nem tudom, hogy mit takarhat „az Akadémia véleménye” megjelölés. Próbálom elképzelni, hogy miként is alakulhat ki egy-egy kérdésben az Akadémia álláspontja. Netán szavazással? Vajon érvényesül a demokratikus centralizmus is? A többségi döntés megszületése után a kisebbség köteles a többségi véleményt képviselni, akármilyen is volt a döntés előtt saját véleménye?

Ha feltételezzük, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tudományos – és nem politikai – testület, amelynek illetékessége elsősorban tudományos és kulturális kérdésekre terjed ki, akkor a testületi vélemény fogalma nem egyeztethető össze sem az Akadémia rendeltetésével, sem a tudományos élet és etika alapvető szabályaival.

A tudományban, tudományos kérdésekben testületi állásfoglalásoknak nem lehet szerepük. A tudomány sohasem deklarálni, a tudományban a vita, a nézetek különbözősége természetes jelenség és egyetlen kutatót, tudóst sem lehet – szabad – rákényszeríteni arra, hogy tudományos meggyőződésével össze nem egyeztethető jelszavakkal deklarált zászlók mögé sorakozzék.

A tudományos életben megszoktuk, hogy a vélemények mögött személyek, egyének, egyéniségek és nem egy arctalan testület áll. Azt is megszoktuk, hogy mindenki csak saját szakterületén tekinti magát ilyen vagy olyan mértékben kompetensnek. Becsületes kutató, tudós tartózkodik attól, hogy nevével fémjelezzon olyan tudományos – vagy annak tűnő – megállapításokat, nézeteket, amelyek helyességének eldöntéséhez nincs meg a szakértelme. A tudós nem általában tudós, hanem valamilyen szakterületen az.

AZ AKADÉMIA EGYES VEZETŐI, illetékesei talán ugyanúgy valamilyen megfoghatatlan általánosság nevében kívánnak beszélni, cselekedni, mint azok, akik „népünkre”, „pártunkra” és „államunkra” hivatkozva bizonyos – nagyon is – partikuláris érdekeiket kívánták érvényesíteni. Véleményem szerint ez a jelenség egyike azoknak, amelyek feltétlenül ellenállást váltanak ki, és ezzel a jelenséggel kellett szembesülnünk a Sarkadinak adott válaszban is.

Ugyanakkor Sarkadi ...véleményének vádaskodás és rágalmazás címén történt sommás visszautasítása menthetetlenül azt a következtetést sugallja, hogy ebben az országban az elmúlt negyven év alatt esetleg mindenütt elkövethettek törvénysértést, jogtiprást, érvényesülhetett a kontraszelekció, mindenütt torzulhattak a normák – kivéve a Magyar Tudományos Akadémiát. Csak nem gondolja ezt bárki komolyan? Mi ez, ha nem az önkritika teljes hiánya?

Igaz, Sarkadi nem közöl konkrét tényeket, nem mond ki neveket. Vajon csak azért mert kizárólag „rágalmazni” és „mocskolódni” akart? Ez az, amit nem tudok és nem is lehet elfogadni!

Igaz, tények és nevek kellenek! Nem a számonkérés okából, hanem azért, hogy tisztán lássuk a Magyar Tudományos Akadémia elmúlt évtizedeinek valódi történetét. Elérkezett az ideje, hogy kikozmetikázott tudósportrék helyett a világ megismerje a szereplők igazi arcát.

De ebben éppen az Akadémia illetékeseinek – akik számára az adatok és tények jobban hozzáférhetőek – volna jelentős szerepe. Jobb volna, ha önvizsgálat tárna fel bizonyos dolgokat, mintha kívülről kezdeményeznék a múlt tisztázását.

A rövid válaszból természetesen nem maradhatott ki a jól ismert paternalizmus sem.

– Nem különös – kérdi Odze –, hogy Sarkadi tudományos fokozatát az általa bemocskolt, feudális Akadémián érte el?

Vajon mi ennek a sanda mondatnak az értelme, azon kívül, hogy a gyanútlan olvasóban azt az érzést keltheti, hogy lám a jóságos atyai Akadémiával szemben rút hálátlanságot tanúsít a „Különvélemény” szerzője.

Mire számíthat akkor e sorok írója, akinek kenyéradó gazdája is az Akadémia, és tudományos fokozata is megegyezik Sarkadiéval?

Az Akadémia illetékesei (urai) előtt két út kínálkozik. Az egyik a jól ismert és hazánkban alaposan begyakorolt út, amely az ellenvélemények és hordozóik ellen vívott kíméletlen harc útja. Ezen az úton az első lépés az, hogy a lázadókat mint rágalmazókat és mocskolódókat megbélyegzik, és mindenkit felszólítanak a „szent” értékek, intézmények (tehe nek?!) védelmére.

A másik út egy kicsit nehezebb. Ez az önvizsgálat, a történelmi elemzés, az értékek újragondolásának útja.

FÓRUM AZ AKADÉMIÁRÓL

MIÉRT MONDUNK NEMET AZ AKADÉMIAI TÖRVÉNYRE

*Horányi György és Sarkadi Balázs közös felszólalása
Magyar Tudomány különszám 5-7, 1989.*

Mi a Magyar Nemzet vitában igyekeztünk tárgyszerűsége törekedni. A vita menetéből azonban kitűnt, hogy sok minden félreérthető volt, és ezért Sarkadi Balázssal együtt úgy gondoltuk, hogy éppen e tárgyszerűség megóvása érdekében, írásbeli anyagot készítünk erre a fórumra, amit ha megengedik, majd felolvasnánk. Mivel még a látszatát is el akartuk kerülni annak, hogy elfogultságról, kapkodásról, vagdalkozásról van szó, számos kollégánk véleményét kikértük ezzel az anyaggal kapcsolatban, akik egyetértésüket fejezték ki. Remélem, hogy a jövőben többen csatlakoznak ehhez a véleményhez, amit most ismertetni fogok.

„Ahhoz, hogy az akadémiai törvénnyel kapcsolatos vitában világosan és egyértelműen rajzolódjanak ki a frontvonalak, szükségesnek tartjuk, hogy – a részletek mellőzésével – összefoglalóan áttekintsük azokat az okokat és érveket, amelyek alapján a tervezett akadémiai törvény részletes kidolgozását, majd az Országgyűléssel való elfogadtatását sem indokoltak, sem célszerűnek nem tartjuk.

Nemet mondunk azért, mert – paradox módon – az akadémiai törvény – véleményünk szerint – nem még, hanem már nem időszerű.

Akkor, amikor az akadémiai törvény gondolata felmerült, egy adott, lényegében megváltoztathatatatlannak tekintett politikai és gazdasági struktúra körvonalai rajzolódnak ki. Ennek az új struktúrának megfelelően új globális tudománypolitikai koncepció kialakítására van szükség. Úgy tűnik, végre lehetőség nyílik, hogy a tudomány, az oktatás és a kultúra alapvető kérdéseit új megvilágításba helyezzük, és az összefüggések szem előtt tartásával e területek gyökeres átalakulását eredményező úton elinduljunk.

Egy ilyen helyzetben még egy jónak tűnő, de csak részterületekre kiterjedő, a nagyobb összefüggéseket figyelmen kívül hagyó törvény is a továbblépés komoly akadályává válhat. Meggyőződésünk, hogy – háttálya lépése esetén – ilyen szerepet játszana az akadémiai törvény.

Nemet mondunk az akadémiai törvényre, mert az a véleményünk, hogy a jelenlegi felépítésű és összetételű Tudományos Akadémia a magyar tu-

dományos élet igazi képviselőjére és menedzselésére, de főleg e két feladat együttes ellátására nem alkalmas.

E vélemény részletes taglására, főleg indoklására – az eddigi viták érzelmi, indulati töltete miatt, az Akadémia elmúlt évtizedeinek alapos elemzése nélkül – e helyütt aligha vállalkozhatunk. Jelen gondolatmenetünk szempontjából egyébként nem az a döntő, hogy e vélemény indoklásának bizonyos részletei mennyire elfogadhatók, illetve vitathatók, hanem az, hogy az Akadémiával szembeni elégedetlenség egyik kifejezőmódjáról van szó, s ezt mint jelenséget az indokoktól függetlenül realitásként kell kezelnünk.

Ugyanakkor mindazok, akik ezen a véleményen vannak és nem követelnek fejeket, nem kívánnának az 1949-eshez hasonló „tisztoogatást”, sőt ezt kifejezetten károsnak tartanák, kénytelenek arra az álláspontra helyezkedni, hogy a bírált, érinthetetlennek tekintett testületek, szervezetek szerepének, befolyásának – esetleg csak átmeneti – csökkentésével kell a konfliktusokat áthidalni, illetve kiküszöbölni. Belátható, hogy a tervezett akadémiai törvény e szándék ellenében hat.

Nemet mondunk az akadémiai törvényre – e törvénytől független – elvi okok miatt is.

Véleményünk szerint elfogadhatatlan az az elképzelés, hogy életre szólóan megválasztott, vissza nem hívható tagokból álló testület kezébe országos méretekben is jelentős vagyon, számottevő hatalom kerüljön és ezt ráadásul még törvény is garantálja. Felfogásunk szerint egyetlen szervezet, testület sem szerezhethet kizárólagos jogosítványt a tudomány irányítására, és nem igényelheti magának az egész tudomány és valamennyi tudományos szervezet felett a teljes és kizárólagos ellenőrzés jogát.

Nemet kell mondanunk az akadémiai törvényre, mert féltő, hogy a törvény következményeként az alap kutatások lehetőségeinek további szűkülésével, a tudománytól idegen érdekek és értékek fokozott érvényesülésével kell számolnunk.

Az új törvény szerint a szakigazgatás és a testület jelenlegi, hangsúlyozott különválasztása ugyan megszűnne, de igazán nem nehéz belátni, hogy a vagyongazdálkodásból tulajdonossá váló Akadémia nem nélkülözheti a szakigazgatás szervezetét, sőt utóbbi jelentősége csak növekedhet.

Belátható, hogy egy vagyon gazdaságos kezeléséhez és a tervezett törvény biztosította gazdasági, kereskedelmi tevékenységhez komoly szakértelemre van szükség, és az „átlagos” tudós, kutató aligha tud ezekbe az ügyekbe beleszólni.

Mindebből arra a következtetésre lehet és kell jutnunk, hogy a vagyon, a vagyon kezelése nemhogy függetlenné tenné az Akadémiát, hanem a vagyon rabszolgájává süllyesztené. Ez egyúttal azzal is járna, hogy a testület tagjai, az akadémikusok – és az Akadémia tevékenységé-

be bevont kutatók – elsüllyednének a gazdasági problémák tengerében és az apparátus foglyaivá válnának. E folyamatot az elmúlt tíz-tizenöt év történései már nagyon jól szemléltették, pedig az eddigi vállalkozási lehetőségek eltörpülnek azok mellett, amelyeket az új törvény kínál.

Hasonló okok miatt problematikus az Akadémia és a kutatások finanszírozási rendszerének kapcsolata is. Amíg az Akadémiának saját intézményei, vállalatai, érdekeltségei vannak, addig aligha lehet elvárni, hogy a kutatások támogatásával kapcsolatos döntéseiben, javaslataiban pártatlan legyen. Sőt, normális esetben – etikai okokból – sem személyt, sem testületet nem lehet ilyen dilemma elé állítani. *Csak a „vagyonatlan”, a „piacon” nem érdekelt Akadémia töltheti be a mindennapok gazdasági csatározásaitól, politikai huzakodásaitól független, a nemzet bizalmát élvező tudományos testület szerepét.*

Nemet kell mondanunk az akadémiai törvényre, mert az – hallgatólagosan – konzerválná a jelenlegi, jónak aligha tekinthető tudományos minősítési rendszert. A jelenlegi minősítési rendszer szerint az Akadémia, illetve az akadémikusok a piramisszerűen felépített tudományos hierarchia csúcsát képezik. Az új törvény ennek az egész hierarchiának képviselőtétét bízna az Akadémiára a „minősítettek” bizonyos mértékű, elsősorban a „nagygyűlés” révén történő bevonásával. A jelenlegi minősítési rendszer – többek között merev hierarchikus szerkezete miatt is – feltétlenül reformra szorul. Ily módon nem világos, hogy kikre is építhet az új törvény. Ezért úgy véljük, hogy a tudományos minősítési rendszerrel kapcsolatos problémák előzetes megoldása nélkül nem képzelhető el egy reális akadémiai törvény.

Az akadémiai törvény ellenzőivel szemben gyakran hangzik el az a vád, hogy csak nemet tudnak mondani és nincsenek konstruktív javaslataik. Véleményünk szerint az előzőekben kimondott nemek egyúttal igent is jelentenek.

Igent mondunk egy új globális tudománypolitikai, oktatáspolitikai és tudományfinanszírozási koncepció kidolgozására.

Igent mondunk az Akadémia és intézményei szerepének és helyzetének újragondolására és az azt követő gyakorlati cselekvésre.

Igent mondunk a tudományos minősítési rendszer átgondolt reformjára.

Igent mondunk a tudományos élet demokratikus átalakítására.

Ezeknek az igeneknek a szellemében cselekedve bőven lenne teendője az Akadémiának is. A törvény hiánya csak az Akadémia vagyonával való szabad gazdálkodást gátolja, de senki és semmi nem áll útjában annak, hogy a küszöbön álló rendkívüli közgyűlés – minden törvény nélkül – az Akadémia demokratizálódásának érdekében a tervezett törvény és az azzal kapcsolatos javaslatok pozitív jegyeinek valóra váltása mellett döntsön, és jelenlegi hatáskörén belül megtegye a szükséges gyakorlati lépéseket.”

NYÍLT LEVÉL A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELNÖKSÉGÉHEZ, RENDES ÉS LEVELEZŐ TAGJAIHOZ

Alulírottak, a magyar tudományos élet és felsőoktatás különböző területein tevékenykedő kutatók és oktatók aggodalommal és megdöbbenéssel állapítottuk meg, hogy a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló törvénytervezet, amelyet az MTA elnöke által kiküldött alkalmi bizottság 1990. október 3-án terjesztett be, összeegyeztethetetlen a demokratikus Akadémiáról alkotott elképzeléseinkkel, és komoly visszalépést jelent a korábban kilátásba helyezett reformokhoz képest.

Általában elfogadhatatlan minden olyan törekvés, amely arra irányul, hogy önmagát életre szólóan megválasztó, vissza nem hívható tagokból álló testület kezébe országos méretekben is jelentős vagyon és így számottevő hatalom jusson, és ezt ráadásul még törvény garantálja.

Elfogadhatatlan, hogy az Akadémia lényegében kivonja magát a társadalmi ellenőrzés alól, és a magyar tudomány egészét érintő fontos kérdésekben az érdekeltek – az intézetekben és az egyetemeken működő kutatók, oktatók – feje fölött dönthessen.

A törvénytervezet szerint a szakigazgatás és a testület jelenlegi hangsúlyozott különválasztása ugyan megszűnne, de a tulajdonossá váló, jelentős vagyont működtető Akadémia a szakigazgatás szervezetét nem nélkülözheti, sőt annak jelentősége csak növekedhet. Így az Akadémia elkerülhetetlenül a vagyont kezelő szervezet foglya marad.

Az akadémiai intézetekben napjainkban átalakulási folyamat játszódik le, melynek során az alkalmazott és alapkutatással foglalkozó részlegek különválnak. Jelentős számban jönnek létre profitorientált egységek, amelyeknek akadémiai tulajdonba való vétele nem indokolt, ellenkezőleg, esetükben a bekövetkező privatizációnak az általános szabályoknak megfelelően kellene lejátszódnia. Ugyanakkor – véleményünk szerint – az Akadémia alapkutatást végző intézeteinek ugyanabban a tulajdonosférában kellene elhelyezkedniük, mint az egyetemeknek, közgyűjteményeknek és más nemzeti intézményeknek.

Ehelyütt csak néhány alapvetőnek vélt kérdést érintettünk, bár a törvénytervezettel számos más vonatkozásban sem tudunk egyetérteni. Re-

méljük azonban, hogy a fentiek elegendő alapot szolgáltatnak alábbi kérésünk megindoklására:

Azzal a tiszteletteljes kéressel fordulunk Önökhöz, hogy az Akadémia 1990. decemberében esedékes rendkívüli közgyűlése a törvénytervezetet vesse el, és tegye meg a szükséges lépéseket, hogy az új akadémiai törvénytervezet egy átfogó tudománypolitikai, oktatáspolitikai és tudományfinanszírozási koncepció részeként szülessék meg.

Budapest, 1990. november 21.

Több mint százötven aláírás

*

*Kosáry Domokos
a Magyar Tudományos Akadémia elnöke
Budapest*

Tisztelt Elnök Úr!

Mellékelten küldöm az Akadémia Elnökségéhez, rendes és levelező tagjaihoz intézett, 159 kutató, köztük 28 doktor és 87 kandidátus által aláírt nyílt levelet, azzal a tiszteletteljes kéressel, hogy az Akadémia soron következő rendkívüli közgyűlésén ismertetni szíveskedjék.

Budapest, 1990. november 30.

Tisztelettel

*Kondor Imre
a Tudománypolitikai Klub Titkára
tud. tanácsadó
ELTE Elméleti Fizikai Tanszék*

EGY „ÉRDES” KÁDER VISZONTAGSÁGAI

REHABILITÁCIÓRÓL PEDIG SZÓ SE ESSÉK

ELŐHANG

A minap értesültem arról, hogy az én nevem is szerepel a Tudományos Dolgozók Szakszervezete (TDDSZ) által összeállított, a tudományos életben az elmúlt 30/40 évben elszenvedett sérelmek miatt rehabilitációra szorulóknévsorában.

Természetesen köszönettel tartozom azért, hogy a TDDSZ segíteni akar rajtam, kollégáim aggódó figyelméért pedig különösen hálás vagyok, de azt hiszem az sem teljesen érdektelen, hogy mi az én véleményem a vélelmezett múltbeli sérelmekről és az esetleges rehabilitációról. Ezért úgy gondoltam, hogy megírom történetemet, pontosabban saját verziómat az én történetemről, a következtetések levonását pedig rábírom az olvasóra.

BEVEZETÉS

Mindenekelőtt szeretném leszögezni, hogy semmiféle „rehabilitációra” nem tartok igényt, magam ezt sohasem kértem, mert már magát a kifejezést is túlságosan súlyosnak tartom az én esetemben. Börtönben nem ültem, az állásomat nem vesztettem el, sőt viszonylag jól is kerestem, és sokak által sikeresnek minősített tudományos pályát futottam be az elmúlt húsz évben.

Nem az én feladatomban annak eldöntése, hogy méltányos vagy méltánytalan-e az a helyzet, hogy immár 15 éve egyetlen technikus társaságban gyakorlatilag száműztek a Központi Kémiai Kutatóintézet (KKKI) területéről és kutatásaimat csak mások, más intézmények jóindulatából biztosított laboratóriumokban folytathattam. Azt sem hallgathatom el viszont, hogy munkaadómtól (MTA KKKI) kutatásaimhoz bizonyos korlátozott anyagi támogatást mindvégig kaptam, rendszeresen részesültem jutalomban, fizetésemelésben, igaz, számtalanszor kellett hallanom, hogy

mindezt lényegében kegyként kapom, hisz nem folytatok az intézet számára anyagi hasznot hajtó tevékenységet. Lényegében az a paradox helyzet állt elő, hogy sokak szemében elszigeteltségem kifejezetten előnyök forrásává vált, hisz békén hagytak.

Az utóbbi években, ha „rehabilitációt” nem is, de bizonyos kérdések tisztázását, az ellenem felhozott, máig is ható vádak felülvizsgálatát feltétlenül elvártam volna, elsősorban a sorsom alakulását erősen befolyásoló intézeti MSzMP-szervezettől*. Köztudott, hogy az állami vezetés a múltban gyakran kényszerült akarátát a pártszervezet döntésének alávetni, de talán sokkal gyakrabban fordult elő, hogy a vezetés, az arctalan „Pártra” mutogatva valósította meg elképzeléseit. Mint ismeretes, a munkahelyi pártszervezetek megszűntek és lassan minden a feledés homályába merül.

A nyolcvanas évek végén a Közalkalmazottak Szakszervezetéből való kilépésem kapcsán kísérletet tettem, hogy ügyemre felhívjam a figyelmet. Íme az intézeti Szakszervezeti Bizottsághoz írt levelem:

Budapest, 1988. dec. 19

MTA KKKI

Közalkalmazottak (TUDOSZ) Szakszervezeti
Bizottsága.

T. Szakszervezeti Bizottság!

Ez úton jelentem be, hogy 1988. dec. 31-i hatállyal a Közalkalmazottak Szakszervezetéből illetve a TUDOSZ-ból kilépek.

Tekintettel arra, hogy éveken keresztül tagja, illetve titkára voltam a KKKI Szakszervezeti Bizottságának, és hosszú időn keresztül szakszervezeti bizalmiként is tevékenykedtem, úgy érzem, hogy méltatlan és méltánytalan volna, hogy egyetlen szó nélkül lépjek ki abból a szakszervezetből, amelyhez egykor annyi szál fűződött.

Ezek a szálak persze már rég elszakadtak, és kilépésemmel legfeljebb csak azt szentesítem, ami a valóságban már megtörtént. Hangsúlyozni szeretném, hogy lényegében nem én váltam ki a szakszervezetből, hanem – mint ezt az elmúlt tizenöt-tizenhét év tapasztalatai mutatták, a kutatásaim fenntartásáért vívott – sokszor reménytelennek látszó – küzdelmemben a szakszervezet magamra hagyott.

Ez nem mindig volt így, mert 1971-ben a Szakszervezeti Bizottság írásbeli nyilatkozata is jelentős szerepet játszott abban, hogy nem váltam a törvényt durván sértő önkény teljesen védtelen áldozatává.

Amikor erről ennyi idő elteltével is hálával és köszönettel emlékezem meg, foko-

* Magyar Szocialista Munkáspárt

zottan kell éreznem azt, hogy később mennyire nem számíthattam a szakszervezet támogatására. Az elmúlt tizenöt év folyamán soha egyetlen szakszervezeti tisztségviselő nem vette azt a fáradságot, hogy valós körülményeimmel megismerkedjék és szakmai pályafutásomat jelentős mértékben befolyásoló, néven alig nevezhető ordas indulatok által sugallt rágalmak elhárításában segítségemre legyen.

Azt hiszem, nem érdemes részletekbe bocsátkozni, ami történt az megtörtént, még hozzá jóvátehetetlenül és megfordíthatatlanul, és ma már értelme se volna régebbi és újabb keletű problémák megvitatásának.

Ezért tartom a legjobb megoldásnak, ha kilépek a TUDOSZ-ból és nem várom – hiába – a történetek újraértékelését.

Kérem, hogy leveletem az SZB ülésen ismertessék

Üdvözlettel

Horányi György

Ez a levél – úgy gondolom – érzékelteti, hogy én miként értékelem, értékeltem az elmúlt húsz évet. (Persze mondanom se kell, választ nem kaptam.) Mindemellett fenntartom azt a véleményemet, hogy megfordíthatatlan dolgokon már nincs mit keseregni. Végeredményben szerencsés embernek is nevezhetem magam, mert az elmúlt húsz-harminc évben kimaradtam sok olyan gusztustalan dologból, amit később megbánhattam volna. Morálisan győztesnek érezhetem magam, és számomra ez az igazi rehabilitáció.

Ugyanakkor megértem, pontosabban csak sejtem azt is, hogy az én – szerintem kivitelezhetetlen illetve jól meg sem fogalmazható – „rehabilitációm” miért lehet fontos *mások számára*. Valószínűleg azért, mert az, ami velem és körülöttem történt, *sokak számára* számos vonatkozásban *példaértékű* lehet.

Természetesen már eleve példaértékűnek szánták azok is, akik különböző megtorló szankciókat foganatosítottak velem szemben. Mindenkinék világosan látnia kellett, hogy a hatalom nem tűri meg a renitenseket, jobb lesz, ha mindenki behúzza a nyakát, ha nem akar a sorsomra jutni.

Másrésről példaértékű volt abból a szempontból, hogy mégis volt, van lehetőség valamilyen ellenállásra, és ha nehezen is, de valahogy fenn lehet maradni akkor is, ha a hatalmon lévők nem kedvelnek minket.

A legfontosabb példa – legalábbis szerintem – a jelenség szakmai oldalán mutatkozik. Nagyon sok kutató számára példaértékű lehet, hogy az előnytelen körülmények, szerény eszközök és az állandó pszichikus nyomás ellenére, diplomás beosztott munkatársak nélkül is viszonylag tisztességes nevet lehet szerezni a hazai és – talán – a külföldi szakmai közvélemény előtt.

Nyilvánvaló, hogy az utóbbi tanulság levonása nem volna érdektelen a tudományos parazitizmus igájában kínlódó kutatók számára, de az is nyilvánvaló, hogy a tudományos hierarchia kulcspozícióiban érdemtelennül ülő vezetők a valós körülmények feltárásával nem járulhatnak hozzá az igazság kiderítéséhez.

Azt hiszem nem érdemes tovább duzzasztani e bevezetést, célszerűbb lesz, ha kronologikus sorrendben megpróbálom úgy összefoglalni a tényeket, ahogy azokat én láttam.

EGY KÁLVÁRIA KRONOLÓGIÁJA

1966. Lemondok a szakszervezeti titkárságról.

Formai indok: Megromlott egészségi állapot. (32 éves, mindenki számára nyilvánvalóan egészséges vagyok, az indoklás célzatos.)

Valóságos okok: Az intézet vezetésében megnyilvánuló negatív tendenciák, visszaélések elkendőzése. Képtelenség bizonyítékokat szerezni a visszaélésekre, aki tovább együttműködik a vezetéssel, menthetetlenül bepiszkolódik. A szakszervezet által beindított vizsgálatot „pártellenes támadás” címén leállítják.

1967 vége 1968 eleje: Az igazgatóhelyettes (később igazgató) felszólít, hogy lépjek fel tudományos csoportvezetőm (T.I.) ellen, akit el akar távolítani a csoport éléről. Ugyanerre szólított fel egy másik munkatársat is (S.L.). Sikeres fellépés esetén a csoportot két részre bontja, és mi leszünk a csoportvezetők. A magam részéről az ajánlatot visszautasítottam azzal, hogy amennyiben kifogásai vannak a jelenlegi csoportvezetővel szemben, akkor nyíltan váltsa le, és ne keltse a „nép követelésének” látszatát. Kollégámat képtelen voltam meggyőzni arról, hogy ebben a játszmában nem szabad részt vennünk. Ő elvállalja a csoportvezetést (már régóta osztályvezető), a csoport kettéválik és csak néhányan maradunk a régi csoportvezető irányítása alatt.

A nagyfőnök közli velem: „Ebben az intézetben többet nem fogsz előrelépni... A csoportról meg leveszem a kezemet.”

1968-1969. A csoport létszámbővítésére irányuló minden erőfeszítés elbukik. K.P. aspiránsnak a három év leteltével, még a disszertáció befejezése előtt, el kell hagynia az intézetet. (Az eset példa nélküli abban az időszakban.)

Ugyanakkor ezek az évek szakmailag sikeresnek – veszélyesen sikeresnek – mutatkoznak. Ez nyilvánul meg abban, hogy

1970. március: Intézeti I. díjat kapok az alábbi indoklással:

1961 óta dolgozik az Intézetben. Ezen idő alatt 25 közleménye jelent meg és

1969-ben 16 közleményt adott le megjelenésre. Kandidátusi disszertációját 1967-ben védte meg. Sokoldalú eredményes kutató. Az egyetemen oldatszerkezeti vizsgálatokkal az Intézetben először hidrodinamikai és elektromos analógok reakciókinetikai alkalmazásával, nikkel katalizátoron végbemenő folyadékfázisú hidrogénezés mechanizmusával, az elmúlt években elsősorban Pt katalizátoron vizes fázisban végbemenő adszorpció vizsgálatával foglalkozott nyomjelzős technikával.

Beosztott munkatársának szakmai és politikai fejlődéséről példamutatóan gondoskodott, ami kitűnt abból, hogy Solt János munkatársa végzése ill. az Intézetbe kerülése után nem egészen 3 évvel megszerezte az egyetemi doktori címet, a tudományos munkatársi átsoroláshoz szükséges követelményeknek még a 3 éves segédmunkatársi idő letelte előtt eleget tett. 1965-ben gyári megbízás alapján Vértés Györggyel együtt új témát indított el a csoportban, primér alkoholok katalitikus oxidációját elektrokémiai úton NiOOH elektródon. A téma olyan sikeres volt, hogy szabadalom született belőle, és Vértés György ebből a témából készítette el és védte meg kandidátusi disszertációját (1970 január).

B u d a p e s t , 1970. március 27.

Nagy Ferenc
akadémiai levelező tag,
igazgató

A díj elnyerését követő hónapokban elszabadult a pokol, különösen azért, mert közreműködésemmel újabb két kandidátusi értekezés készült el (K.P.) illetve készül (S.J.). A csoportot és személyemet különböző burkolt és nyílt támadások érik. E folyamat kulminált 1970 őszén. Ezen az őszön váltak időszerűvé a szakszervezeti választások, és szerencsétlenségemre a jelölő bizottság tagja lettem.

Eleinte minden simán ment, a beszélgetések alapján egyértelműen rajzolódott ki, hogy az intézet dolgozói kit szeretnék szakszervezeti titkárként látni. Sajnos az intézet igazgatójának és a pártszervezet vezetőségének más jelöltje volt, és mindenáron azt akarták, hogy a jelölő bizottság eszerint foglaljon állást. A jelölő bizottsági ülések csataterre váltak, mert nem voltam hajlandó eltérni, hogy kívülről, erőszakkal megváltoztassák a felmérés eredményeit. A párttagok – bár az igazsággal tisztában voltak – követték a pártszervezet vezetőségének utasítását, míg mások a rájuk nehezedő nyomás miatt nem mertek ellentmondani. Számos botrányos jelenet, összeszólalkozás után végül elértem, hogy a jelölőlista elfogadásáról szavazással – igaz, nyílt szavazással – döntsünk. Véleményemmel egyedül maradtam, de azt azért sikerült elérnem, hogy a listáról kiderüljön, nem tükrözi az egész bizottság véleményét. Íme az 1970. november 26-i ülésről készült jegyzőkönyv:

*Jegyzőkönyv
a Szakszervezeti Jelölő Bizottság 1970. november 26-i üléséről.*

Jelen vannak: Nasztanovics Ferencné elnök

Moravcsik Ernő

Meisel Tiborné

Sashegyi Edit

Schmidt Vilmos

Lucskai Zoltán

Horányi György tagok

1. A Bizottság megállapítja, hogy a tagság körében végzett felmérő munka megfelelő mértékű volt.

2. A begyűjtött információkra támaszkodva, becslések alapján összeállított javaslati listát szavazás után 6:1 arányban a Bizottság elfogadta. A Szakszervezeti Bizottságba a következőket javasolja

Azori Mária

Egyed János

Engelhardt József

Gruber Lajos

Meisel Tiborné

Simonyi Miklós

Szombati János

Varga Ferencné

Vinkler Péter

3. Egyed Jánost elnöknek, Azori Máriát titkárnak javasolja a Bizottság.
A T.T. tagjainak javasolja:

Aitner Józsefné

Bándi Jánosné

Forrai Györgyné

Lukács Ferenc

Szabó Józsefné

Tüdős Ferencné

Számvizsgáló Bizottságra

Földes Péterné elnök

Lajti Ivánné

Tari Andrásné

A Bizottság megállapítja, hogy az elnök elmulasztotta felvilágosítani a Bizottságot arról, hogy a küldöttekre is javaslatot kell tenni. Ezért felmérés nélkül Nagy Ferencet és az új titkárt javasolja küldötteknek.

A bizottság megegyezett abban, hogy 1970. december 7-én ismét ülést tart, hogy az esetleges észrevételeket megvitassa.

A bizottság megbízta az elnököt, hogy a szabálynak megfelelően az SzB-be javasolt személyek névsorát abécé sorrendben nov. 27-én függessze ki, a szavazás eredményének feltüntetésével.

Budapest, 1970. november 27.

Az igazi bomba a szakszervezeti választásokon robbant, ugyanis az igazgatóság által erőltetett titkárjelölt már a nyílt szavazással kialakított jelölőlistára sem került fel. Így minden korábbi erőfeszítésük semmivé vált, és titkárnak azt a személyt választotta meg a tagság, akit az előzetes felmérések alapján is erre alkalmasnak tartott.

A „vezetés” eme kudarca természetesen nem maradhatott megtorlatlanul és a bűnbak is kéznél volt. Engem meg egy csoporttársamat (V.Gy.) összeesküvéssel vádoltak meg és elkezdődött az aknamunka, a leszámolás előkészítése.

Az első akció a párttitkár (K.J.) nevéhez fűződik (aki egyébként az intézet Személyzeti Osztályának vezetője volt).

Bejelentette, hogy a mi kutatócsoportunknak rossz a „politikai arculata”, és sürgősen tenni kell valamit. Ebben a vicces csak az volt, hogy az öttagú csoportban három párttag volt. Természetesen rájuk ez nyilván nem vonatkozott, maradtam én és a csoportvezető, akit viszont megnyugtattak, hogy róla természetesen nincs szó. (Tessék csak visszaemlékezni, hogy az intézeti díj indoklásában olyasmi szerepel, hogy S.J. politikai fejlődéséről gondoskodtam, az érdekes ebben az, hogy S.J. párttag volt, én viszont nem. Az persze egy más kérdés, hogy ki mit értett politikai fejlődésen, és főleg arról nem esett szó, hogy milyen irányú fejlődésre gondoltak.)

Egyik párttag kollégámmal együtt felkerestük az intézet igazgatóját és kértük, hogy ezt a „politikai arculat” kampányt állítsa le, mert nevetséges és sajnos veszélyes is. A válasz egy szabályos ultimátum volt. „Ti nem követtétek a zászlót, szembefordultatok a vezetéssel, most már magatokra vessetek, és vegyétek tudomásul, lesz még minősítés ebben az intézetben.”

Ezután már megindult ellenünk a szisztematikus irtóhadjárat.

1971. Az ún. petrokémiai kutatások megindítása kiváló lehetőséget kínált a csoport tematikája felszámolására. (Engedtesse meg, hogy ne minősítsem a petrokémiai programot, és az ahhoz kapcsolódó kutatásokat. Erről az idő már kimondta az ítéletet, de akkor minket, akik igyekeztünk ezzel az örülettel szembeszállni, egyszerűen félresöpörték.)

Legfőbb urunk – mint erről már szó volt – kedvelte a „népítéletet”

azaz azt, ha nem neki kell elítélni a renitens elemeket, hanem „akadnak” a „népből” „önkéntes” vállalkozók, akik elvégzik a piszkos munkát. Magyarán mondván kritikus helyzetekben felsorakozott a „kivégzőosztág”, amelynek az volt a feladata, hogy bebizonyítsa, kijelentse, ocsú került a tiszta búzába és a kollektíva közös érdeke az ilyen elemek eltávolítása. (Elnézést kell kérnem az esetleg frivolnak ható kifejezésekért. Mi akkor, azóta is, ezeket a szavakat használtuk, használjuk a vázolt helyzet megjelölésére. Egyébként tessék majd jól megfigyelni, hogy a továbbiakban hányszor fordul majd elő a kollektíva, emberi kapcsolat kifejezés.)

Természetesen ahhoz, hogy egy ilyen „kivégzőosztág” sikeresen működjék, és a spontaneitás látszata biztosítva legyen, megfelelő előkészületekre van szükség. Nagyon jó szolgálatot tehet ilyenkor – például – néhány jól „megfogalmazott” kérdés, amelyet az osztály dolgozóihoz előzetesen eljuttatunk, hogy az osztályértekezletre vagyis a kivégzés aktusára megfelelően felkészüljenek.

Az vázolt előzmények után az osztály valamennyi kutatójához, így hozzám is, az alábbi írásbeli kérdések érkeztek:

1. *Hogyan értékelem szakmai teljesítményemet és előrehaladásomat (1969–1971)?*
2. *Mi a véleményem az Osztály szakmai egységéről, hogyan, milyen irányba kellene fokozni?*
3. *Mi a véleményem az Osztály és az Intézet többi osztálya közötti szakmai kapcsolatáról, hogyan, milyen irányba lehetne fokozni?*
4. *Hogyan értékelem az Osztály külső kapcsolatait, hogyan, milyen irányba lehetne fokozni?*
5. *Milyennek ítélem kapcsolatomat (emberi vonatkozásban) a Csoport és az Osztály tagjaival, milyen teendőket látok ezen a téren?*
6. *Milyen szervezeti változtatást látok szükségesnek az Osztály és magam számára?*
7. *Milyen személyi változást látok szükségesnek?*

Ezekre a kérdésekre egy osztályértekezleten kellett szóbeli választ adni az osztályvezető-igazgatónak. Tekintsünk el a kérdések csapnivaló stílusától – pl. az egység és a kapcsolatok fokozásától – de vegyük észre, hogy az 5., 6. és 7. kérdés provokatív, és mindhárom csak arra szolgál, hogy a betanított „kivégzőosztág” lehető legkönnyebben rátérhessen tulajdonképpeni munkájára.

Nem is kellett csalódnunk. Az osztály illusztris tagjai, mindenekelőtt a későbbi osztályvezető (S.L.) és a későbbi csoportvezető (M.D.), valamint a hozzájuk lelkesen csatlakozó B.É. és M.Gy. ellenem és V.Gy. ellen szélsőséges személyeskedő stílusban léptek fel, mindkettőnket összeférhetetlen-

nek, destruktívnak titulálva. Humoros az egészben az, hogy az említettek, kivétel nélkül, az osztályt alkotó másik csoport tagjai voltak, akikkel semmiféle szakmai kapcsolatban nem álltunk, és az 1967-68-as szétválást követően – legalábbis én – nem sokat beszéltem.

Mint már említettem, ez a magatartás várható volt, hiszen az egész értekezletet ezért hívták össze.

Előzetes védekezésként – a többiekkel ellentétben – én a kérdésekre a választ, 18 gépelt oldalt felölelően, írásban rögzítettem, és a szöveget szóról-szóra felolvastam.

Felolvasásom megkezdése előtt meg is indokoltam, hogy miért folytattam ehhez az eljáráshoz. Elsősorban el akartam kerülni, hogy olyasmit adjanak a számba, amit nem mondtam, másrészt kijelentettem, hogy az elhangzottakért bármikor a szélesebb közvélemény előtt is hajlandó vagyok viselni a felelősséget, de ugyanezt várom el a többiektől is.

Azt hiszem, felesleges volna „felszólalásom” teljes szövegét közölnöm, ugyanis – „a kivégzőosztaggal” ellentétben – zömében szakmai és tudományszervezési kérdésekkel foglalkoztam. Persze a kérdésekben rejlő provokációra is válaszolni kellett, ezért már a bevezetőben megkérdőjeleztem az ilyen, ismétlődő, áldemokratikus „megbeszélések” értelmét:

Bevezetésként annyit kellene elmondani, hogy melegen üdvözölni lehet minden demokratikus kezdeményezést, ha lehetőséget nyújtanak arra, hogy a dolgozók az őket érintő kérdésekben állást foglaljanak. A mi tapasztalataink nem valami jók. Hasonló ún. önvizsgálat kb. három évvel ezelőtt játszódtott le az osztályon. Ekkor is felszólítást kaptunk arra, hogy fejtsük ki véleményünket. A vitát, illetve a véleménykifejtést akkor rendkívül kurtán-furcsán félbe kellett szakítani. Hatalmi szóval olyan döntések születtek, melyek a megbeszélésen elhangzottak alapján nem voltak indokoltak. A Vezetésnek megkérdézésünk nélküli döntési joga nem vonható kétségbe, de akkor látszatvitára nincs szükség. (...) Természetesen e szkeptikus vélemény ellenére a múltkori értekezleten elhangzott felszólítást utasításként értelmezve a lehető legjobb tudásom szerint igyekszem a felvetett kérdésekre választ adni.*

Tekintettel arra, hogy csoportunk szakmai eredményessége nem volt kétségbevonható, a támadás ellenünk csak „profiltisztítás”, az „osztály témái egységesítésének” jelszavával indulhatott meg. Erre is feltétlenül reagálni kellett, és igyekeztem kimutatni, hogy hajánál fogva előrangatott érvekről van szó:

Nem világos, hogy miért merül fel az, hogy az osztály témái divergálnak. Az 1968-as szétválasztást csak az indokolhatta, hogy szükség van a szakmai divergálásra a csoportok között, illetve szentesíteni kell a fennálló különbségeket.

* Utalás a '67-68-as átszervezéssel, a csoport már említett kettéosztásával és a két csoport osztálykeretbe foglalásával kapcsolatos – részben már említett – akcióra.

Ugyanakkor egy-egy csoport közös szakmai profiljának kialakítása lehetett a cél. Kisebb egységekben, a csoportokban könnyebben megvalósítható a szakmai egység. Ennek figyelembevételével megállapítható, hogy az Elektrokatalízis Csoport* lényegében ezalatt a három év alatt egységbe koálcizálódott. Ez világosan tükröződik abban, hogy a jelenlegi téma egységesnek tekinthető, szemben a korábbi állapotokkal (NiOOH, Pd, Pt, Ni). Az egyes témák messzemenően támogatják egymást. Ezért nem lehet egyetérteni azzal, hogy az együttműködés általában nem javult.

Mint erről már szó volt, az igazán provokatív kérdések az ún. „emberi kapcsolatokat” vették célba.

...arra lettünk felszólítva, hogy az osztályon belüli emberi kapcsolatok alakulását, mai helyzetét elemezzük. Először azt kell megállapítanunk, hogy az emberek kapcsolatát, csak akkor lehet befolyásolni, ha felismerjük, hogy az egyes embereknek mi az érdekük, hol vannak nézet- és érdekezési viszonyok, ellentétek. Ezek felismerése és közben tartása a vezető feladata, sőt elsősorban csak a vezetőnek állnak rendelkezésére olyan eszközök, melyekkel e tényezőket befolyásolni lehet. A befolyásolás lehet olyan, hogy az érdekezési viszonyok kerüljenek előtérbe, s ilyenkor alapvetően megvan a lehetőség az együttműködésre még akkor is, ha az emberek nem különösen szimpatizálnak egymással.

A múltkori értekezleten elhangzott az a megállapítás, hogy a különböző részek között nem jó az emberi kapcsolat, példaként szerepelt, hogy az intézeti mulatságon is a két csoport külön foglalt helyet. Ezzel ellentétben hangsúlyozni szeretném, hogy csoportállásra való tekintet nélkül a szétválást követően még hosszú ideig jó kapcsolat volt az emberek között...

...Tekintettel arra, hogy munkakapcsolatban az osztály többi dolgozójával nem álltam és jelenleg sem állok, nem tudom, hogy indokolt volna egy olyan kérdés, hogy milyen teendőim volnának emberi vonatkozásban mondjuk B.É.-vel, vagy M.Gy.-vel. Azt hiszem ők is zavarba jönnének, ha erre a kérdésre valamilyen konkrét választ kellene adniok.

Azt hiszem, a mai olvasó számára nem kell taglalnom, hogy milyen undorító játszmaiban vettek részt azok a kollégáim, akik engem és csoporttársaimat ilyen bugyuta vádak kivédésére készítették.

Ezen az értekezleten hivatalosan még nem végeztek ki minket, ebben talán az írásban rögzített, bárhová, bárkihez elküldhető válaszom is szerepet játszott. Azt hiszem, hogy 1971-ben a hatalmi módszerek már lényegesen finomabban voltak annál, hogy egy esetleges írásbeli panasz esetén az igazgató-osztályvezetőt akadémiai felettese ne dorgálták volna meg durva módszerei miatt. A későbbi történések valóban ezt a feltevést igazolták.

* Ez a mi csoportunk volt.

A nyakazás ezúttal elmaradt, de elkerülhetetlennek látszott. Sok esélyünk tehát nem maradt az életben maradásra, és az is világos volt, hogy ha az ügy az intézet falai között marad, velünk együtt nyomtalanul tűnik el témánk is, és minden eddigi munkánk, erőfeszítésünk kárbaveszett.

Legutolsó (1969-es) minősítésemben az szerepelt, hogy vezetőim doktori értekezésem elkészítését a következő öt évben lehetségesnek látják. E mondat kínált egy olyan kiutat, amely már túlvezethetett minket az intézet keretein, és az intézet vezetését az MTA Kémiai Osztálya és a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) előtt nyílt színvállásra készíthette. Ennek a felismerésnek a fényében született meg az alábbi levél:

*Tudományos Minősítő Bizottság
Titkársága
Budapest, V.
Münnich Ferenc u. 7.*

Hivatkozással a Magyar Tudományos Akadémia Elnökének 1/1970 MTA/E (A.K.13.) számú utasításának 31.§ (9) pontjára, a Tudományos Minősítő Bizottság előzetes döntését kérem arra vonatkozóan, hogy doktori értekezés elkészítése és benyújtása esetén a TMB kiadja-e az értekezést hivatalos bírálatra.

Tisztelettel

*Horányi György
a kém.tud.kandidátusa
tud.főmunkatárs
MTA Központi Kémiai
Kutató Intézet
Bp. II. Pusztaszeri út 59-67*

*Melléklet: önéletrajz
kitöltött kérdőív
közlemények jegyzéke
megjelent közlemények*

Ezúton közlöm, hogy az 1001/68(I.5) kormányhatározat alapján munkahelyem csak hivatalos felszólításra adja ki a minősítésem másolatát.

Persze tudtam, hogy e levéllel szelet vetek és – elkerülhetetlenül – vihart fogok aratni. Természetesen az intézet személyzeti vezetője, írásban beadott kérelmemre, még zárt borítékban sem adta ki a TMB-hoz címzett jellemzésemet. (Gyakran előfordult, hogy a jellemzést zárt borítékban maga

a tudományos fokozatra pályázó személy vitte a többi irattal együtt a TMB-hoz.) Nyilván sejtették, hogy miről van szó – hisz kérésemben megírtam, hogy a TMB számára kérem a minősítést illetve jellemzést.

Szépen kivárták, míg a TMB hivatalosan megkereste az intézetet, és ekkor rendkívül teátrális módon lecsaptak rám. Egy szép napon az intézet állami és pártvezetőkől álló – saját nómenklatúrájám szerinti – „igazgatói vésztörvényszék” elé idéztek. Az igazgatói szoba zsúfolva volt bírámimmal (akik közül többen még ma is vezető posztokat töltenek be az intézetben), és elkezdődött az inkvizíciós tortúra. Nehezen tudom már reprodukálni, hogy mi történt, hisz jegyzőkönyvről szó sem lehetett. Arra világosan emlékszem, hogy az első és legfontosabb vádpont ellenem az volt, hogy az intézet igazgatójának és közvetlen főnökeim engedélye nélkül a TMB-hoz fordultam. Továbbiakban ecsetelték, hogy sújtó kezük elől nem menekülhetek, az intézet kollektívája mint bomlasztó elemet ki fog rekeszteni kebeléből. Hosszas gyötrés után – én többnyire hallgattam – azzal bocsátottak utamra, hogy a következményekért csak magamat okolhatom, továbbá nyugodt lehetek afelől, hogy a TMB előtt nem fogják véka alá rejteni véleményüket.

Elmentem és elgondolkozhattam azon, hogy ott ült jónéhány ember, és senkinek sem jutott eszébe, hogy legalább egy jó szó erejéig védelmébe vegyen.

Ettől a naptól kezdve felgyorsultak az események.

Az első és legfontosabb feladatom az volt, hogy a „vészbíráóság” álláspontját tükröző, a TMB-hoz küldött intézeti véleményt megismerjem. Az intézet személyzeti osztályának vezetője mereven elzárkózott az elől, hogy a személyzeti anyagomba, amelyhez a vélemény másolatát csatolták, betekinthessek. Ehhez viszont ekkor már (1971!) nem volt törvényes joguk, így G.B., az MTA Személyzeti Főosztályának vezetője – kérésemre – személyesen avatkozott be az ügybe, és az inkriminált dokumentumot elolvashattam. Ennek alapján már elkezdhettem szisztematikus küzdelmemet, tudtam érvelni, nem kellett fantomok, ködképek ellen harcolni. Az ellenfél írásban rögzítette véleményét, és ezzel lényegében új feltételeket teremtett.

Mindenekelőtt három levelet írtam. Egyet az intézeti Szakszervezeti Bizottságnak, egyet a Személyzeti Osztálynak és egyet közvetlen szakmai felettesemnek, T.I. csoportvezetőnek.

A Szakszervezeti Bizottsághoz írt levelem teljes szövege az alábbi:

T. Szakszervezeti Bizottság!

Ez év májusában – a törvényadta lehetőségekkel élve – a TMB előzetes véleményét kértem, hogy egy doktori értekezés elkészítése és benyújtása esetén azt hivatalos bírálóknak kiadnák-e. Kéréssel kapcsolatban a TMB véleményt, illetve javaslatot kért az Intézettől.

Némi huzavona után lehetőségem nyílt személyzeti anyagomba bepillantani, s ebből megállapítható volt, hogy az intézet vezetői kéréssel kapcsolatban negatív álláspontra helyezkednek.

Természetesen nem emelnék kifogást az ellen, ha valamely kérésemet nem támogatják, de közvetlenül érintenek és vitára ösztökélnek azok a megállapítások, melyekkel álláspontjukat az illetékesek alátámasztják.

Az ellenem emelt kifogások kb. így foglalhatók össze:

Az 1969-ben kelt Személyi minősítésben „Doktori értekezés elkészítését a következő öt évben lehetségesnek tartjuk.” megfogalmazást tudatosan használtuk, mivel reméltük, hogy az emberi magatartásában mutatkozó hiányosságokat ki fogja küszöbölni.

Sajnos, az elmúlt 2-3 év ezt a várakozásunkat nem igazolta. Bár Horányi György szakmai téren minden elismerést megkapott (Intézeti elsődíj 10 000 Ft) mégis a szélsőséges, minden kollektív erőfeszítést kigúnyoló értelmiségi típus képviselőjeként viselkedik, aki saját „moralizáló” véleményét abszolutizálja. Társadalmi munkáját is ennek rendeli alá.

Ezen viselkedésének helytelenségére mind az igazgatóság, mind a Pártszervezet vezetősége többször felhívta a figyelmét, eddig sajnos eredménytelenül.

T. Szakszervezeti Bizottság, mióta az intézetben dolgozom, szakszervezeti aktivista vagyok. Tevékenységem ismert, ezért úgy érzem, szükséges a fenti – szerintem tarthatatlan és alá nem támasztott – állításokban rejlő ellentmondásokra külön felhívni a figyelmet.

Kérem a T. Szakszervezeti Bizottságot vizsgálja meg eddigi tevékenységemet és segítsen abban, hogy az ellenem emelt súlyos vádakát kivédhessem.

Budapest, 1971. július 6.

Tisztelettel

Horányi György

Ebből a levélből az olvasó megismerhette az ellenem emelt vádak lényegét. Az intézet személyzeti osztályához címzett levelemben lényegében csak a tiltakozásomat fejeztem ki:

Feljegyzés a Személyzeti Osztály részére

Az I. 158/29/1971 számú 1971. június 8-án kelt, a TMB-hoz intézett levél személyzeti anyagomban levő másolatában az emberi magatartásommal és társadalmi munkámmal kapcsolatban emelt súlyos vádakat nem fogadom el, mert azokat érthetetlennek és megalapozatlannak tartom.

Kérem, erről az álláspontomról – amennyiben erre lehetőség van – a TMB-t is tájékoztassák.

Budapest, 1971. június 7.

Horányi György

Csoportvezetőmhöz intézett levelemben azt kértem, hogy mint egyik minősítőm – értelmezze az 1969-es minősítésemben szereplő megállapításokat.

A személyzeti osztálytól, természetesen, semmiféle választ nem kaptam, de a másik két címzett – becsületükre legyen mondva – segítségemre sietett.

A Szakszervezeti Bizottság válasza:

*Dr. Horányi György
tud. főmunkatárs
Budapest*

1971. július 6-án kelt levelére hivatkozva az alábbiakban válaszolunk.

Levelét összehasonlítottuk az Intézet 1971. július 8-i keltű, a TMB Titkárságának címzett Önről szóló személyzeti véleményével és megállapítottuk, hogy levelének tartalma a személyzeti véleménnyel megegyezik.

Az Önre vonatkozó személyzeti véleményben, egyebek között az alábbi megállapítás szerepel:

„...a szélsőséges, minden kollektív erőfeszítést kigúnyoló értelmiségi típus képviselőjeként viselkedik, aki saját moralizáló véleményét abszolutizálja. Társadalmi munkáját is ennek rendeli alá.”

Az SzB Önnek, kérésére, társadalmi munkájáról az alábbi véleményt adja. Az MTA KKKI szakszervezetében 1963-65-ig mint T.T. elnök, 1965-66-ban mint SzB titkár 1966-tól a mai napig mint szakszervezeti bizalmi végzett és végez társadalmi munkát. Ezen felül az említett időszakban alkalmi munkabizottságokban (pl. jelölőbizottság stb.) tevékenykedett.

Véleményünk szerint ezeket a munkákat lelkiismeretesen és mindenkor önzetlenül végezte. A szakszervezet által szervezett kollektív megmozdulásokban aktívan és segítőkészen részt vett. Az SzB örömmel vette tudomásul 1970-ben,

hogy az Igazgatóság döntése alapján intézeti első díjban részesült, amire szakmai munkája és magatartása alapján bizonyult érdemesnek.

A fentiekben röviden vázolt tények alapján több éves időszakra kiterjedő társadalmi munkáját progresszívnek ítéljük.

Budapest, 1971. július 29.

Egyed János

SzB elnö

Simonyi Miklós

SzB titkár

Engelhardt József

SzB tag

Gruber Lajos

SzB tag

Kiss Ákos

SzB tag

Meisel Tiborné

SzB tag

Szombati János

SzB tag

Vinkler Péter

SzB tag

A csoportvezető válasza:

Dr. Horányi György

tud. főmunkatárs

MTA KKKI

1971 VIII. 2-án kelt feljegyzésében foglalt kívánságára alábbiakat közlöm.

1. Doktori értekezése benyújtását sem én, sem rajtam keresztül más nem kötötte semmilyen feltételhez. Ilyen feltételtől, fenntartásról közvetett tudomásom sincs.
2. Kapcsolata a kutatócsoport munkatársaival jó és szakmailag igen termékeny. Jelentős támogatást nyújtott Solt Jánosnak és Vértes Györgynek kandidátusi disszertációja elkészítésénél és ugyancsak nagymértékben hozzájárult Szabó Sándor készülő kandidátusi disszertációjához. Nagy szerepe volt a csoport tematikájának kialakításában és ezzel nekem is kötelességét messze meghaladó segítséget nyújtott. Szakszervezeti bizalmi funkcióját a csoport általános megelégedésére látja el. Emberi kapcsolatait nagyfokú igényesség jellemzi, nem hajlik az elvtelen liberalizmusra.
3. Az Intézetnek a TMB-hoz benyújtott javaslatából idézett kitételek tartalmazzanak az 1969. évi minősítéssel megegyező szavakat, de az eredetitől teljesen eltérő értelemben, így elsősorban az idézőjelbe is tett „moralizáló” kifejezést, amelyet a minősítésben elismerő és nem elítélő értelemben használtunk. A kollektív erőfeszítés kigúnyolására vonatkozó kitételek nem értem, semmilyen megnyilatkozásával vagy tevékenységével nem tudom kapcsolatba hozni.

4. *A magam részéről nem látok semmi olyan körülményt, amely az 1/1970 MTA-E (A.K.13.) sz. utasítás szerint doktori disszertációja benyújtásának útjában állhatna.*

Telcs Iván
csoportvezető

E két válasz birtokában tiltakozásomat már magasabb szintre vihettem.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA,
Személyzeti Főosztálya,
Gujdi Barna főosztályvezető
Budapest, V.,
Münnich F. u. 7.

Ez év májusában a TMB előzetes véleményét kértem arra vonatkozóan, hogy egy doktori értekezés elkészítése és benyújtása esetén azt hivatalos bírálóknak kiadnák-e. Kéréssel kapcsolatban a TMB véleményét, illetve javaslatot kért munkahelyemtől, az MTA Központi Kémiai Kutatóintézetől.

Sérelmesnek tartom, hogy a TMB-hoz küldött válaszukban az illetékesek emberi magatartással, társadalmi tevékenységgel kapcsolatban olyan jellemzést adtak, mely korábbi minősítéssel homlokegyenest ellenkezik. Az ellenem emelt kifogásokkal csak jóval a válasz elküldése után – ismételt kérésemre – ismerkedhettem meg.

Az alkalmazott eljárás, az ellenem emelt súlyos – szerintem megalapozatlan – vádak arra késztetnek, hogy a T. Személyzeti Főosztály figyelmét az ügyre felhívjam.

Az Intézet Személyzeti Osztályára eljuttatott feljegyzésemben tiltakozásomat fejezem ki (I.sz. melléklet), de semmiféle választ nem kaptam.

Kéréssel fordultam az Intézet Szakszervezeti Bizottságához és közvetlen felettesemhez, hogy foglaljanak állást emberi magatartással és társadalmi munkámmal kapcsolatos kérdésekben (II/a. és III/a melléklet).

A kapott válaszok (II/b és III/b melléklet) és a TMB-hoz küldött jellemzésben szereplő állítások ellentmondása nyilvánvaló, s ezért is sérelmesnek tartom, hogy személyzeti anyagomban, illetve a TMB-hoz küldött anyagban egyoldalúan kialakított vélemény szerepeljen.

Budapest, 1971. augusztus 4.

Horányi György
tud. főmunkatárs
MTA KKKI

Dr. Tétényi Pál
a MTA levelező tagja
főtitkárhelyettes
Magyar Tudományos Akadémia
Budapest, V.
Roosevelt tér 9.

Alulírott, az Ön irányítása alatt álló főosztályhoz tartozó intézmény – a Központi Kémiai Kutatóintézet – dolgozója azzal a kéréssel fordulok Önhöz, hogy biztosítson lehetőséget személyemmel, magatartásommal kapcsolatos ellentmondó állítások, híresztelések tisztázására.

Ez év májusában a TMB előzetes véleményét kértem arra vonatkozóan, hogy egy doktori értekezés elkészítése és benyújtása esetén azt hivatalos bírálóknak kiadnák-e. Kéréssel kapcsolatban a TMB véleményét, illetve javaslatot kért munkahelyemtől.

A TMB-hoz küldött válaszukban az illetékesek emberi magatartásommal, társadalmi tevékenységemmel kapcsolatban olyan jellemzést adtak, mely korábbi minősítéssel homlokegyenest ellenkezik. Az ellenem emelt kifogásokkal csak jóval a válasz elküldése után – ismételt kérésemre – ismerkedhettem meg.

Az Intézet Személyzeti Osztályára eljuttatott feljegyzésemben tiltakozásomat fejeztem ki (I.sz. melléklet), de semmiféle választ nem kaptam.

Kéréssel fordultam az Intézet Szakszervezeti Bizottságához és közvetlen felettesemhez, hogy foglaljanak állást emberi magatartásommal és társadalmi munkámmal kapcsolatos kérdésekben. A kapott válaszok (II. és III. melléklet) és a TMB-hoz küldött jellemzésben szereplő állítások ellentmondása nyilvánvaló.

A Pártszervezet Vezetőségétől felvilágosítást kértem arra vonatkozóan, hogy mely tényekre alapozták elítélő véleményüket. (IV.sz.melléklet). Érdemleges választ nem kaptam, meghallgatásomra nem került sor. IX. 17-én a vezetőség két tagja rendkívül tömören, minden indoklás nélkül 2-3 perc leforgása alatt közölte velem a vezetőség döntését. Véleményük szerint az általam kifogásolt eljárás jogos és megalapozott volt, s az ügyet a maguk részéről lezárták.

Az a tény, hogy azok, akik rólam rendkívül rossz véleményt formáltak, mind a mai napig adósok az indoklással, arra késztetett, hogy Önhöz forduljak segítségért.

Így – az Ön segítségével – reményem lehet arra, hogy az általánosító ítéleten túlmenően a konkrét kifogásokkal is megismerkedhessem.

Budapest, 1971. szeptember 28.

Horányi György
tud. főmunkatárs

A levelek nyomán, és azoktól függetlenül is, beindult a gépezet. Kihallgatás kihallgatást követett. Jártam az ügyemben illetékes TMB Szakbizottság elnökénél (M.F.-nél), kihallgatott az MTA illetékes főtítkárhelyettese, jártam a „Fehér Házban” is, fogadott a Kulturális Osztály helyettes vezetője (T.D.). A Budapesti Pártbizottságtól valamilyen vizsgálóbizottság járt kint az intézetben, maguk elé idéztek, és meglehetősen furcsa kérdéseket tettek fel. Például azt, igaz-e, hogy azt mondtam – valahol, valamikor –, hogy az igazgatóm hülye. Ezen a kérdésen a kínos helyzet ellenére, elnevettem magam, mondván tudnak-e olyan beosztottat mutatni, aki még sohasem mondta a főnökére, hogy hülye. Nyilván én sem vagyok kivétel, tehát azt állítani, hogy én illet sohasem mondtam, nevetséges volna. Egyébként jó volna, ha szembesítenének azzal, aki ezt állítja. Szakmai vitákban elég gyakran előfordul egy/egy csoporton belül, hogy olykor olykor lehülyézzük egymást, és ez nem sértés, sőt a barátság jele (l. később). Egy másik kérdésben arra voltak kíváncsiak, hogy ki vezette a laboratóriumi jegyzőkönyveket azon munkák esetében, amelyek eredményeként azok a dolgozatok születtek, amelyeken az igazgató neve is rajta volt (vagyis gyakorlatilag minden dolgozaton). Ez a kérdés is roppant primitív volt. Az igazgató évek óta a lábát sem tette be az izotóplaboratóriumba, ahol a kísérleteink jelentős része folyt. Ezt könnyen lehetett igazolni, hisz az izotóplaboratóriumba csak átöltözés után lehetett belépni, és akinek nem volt az öltözőben megfelelő öltözéke, az hosszabb ideig nem tartózkodhatott a laborban. Mondanom se kell, az igazgató az előírt védőöltözetet sohasem használta, így a jegyzőkönyveket se vehette kézbe. (Az eredeti jegyzőkönyveket sohasem vittük ki a laboratóriumból.)

Ebből a kérdésből viszont rájöttem, hogy az igazgató részben taktikát változtatott. Azt akarja bebizonyítani, hogy a kísérleti eredményeket nincs jogom felhasználni az ő engedélye és beleegyezése nélkül, illetve a már leköszölt tudományos eredmények nem az én, hanem az ő eredményei.

Fogalmam sincs, hogy mit kezdett ez a bizottság válaszaimmal, jegyzőkönyvet, magyarázatot sohasem láttam. Az események forgatagában viszont lassan rá kellett jönnöm, arra, hogy sakkszerűvé, még hozzá egyszerű gyaloggá váltam egy nagyobb játszmában.

Az igazgató megbízatása 1971. december 31-ével lejárt, a tét az volt, hogy ismét megkapja-e a megbízatást vagy sem. Számottevő külső erők e megbízatás meghosszabbítása ellen voltak, és ezek számára az én ügyem kapóra jöhetett, annak az – önmagában persze vitathatatlan – igazságnak a demonstrálására, hogy az igazgató alkalmatlan az intézet vezetésére.

Az igazgató viszont valószínűleg azért indított irtóhadjáratot ellenünk, mert pozícióit gyengének érezte, és tiszta háterszágot akart teremteni magának. Ehhez kapóra jött neki a szerződéses rendszer bevezetése is. Velem nem tudott mit kezdeni, mert tudományos főmunkatársakra a rendelkezés nem vonatkozott, viszont V.Gy. kollégámnak, aki ugyan kandidátus volt, 3 hónapos munkaszerződést engedélyezett, vagyis 3 hónap elteltével akár távoznia is kellett volna az intézetből. Ennek az intézkedésnek a szépséghibája az volt, hogy V.Gy. – az intézet korábbi javaslata alapján – akkor kezdte meg hathónapos NDK-beli tanulmányútját, tehát szerződése még a tanulmányút ideje alatt lejárt volna.

Pontosan az NDK-ban tartózkodó V.Gy-től tudtuk meg, hogy az intézet vezetése mindent elkövet, hogy megszabaduljon tőlem – tőlünk. Elnézést kell kérnem V.Gy-től és az olvasótól, ha V.Gy. közvetlen hangú leveléből néhány sort idézek:

Waldheim, 1971.X.18.

Hát idefigyeljete Ti hüjék!*

*Ugye elszoktatok már ettől a stílustól. Pedig azt hiszem most igazán megérdemeljük. Igen. Sajnos én is. El vagyunk adva! Szóval az úgy kezdődött, hogy első nap már mondta a Prof**, hogy különböző témák közül lehet választani, pl. amalgámelektrod-folyamatok (amiről úgy tíz különlenyomatot küldött előre), tömény elektrolitok hatása a korrózióra a tömény elektrolitok szerkezetét is érdemes tanulmányozni, különös tekintettel arra, hogy Ő tudja, az én helyzetem Pesten bizonytalan, és a Kém.Szerk.Kutatólab.-ban ezt én jól tudnám majd kamatoztatni. Ezt Már L.S.-ral meg is beszélte. Bumm! (De azért választhatok!)*

Szóval ezt jól kifundálta a főnökünk. Itt az egész Intézet tudja, hogy én ki vagyok rúgva. Jó, mi?....

(Sajnos a levélben szereplő L.S. további történetünkben még jelentős szerepet fog játszani, nem beszélve arról, hogy jórészt L.S.-nak köszönhető, hogy 1961-ben „önszántamból” megváltam az ELTE-n betöltött tanársegédi állásomtól. Minderre később még visszatérek.)

E levéltől függetlenül is tudtuk, hogy milyen veszélyek fenyegetnek minket. Egyre jobban látszott, hogy az intézet terveiben témánknak nem lesz helye, és amit nem sikerült politikai síkon elintézni, azt majd szakmai síkon fogják elrendezni.

* szándékosan j-vel

** német vendéglátó

Igen, mert az igazgató és az intézeti, valamint kerületi pártszervek várakozása nem vált be.

Az intézet igazgatója levelet kapott az MTA főtitkárától (K.B.), amelyben felszólította az igazgatót, hogy a rólam adott jellemzést, mint törvénysértő eljárás „termékét”, vonja vissza a TMB-től. Ugyanekkor arra is kötelezte az igazgatót, hogy a levelet nekem is mutassák meg.

A következő levél a TMB-ből az én címemre érkezett.

Tudományos Minősítő Bizottság

TMB 51. 083/1971.

*Horányi György
elvtársnak
Budapest*

Értesítem, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság hozzájárult ahhoz, hogy doktori értekezést nyújtson be a kémiai tudományok köréből.

Budapest, 1971. november 10.

*Meisel János
a Tudományos Minősítő Bizottság
titkára*

Nem sokkal e levél kézhezvétele után értesültünk arról, hogy új igazgatót keresnek az intézet számára, a régi igazgató megbízatását nem hosszabbítják meg, illetve nem újítyák meg.

Most szakítsuk meg a történetet, és térjünk vissza egy rövid időre a jelenbe.

INTERMEZZÓ

1. Egy meglepő felfedezés

Történetem első fejezetének lezárása után, 1990. október 25-én felkerestem az intézet személyzeti osztályát, hogy bizonyos adatok pontosítása érdekében bepillantthassak személyzeti anyagomba.

Természetesen semmi érdekeset nem vártam, hisz az MTA főtitkárának utasítása alapján személyzeti anyagomban az általam is aláírt, hivatalos minősítésen kívül más nem szerepelhetett. Erről 1972-ben magam is személyesen meggyőződtem, így abban a hitben éltem, hogy a TMB-hez

küldött, rám nézve sértő jellemzést valóban visszavonták, és további pályámon hatásával nem kell számolnom.

Óriási megdöbbenésemre minden velem kapcsolatos, rám nézve sértő írást megtaláltam személyzeti anyagomban. Még nagyobbá vált a megdöbbenésem, amikor kiderült, hogy 1972 utánról is található olyan iratok, feljegyzések, amelyekről nem volt tudomásom. Például 1973-ból, az általam látott és kommentált minősítésben szereplő jellemzésemnél lényegesen negatívabb, kézzel írott anyagot is találtam. Az is kitűnt, hogy 1976-ban ezt a személyzeti anyagot betekintésre átadták az ELTE személyzeti osztályának. Nem hiszem, hogy ilyen személyzeti anyaggal sok esélyem lehetett volna arra, hogy bármilyen intézmény átvegyen, alkalmazzon.

Ez a felfedezés lényegében a napnál világosabbá tette, hogy munkahelyem közel 20 éven keresztül hivatalból üldözendő, folyamatos törvénytörtést valósított meg velem szemben.

Ugyanakkor ez a felfedezés számomra is új dokumentumokhoz jutottatott hozzá, és remélem, hogy az olvasó számára is segítséget jelent, ha ezeket most bemutatom. Bizonyos ismétlések elkerülhetetlenek, de ezt részben annak érdekében is el kell viselnünk, hogy a „másik oldal” véleményét is tisztán lássuk.

Az első újonnan felfedezett dokumentum a TMB ügy kezdő lépéseivel kapcsolatos. Ebből világosan kitűnik, hogy nagyon intenzíven foglalkoztak a minősítésem másolatának megszerzésére irányuló kérelmemmel. Erről tanúskodik az alábbi feljegyzés:

Budapest, 1971. máj. 26.

ügyintézőnk: Feketéné

Számunk: I. 158/28/1971.-Szem.

Hivatalos feljegyzés

Dr. Horányi György, a kémiai tudományok kandidátusa, intézeti tudományos főmunkatárs 1971. május 18. napján a Személyzeti Osztályhoz címzett és ide mellékelt kérelmet nyújtotta be.

Szükségesnek látom, hogy a kérelmet megelőző eseményeket hivatalos feljegyzésben rögzítsem, mivel az a meggyőződésem, hogy az ügynek folytatása lesz.

- 1. 1971. május 10 napjával kezdődő hét valamely napján, hivatali helyiségben felkeresett Dr. Horányi György és az éppen ottlévő Egyed János, Király János és Vadász István jelenlétében kérdést intéztem hozzám, hogy van-e akadálya annak, hogy az Ő saját minősítésének hivatalos másolatát megkaphassa. Közöltem Vele, – fentebbi dolgozók előtt, – hogy nincs akadálya annak, sőt biztosítva van jogszabályban, hogy kérésére személyzeti*

káderanyagába bármikor betekintsen, de nem látom akadályát annak sem, hogy meghatározott célra neki, kezébe adjam a személyi minősítés másolatát. Ez utóbbi közlésem téves, pillanatnyi kihagyásom volt, de ezen kijelentésem lehetetlenségére azonnal rájöttem és mondtam, hogy ez utóbbi közlésem, – most jut eszembe – az idevonatkozó akadémiai utasítás (6/1968. V. fejezet G.) pontjában kimondott kifejezett tiltás miatt nem teljesülhet. Kértem, hogy várja meg, amíg a közlönyt előveszem és azt Neki megmutatom. Ez megtörtént, Horányi György az idevonatkozó Kormányhatározatszámot és az akadémiai utasítás számát egy papirosra feljegyezte. Király Elvtárs még kiegészített annyival, hogy nem látja a problémát, mert, ha Horányi Elvtársnak a személyi minősítésre hivatalos célra van szüksége, úgy az erre hivatott szervek azt kérik meg, majd Horányi Elvtárs azt mondta, hogy Neki erre TMB célra van szüksége, erre Király Elvtárs azt válaszolta, hogy a TMB kérje meg, illetve nézzen bele a másolatba, amely az MTA Személyzeti Főosztályán másolatban elfekszik. Ezzel Horányi György eltávozott.

2. Dr. Solt János tudományos munkatárs, – aki Horányi György tudományos főmunkatárs közvetlen munkatársa – 1971. május 17-én felkéréselt, kérve, hogy a köztudottan beadás előtti kandidátusi disszertációjához másolatot adjak a személyi minősítéséről. Közöltem Vele, hogy ehhez még munkahelyi javaslatot is be kell nyújtania, ennek impurumát az erre illetékes vezetők készítsék el, magam pedig gondoskodom arról, hogy a személyi minősítésről hivatalos másolat készüljön. Arra már nem emlékszem, hogy hangzott-e el részemről olyan ígéret, hogy ezt Solt János kezeihez adom, ha elhangzott volna, ennek megtörténtét nem vitatom, ugyanis 8 éves személyzeti tevékenységem alatt kialakult szokássá vált, hogy az általam végleges formára elkészített munkahelyi javaslatot, majd az ehhez szükséges személyi minősítési másolatot az érintett dolgozó kezébe adtam, mert nyilvánvaló volt a TMB-hez való beadási cél, és ezt hivatalos célnak értelmeztem. Legutóbb Mohos Bélának adtam át ezeket borítékban.
3. Röviddel azután, hogy Solt János hivatali helyiségemből eltávozott, Horányi György tudományos főmunkatárs telefonon felhívott, megkérdezve tőlem, hogy hogyan lehet az, hogy Soltnak a személyi minősítés másolat kiadására vonatkozó kérését szó nélkül teljesítem, az Ő hasonló kérelmét pedig elutasítom. Közöltem Vele, hogy előttem ismeretes, hogy Solt Jánosnak Kandidátusi értekezése készült, ehhez a tudományos minősítésről szóló rendeletben mellékletként – személyi minősítési másolatot is csatolni kell; így ez nyilvánvalóan hivatalos célként fogadható el. Közöltem Horányival továbbá, hogy nincs tudomásom arról, hogy a tudományok doktora fokozat megszerzése Nála folyamatban van, de, ha

így lenne, és erről írásban értesít, így ebben az esetben részére is, – Solt Jánoshoz és többekhez hasonlóan – nyújtom, mint szükséges mellékletet, a személyi minősítés másolatát. A beszélgetés után a mellékelt írásbeli kérelmet nyújtotta be.

4. Nagy Ferenc, akadémiai levelező taghoz osztályvezetői minőségében kérdést intéztem, aki úgy nyilatkozott, hogy Horányi György olyan szándékát nem ismeri, miszerint a TMB-nél doktori fokozat elnyeréséért nyújtana be kérelmet.

Javaslat

1. Kérem Igazgató Elvtársat, hogy a feljegyzésében foglaltakat tudomásul venni szíveskedjék.
2. Nyomatékosan javaslom, hogy érdeklődjük meg, doktori disszertáció beadása folyamatban van-e, illetve Horányi György ebbeli szándékát valamely erre illetékes személynél bejelentette-e?
3. A kérdés tisztázásáig, a kérelmet, – jogszabályi tiltás folytán – nincs módom teljesíteni.

Fekete Béláné
szem. o. vez.

Az irat hátoldalán az alábbi szöveg olvasható:

Ref.V.27.

Pro domo!

Arra az állásfoglalásra jutottunk, hogy mivel Igazgató Ets. (s egyben osztályvezető) sem ismeri a kért minősítési másolat célját, az ügyiratot irattárba helyezzük.

Horányi Györgynek, mint osztályszervezetben dolgozó főmunkatársnak hivatali kötelessége kérelme céljáról és annak indokairól vezetőjét tájékoztatni. Mivel ez nem történt meg, a kérelmet nem teljesíthetjük.

Irattár

V/28.

Fekete Béláné

A fenti irathoz a következő megjegyzést kell fűznöm. Biztonsággal állíthatom, hogy a feljegyzés azután készült, hogy a TMB kérése az intézet-hez megérkezett. Figyeljük a dátumokat: május 26, majd a túloldalon május 27 és 28. A TMB levelének keltezése – mint az a TMB-hez intézett válaszból is kitűnik (l. alább) – május 25. Nyilván mindent elkövettek annak érdekében, hogy a törvényes eljárás látszatát keltsék. Lássuk tehát a TMB-hez intézett levél teljes szövegét.

1971. június 8.
Feketéné
I.158-29-1971.-Szem.

Tudományos Minősítő Bizottság
Titkársága,
Budapest, V.
Münnich Ferenc u. 7.

Hivatkozással 1971. május 25-én kelt, TMB 50 542/71. számú átiratunkra mellékelten megküldöm Horányi György tudományos főmunkatárs utolsó, hatályos személyzeti minősítésének másolatát. Tudomásom szerint Horányi György kandidátus nem „értekezést nyújtott be a TMB-hez doktori tudományos fokozat megszerzése céljából”, hanem az 1/1970. MTA-E (A.K.13) elnöki utasítás VHR. 25. § (9) pontjának megfelelően *e l ő z e t e s d ö n t é s t* kért a TMB-től arra vonatkozóan, hogy *megfelel-e a doktori előfeltételeknek*. Ezen kéréssel kapcsolatban véleményünk a következő:

Horányi György 1961 óta dolgozik az Intézetben, mint Nagy Ferenc akadémiai levelező tag közvetlen munkatársa. Kandidátusi disszertációját a folyadékfázisú hidrogénezés témaköréből 1967-ben védte meg, majd részben új tematika, a hidrogénezés közbeni adszorpciómérés megvalósítására kapott feladatot. A kitűzött célt rövid idő alatt elérte, az általa továbbfejlesztett nyomjelzős technika nemcsak a folyadékfázisú kontakt katalitikus reakciók szempontjából vezetett új eredményekre, de ionadszorpciós jelenségek értelmezése terén is jelentős megállapításokhoz vezetett. Munkáját több, fiatal kutató bevonásával végezte. Eredményességéről nemcsak a megjelent közlemények nagy száma, de munkatársainak szakmai előrehaladása (Solt János most adja be kandidátusi disszertációját) is tanúbizonyságot nyújt. Mint a legtöbb közleményének társszerzője tanúsíthatom, hogy Horányi György részvétele a munkában olyan mérvű volt, ami elegendő a doktori fokozat megpályázásához. Horányi György kérését az előzetes TMB döntésre vonatkozóan, – az alábbiakban kifejtettek alapján – azonban *n e m j a v a s o l j u k*:

Az 1969-ben kelt „Személyi minősítés”-ben „Doktori értekezés elkészítését a következő öt évben lehetségesnek tartjuk”, (:1.6.pont) megfogalmazást tudatosan használtuk, mivel reméltük, hogy az emberi magatartásában mutatkozó hiányságokat ki fogja küszöbölni. Sajnos, az elmúlt 2-3 év ezt a várakozásunkat nem igazolta. Bár Horányi György szakmai téren az Intézettől minden elismerést megkapott (pl. elsőként részesült 1970-ben az intézeti díj I. fokozatában és kapta meg az ezzel járó 10 000 Ft különjutalmat), mégis a szélsőséges, minden kollektív erőfeszítést kigúnyoló értelmiségi típus képviselőjeként viselkedik, aki saját „moralizáló” véleményét abszolutizálja. Társadalmi munkáját is ennek rendeli alá.

Ezen viselkedésének helytelenségére mind az Igazgatóság, mind a Pártszervezet vezetősége többször felhívta a figyelmét, eddig sajnos eredménytelenül.

Tekintettel Horányi György szakmai értékeire, reméljük, hogy a disszertáció elkészítéséhez szükséges 2-3 év elég lesz ahhoz, hogy téves magatartását saját maga is felismerje és megváltoztassa. Ehhez minden segítséget megadunk számára és ha ez a pozitív változás bekövetkezik, örömmel fogjuk javasolni a TMB-nek, hogy Horányi Györgynek a doktori fokozat megszerzéséhez szükséges eljárási engedélyt adja meg.

Király János
tud.munkatárs
párttitkár

Feketéné, dr.Oláh Mária
szem.osztályvezető

Nagy Ferenc
akadémiai lev.tag
igazgató

A zárósorokat nézvést akár sírva is fakadhatnék ennyi humanizmus látán. Számomra a legérdekesebb az volt, hogy 19 év elteltével megismerkedhettem az akadémia főtítkárával folytatott levelezéssel is (én csak egy levélről tudtam).

A főtítkár első levele:

Budapest, 1971. október 13.

20877/1/Sz.O.71.

Nagy Ferenc levelező tag,
a Központi Kémiai Kutató Intézet
Igazgatója
Budapest

Horányi György, a kémiai tudományok kandidátusa, a Központi Kémiai Kutató Intézet tudományos főmunkatársa Tétényi Pál főtítkárhelyettes elvtársához panaszt nyújtott be. A panasz lényege a következő:

Nevezett doktori minősítése érdekében a Tudományos Minősítő Bizottsághoz fordult. Az Intézet ez alkalommal – a szokásos munkahelyi véleményezés keretében – nem az érvényes személyi minősítésben foglaltaknak megfelelő véleményt küldött, hanem azzal „homlokegyenest ellenkezőt”.

A személyzeti munka továbbfejlesztéséről szóló 1001/1968. (I.5.) Korm.sz. Határozata 6.f) és j) pontja előírja, hogy a személyzeti nyilvántartásban csak olyan minősítések tarthatók, amelyeket a dolgozóval ismertettek és azt a dolgozó a minősítésében aláírásával igazolta; ezt a minősítést lehet információnál felhasználni. Ezenkívül a Kormány 3461/1967.sz. határozata, amely a személyzeti munka továbbfejlesztéséről kiadott 1001/1968. (I.5.) kormányhatározat kiegészítése, elítéli a „kettős minősítés”-t, amikor a minősített dolgozóról – más szervek részére – a dolgozóval megtárgyalt és írásban foglalt minősítés helyett szóban vagy írásban más információt adnak.

Mindezek figyelembevételével felkérem Igazgató Elvtársat, hogy a fentiekben

vázolt panasszal kapcsolatos tényállásról szíveskedjék – különösen a személyi minősítés és a TMB-hez eljuttatott jellemzés ellentmondó állításainak okáról 1971. október 22-ig írásban tájékoztatni.

Köpeczi Béla
mb.főtitkár

Az igazgató válasza:

1971. október 27.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Köpeczi Béla, akadémikus,
az MTA mb. Főtitkára,
Budapest V.,
Roosevelt tér 9.

2077/1/Sz.O.sz. felhívásának megfelelően ismételten áttanulmányozva a személyzeti munkáról szóló 1001/1968/I.5./ Korm.sz. határozatot (a Kormány 3461/1967. sz. határozatához nem tudtam hozzáférni) – az alábbiakban tájékoztatom Önt Horányi György panaszával kapcsolatos tényállásról.

1971. május 27-én a TMB-től levelet kaptam (l.sz.melléklet), melyben Tóth Béla a TMB Titkárságának vezetője lényegében a következő két kérést terjeszti elő:

1. „.....a pályázó utolsó személyi minősítésének másolatát szíveskedjék a TMB-nek megküldeni.”
2. „Egyúttal kérem szíveskedjék nyilatkozni, a pártszervezettel és a személyzeti vezetővel egyetértésben arról: egyetért-e azzal, hogy a pályázó tudományos fokozatot szerezzen.”

Horányi György azon szándékáról, hogy doktori disszertációjával kapcsolatban „előzetes döntést” kér a TMB-től, nem volt előzőleg tudomásom. Ez nemcsak azért volt meglepő számomra, mert az Intézet fennállása óta még nem fordult elő, hogy valaki tudományos minősítési szándékát ne jelezte volna az igazgatójának, de Horányi György közvetlen munkatársam, aki vezetésem alatt szerezte meg kandidátusi fokozatát. 1967-ben és azóta is a megjelent közlemények többségében társszerzőként együtt szerepelünk. Ismerve az MTA VII. Osztályának a doktori kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalását, tudtam, hogy egy olyan értelmű nyilatkozatra is szükség van, miszerint a társszerzőség ellenére Horányi György saját hozzájárulása a közleményekhez megüti a doktori szintet. Mindezek alapján teljesen érthetetlen volt számomra Horányi György eljárása, és így először félreértésre gondoltam. Ezért közvetlen csoportvezetőjétől, Telcs Iván kandidátustól kérdeztem meg, tud-e Horányi György lépéséről. Miután kijelentette, hogy nincs tudomása Horányi György doktori kéréséről, a tudományos igazgatóhelyettes, a

csoportvezető, a személyzeti osztályvezető és a párttitkár jelenlétében megkérdeztem Horányi Györgyöt 1971. június 1-én, magyarázza meg eljárásának indokait. A többórás beszélgetés után közöltük Horányi Györggyel, hogy kérésének teljesítését a TMB-nél nem fogjuk támogatni.

A megbeszélés után megbízta a személyzeti vezetőt, hogy a TMB kérésének megfelelően készítse el Horányi György minősítésének másolatát és egy fogalmazványt a kért nyilatkozatra. A fogalmazványt a párttitkárral együtt hármásban átnézve és módosítva született meg I. 158/29/1971.-Szem. számú levelünk (2. sz. melléklet), mely tartalmazza a TMB által kért közös nyilatkozatot. A nyilatkozat az indoklástól eltekintve az alábbi állásfoglalást tartalmazza:

„...Horányi György kérését....nem javasoljuk:....tekintettel Horányi György szakmai értékeire, reméljük, hogy a disszertáció elkészítéséhez szükséges 2-3 év elég lesz ahhoz, hogy téves magatartását saját maga is felismerje és megváltoztassa. Ehhez minden segítséget megadunk számára és ha ez a pozitív változás bekövetkezik, örömmel fogjuk javasolni a TMB-nek, hogy Horányi Györgynek a doktori fokozat megszerzéséhez szükséges eljárási engedélyt adja meg.”

Horányi György érvényes személyi minősítése (1. pld. az MTA Személyzeti Főosztályán van elhelyezve) a doktori fokozattal kapcsolatban az alábbiakat tartalmazza:

„6.) Várható-e további tudományos fejlődés: Doktori értekezés elkészítését a következő 5 évben lehetségesnek tartjuk.”

Azaz a minősítés és a nyilatkozat állásfoglalása a doktori fokozattal kapcsolatban nemhogy „homlokegyenest ellenkező”, de teljesen azonos, hiszen mindketőben ugyanaz intervallumon (5 év ill. 2-3 év) belül a doktori disszertációt lehetségesnek tartjuk.

Külön ki szeretnék térni a TMB Titkárságának írt nyilatkozatunk indoklási részére. Ez megítélésem szerint nem tekinthető „kettős minősítésnek”, mivel az a TMB által kért nyilatkozat része és elküldése egy időben történt a személyi minősítéssel. Lehet, hogy helyesebb lett volna indoklás nélkül megadni a kért állásfoglalást. Ettől a megoldástól a következők miatt tekintettem el. Először is úgy éreztem, hogy tartozom a TMB-nek azzal, hogy nyilatkozatunkat indokoljam is. A személyi minősítés gyakorlatilag 1968 végén készült, azaz 2,5 évvel korábban mint a kért nyilatkozat. Ezenkívül – ami megítélésem szerint a leglényegesebb, szerettem volna felhasználni az alkalmat arra, hogy Horányi Györggyel ismételten ismertessük a magatartásával kapcsolatos kifogásainkat, nemcsak szóban, mint korábban, hanem írásban is. Horányi kérésére a pártvezetőség is foglalkozott az Igazgatóság állásfoglalásával, és azzal egyetértett. Ezt közölte Horányival is.

Befejezésül szeretném Főtitkár Elvtársat is kérni, hogy segítsen megértetni Horányi Györggyel, hogy az Intézet állami és politikai vezetőinek a kritikai megjegyzései az Ő érdekében hangzanak el. A formai kifogások keresése helyett helyesebb lenne, ha a kritikát megszívoelné, a tanácsokat megfogadná és akkor, ahogy

azt a TMB-nek írt nyilatkozatomban is jeleztük: „örömmel fogjuk javasolni a TMB-nek, hogy Horányi Györgynek a doktori fokozat megszerzéséhez szükséges eljárási engedélyt adja meg.”

Melléklet: 2 db

*Nagy Ferenc
akadémiai levelező tag,
igazgató*

A válasz logikája kissé megdöbbentő. Én a TMB-től pusztán arra kértem választ, hogy ők – mármint a TMB – alkalmasnak látnak-e engem arra, hogy doktori értekezést – az engedélytől számított 5 éven belül – benyújthassak. Enélkül az engedély nélkül az értekezés elkészítését kockázatosnak láttam. Ha 1969-es minősítésemet nézem, akkor munkahelyi főnökeim ennél lényegesen többet mondtak, ők az értekezés elkészítését – tehát benyújtását – lehetségesnek látták, tehát abban a vonatkozásban, hogy erre alkalmas vagyok, semmi kétségük sem lehetett.

Ezek után az én alkalmasságom – a közkedvelt kifejezés szerint – tudományos habitusom megítélésére irányuló kérésemhez miért kellett volna főnökeim engedélyét kérni, ez számomra nem világos. Elismerem, hogy udvariasságból ezt meg lehetett volna tenni, de azt hiszem ez az udvariasság ilyen ellenfelekkel szemben ostobaság lett volna. Számomra ez a jövőmért és talán az életemért folyó játszma egyik fontos lépése volt, időt, levegőt kellett nyernem.

Attól az állítástól, miszerint az vezérelte a jellemzés íróit, hogy írásban is ismertessék velem kifogásaikat, eláll a lélegzetem. Leírtam már, hogy csak keserves kínlódás, a Személyzeti Főosztály vezetőjének közbejárására ismerkedhettem meg a TMB-hez küldött levél tartalmával.

A főtitkártól közel egy hónap elteltével érkezett a következő válasz:

20.877/3/Sz.O. -1971.

*Nagy Ferenc, az MTA levelező tagja,
a Központi Kémiai Kutató Intézet igazgatója
Budapest*

Horányi György panaszával kapcsolatos állásfoglalásomról – figyelemmel ez ügyben folyó évi október 27-i kelettel előterjesztett jelentésben foglaltakra – az alábbiakban tájékoztatom.

A tudományos fokozatokról és a tudományos minősítésről szóló 1-1970. MTA-E/A. K. 12. számú utasítás szerint a doktori értekezés megvédésének engedélyezésére irányuló kérelemhez többek között az érdekelt személy utolsó munkahelyi minősítésének másolatát kell csatolni. Ezt kérte a Tudományos Minősítő Bi-

zottság Titkársága is folyó évi május hó 25-i megkeresésével, továbbá a pártszervezet és a személyzeti vezetővel egyetértésben kialakított olyan értelmű igazgatói nyilatkozatot: egyetért-e azzal, hogy a pályázó tudományos fokozatot szerezzen.

A személyi minősítést – amely az érdekelt dolgozó munkájának, magatartása megítélésének, magalapozott tények és tárgyilagos értékítélet alapján kialakított dokumentuma – nem pótolhatja a tudományos fokozat elnyerésére vonatkozó munkahelyi nyilatkozat, illetőleg ez a nyilatkozat nem jelenthet olyan újabb „Személyi minősítés”-t, aminek során ily módon a dolgozóról két – jelen esetben egymással ellentétes – minősítési állásfoglalás alakuljon ki.

Természetesen mód van arra, hogy az intézet igazgatója a tudományos minősítés megszerzésével kapcsolatban a társadalmi szervek vezetőivel egyetértésben véleményt alakítson ki, e vélemény utaljon arra, hogy mikor, esetleg milyen időben vagy milyen szakmai feltételek esetén tartja indokoltnak a disszertáció benyújtását, illetőleg megvédését, de ez semmi esetre nem járhat olyan következménnyel, hogy az érdekelt dolgozó érvényes személyi minősítését tartalmilag kétségessé tegye, illetőleg azzal ellentétben új minősítést jelentsen.

A kérdés elbírálásánál nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy nevezett a doktori értekezés megvédésének engedélyezésére irányuló eljárását nem jelezte az intézet igazgatójának. Ezt az igazgató joggal elvárhatja munkatársától. Ennek elmulasztása azonban nem szolgáltathat alapot arra, hogy a fokozat megszerzésére irányuló – elsősorban a tudományos munka értékelésére vonatkozó – nyilatkozat megdöntse a korábbi személyi minősítést.

Kérem, hogy a TMB Titkárságának küldött nyilatkozatát – mivel azt az érvényben lévő jogszabállyal ellenkezőnek tartom – vonja vissza és véleménynyilvánításában kizárólag az érvényes minősítésben lefektetett megállapításokra szorítkozzék. Erről az intézkedéséről a TMB titkárát is értesítettem. Az ügyel kapcsolatos állásfoglalásomról az intézet pártszervezetét és személyzeti vezetőjét, továbbá dr. Horányi Györgyöt tájékoztatni szíveskedjék.

Budapest, 1971. november 25.

Köpeczi Béla
mb. főtitkár

Kénytelen vagyok megint közbekotyogni. Ha munkahelyem valóban betartotta volna azokat a rendeleteket, amelyekre ez a levél utal, akkor sem ezt a levelet, sem a többi itt idézett iratot nem találhattam volna meg személyzeti anyagomban.

Persze ez a levél sem maradt megválaszolatlanul:

Köpeczi Béla
akadémikus
mb. Főtitkár Elotárs,
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST V.,

1971. december 7.
I. 158/34/1971 -Szem.

20.877/3/Sz.O.-1971. számú állásfoglalását Horányi György panaszával kapcsolatban megkaptam. Az abban foglalt utasításait végrehajtottam.

Szeretnék a jövőre vonatkozóan tanácsot kérni Öntől. A személyi minősítés 4 évenként készül. Az emberek azonban éppen amiatt, mert emberek, változnak. Mi a teendő, ha ez a változás olyan mérvű (akár a jobb, akár a rosszabb irányba), hogy egy adott időben a kért vélemény, ha nem csak a jogi, hanem a tartalmi kérdéseket is nézem, a minősítésben lefektetettektől részben eltér.

Nagy Ferenc
akadémiai levelező tag,
igazgató

Végezetül álljon itt a TMB-nek szóló visszavonó levél.

Tóth Béla Elotárs
TMB Titkárságának Vezetője,
Budapest V.,
Münnich F. u. 7.

1971. december 7.
I. 158/35/1971 -Szem.

1971. november 25 kelettel 20.877/3.Sz.O.-1971. számmal az MTA megbízott főtitkárától levelet kaptam, melyben Horányi György, az Intézet főmunkatársa panaszával kapcsolatban közli állásfoglalását. Ebben a következő intézkedések megtételére utasít:

„Kérem, hogy a TMB Titkárságának küldött nyilatkozatát – mivel azt az érvényben lévő jogszabállyal ellenkezőnek tartom – vonja vissza és véleménynyilvánításában kizárólag az érvényes minősítésben lefektetett megállapításokra szorítkozzék. Erről az intézkedésről a TMB titkárát is értesítem.”

Ezen utasításnak megfelelően az I. 158/29/1971-Szem számú, Önök által kért nyilatkozatunkat visszavonom, kérem tekintsék azt semmisnek.

Az 1969. február 13-án kelt érvényes személyi minősítés 6. pontjában foglaltaknak megfelelően: „Doktori értekezés elkészítését a következő 5 évben lehetségesnek tartjuk.”

Nagy Ferenc
akadémiai levelező tag,
igazgató

Persze világosan kell látnunk, hogy a visszavonásnak, de még az azt közvetlenül megelőző levélváltásnak sem lehetett szerepe a TMB döntésében. Ugyanis a TMB-től az engedélyt 1971. november 10-i keltezéssel kaptam meg.

Ugyanakkor nem érdekes, hogy 19 évvel később a semmisnek tekintett nyilatkozatot, és az azzal kapcsolatos valamennyi dokumentumot úgyszólván hiánytalanul megtalálom személyzeti anyagomban?

Vajon milyen célból őrizték meg ezeket az iratokat azok, akik ezt tették? Talán csak nem abban reménykedtek, hogy egy esetleges resztalinizálás* esetén e dokumentumokra támaszkodva számoljanak le az ellenséggel, és a kádári-aczéli liberalizmus áldozataiként mutassák be önmagukat, a hű elvtársakat, akik mindig tudták, hogy hova kell lesújtani?

Tényleg, mi volt a baj énvelem? Kinek, minek voltam az ellensége?

2. Önvizsgálat

Nagyon kényelmes és talán előnyös volna most azt mondanom, hogy összeütközéseim forrása az volt, hogy utáltam a kommunistákat és az egész szocialista cirkuszt.

Nem, sokkal inkább az ellenkezőjét kell mondanom. Egyetemi hallgatóként, illetve fiatal oktatóként nagyon sokáig hittem, hogy megvalósítható az – akkori szóhasználat szerinti – emberarcú szocializmus, és ehhez – többek között – művelt, humanista és tisztakezű emberekre van szükség. 1957-ben az egyetemen a KISZ egyik alapító tagja voltam. Akkor úgy indultunk, hogy a KISZ sohasem lesz tömegmozgalom, az egyetemen soha semmilyen kérdőíven nem fog szerepelni, hogy kinek mi a származása, vagy milyen párt tagja, 1956-ért az oktatók és hallgatók körében nem lesz semmilyen felelősségrevonás, hisz a külpolitikai tényezőktől független célok továbbra is ugyanazok, mint október elején, egy szebb és jobb szocializmus felépítése.

Be kell vallanom, hogy 1957 elején állásfoglalásomat számottevően befolyásolta az is, hogy későbbi tanszékvezetőm (L.S.), aki az ötvenes években az egyik leghírhedtebb Rákosista oktató volt, teljes hangerővel uszított a Kádár-rezsim ellen. Egyet biztosan tudtam, hogy mi ketten sohasem lehetünk a barikád ugyanazon oldalán, és ez egy kicsit ki is jelölte helyemet. Sajnos az illető 1957 májusában visszalépett, visszaléphetett a pártba, és ott folytatta tevékenységét, ahol 1956 októbere előtt abbahagyta. Dékáni minőségében az egyetemen megbúvó „ellenforradalmárok” legfőbb ostromozójává vált.

* A sztálini időszak módszereinek visszatérése.

1958-tól előbb gyakornokként, majd tanársegédként dolgoztam az ELTE TTK Fizikai-Kémiai és Radiológiai Tanszékén. Hamarosan kitűnt, hogy a rendszer iránti lojalitást én és főnökeim másként értelmezzük. Rövidesen a KISZ-ben is feketelistára kerültem, mert olyan – egyébként hivatalosan meghirdetett – költői esteken láttak, amelyeken például Orbán Ottó, vagy Szerdahelyi István szerepelt, sőt ilyenkor olyan emberekkel beszélgettem, akiket az egyetem és a párt vezetése nem kedvelt (Lukács-tanítványok stb.).

Mindezért be is idéztek a KISZ-irodára, és a KISZ-titkár a fejemre olvasta bűneim. Támadását azzal utasítottam vissza, hogy senkinek semmi köze ahhoz, hogy milyen, újságokban is meghirdetett előadásokra járok, és kivel beszélgetek vagy barátkozom. Egy-két nappal később ugyanezért tanszékvezetőm dorgált meg azzal, hogy nekik igenis közük van mindenhez, amíg én az egyetem oktatója vagyok.

Ezzel egyrészt megindult az eltávolodásom az egyetem társadalmi életétől, másrészt egyre jobban éreztem, hogy túlságosan ragyogó jövőre nem számíthatok a tanszéken. A tanszékvezető egyik kedvence egyre gátlátalanabban élt és visszaélt a főnöke által ráruházott hatalommal. Vele szemben senkinek, de főleg a fiataloknak nem lehetett igaza. Egy alkalommal, valamilyen demokratikusnak álcázott szabad véleménynyilvánítás céljából összehívott tanszéki értekezleten, fiatal kollégáim biztatására alaposan kipakoltam a tanszéken uralkodó visszás állapotokról. Ezekután már olyan nyomás nehezedett rám, hogy jobbnak láttam, ha másik állást keresek magamnak.

1960. végén értesültem arról, hogy a MTA KKKI-ban volna számomra egy munkatársi státus. Elmenetelem azonban nem volt teljesen sima. Sokak szemében még elég jó „káder” voltam ahhoz, hogy az egyébként nem túlságosan kedvelt tanszékvezetőm ellen, távozásom ürügyén, fellépjenek, és eltávozásom esetére a tanszékvezető kedvencének egyidejű eltávolítását követeljék. Egy szerencsétlen „árukapcsolásba” keveredtem bele. A tanszékvezető több kollégám jelenlétében bocsánatot kért tőlem, és arra kért, változtassam meg távozási szándékomat, mert ellenkező esetben kedvencét is el kell küldenie.

Természetesen ebbe a kelepcébe nem sétáltam bele, mert tökéletesen tisztában voltam azzal, hogy ezt a jelenetet soha többé az életben nem fogja megbocsátani nekem.

Később, tizenegy év múlva, amikor igazgatóhelyettesként a KKKI-ban újra főnököm lett, ez a feltevésem tökéletesen beigazolódott.

De most még csak 1961 van. Végül azzal a feltétellel mehettem át a KKKI-ba, hogy félállásban továbbra is részt veszek a laboratóriumi gyakorlatok vezetésében.

Hitemben óriási repedésekkel mentem át a KKKI-ba, reménykedve, hogy amit az egyetemen tapasztaltam, inkább kivétel, mint szabály. A KISZ-től végleg eltávolodtam, ezt „előrehaladott” koromra való hivatkozással viszonylag könnyen megtehettem. Mint az eddigiekből is kitűnt, az intézetben a szakszervezeti munkába sodródtam bele és ennek kapcsán végleg rá kellett jönnöm arra, hogy illúzióimat fel kell számolni. 1968 – a cseh események – pedig az utolsó cseppet jelentették a pohárban.

Persze továbbra is „moralizáló” – mai szóhasználatban liberális – értelmiségi maradtam, és arra az álláspontra helyezkedtem, hogy az elkövetkezendő évtizedekben, azaz az én életemben, legfeljebb arra lehet törekedni, hogy bizonyos *etikai és kulturális értékeket a jövőnek átmentsünk*. Ehhez pedig bizonyos tartásra van szükség, és ha nem túlságosan életveszélyes, akkor olykor-olykor egyes kérdésekben esetleg még hallathatjuk is hangunkat.

Ellenfeleim megbélyegzésnek szánták a moralizáló értelmiségi megjelölést, nem értették meg, hogy egy kutatót, egy értelmiségit ezzel nem sérthetnek meg.

Ezeknek az embereknek a párttagság nem jelentett semmit, lényegében elveik sohasem voltak, csak a hatalmat szerették, csak ahhoz ragaszkodtak. Ezért gyűlöltek és gyűlölnek minden moralistát, idealistát, nem bírják elviselni, ha valaki nem velük együtt hempereg a mocsokban.

Azt hiszem, ez volt a legfőbb bajuk velem. Nem meneteltem velük közös lobogó alatt. Persze ez a lobogó nem a párt lobogója volt, a párt, az eszme – mint már mondtam – semmit se jelentett nekik. Ezt mindenki tudta, de úgy csináltunk, mintha nem ez volna az igazság. Azt hiszem a Kádár-korszak morális züllésének ez volt az egyik legszembetűnőbb jelensége. Viszont nem igaz, hogy a rendszer közvetlenül megkövetelte volna azt, amit például velem tettek, hisz a rendeletek, jogszabályok engem védtek. De a rendszer egyúttal egy szellemet is teremtett, és ez erősebb volt minden jogszabálynál. Végeredményben azt hiszem, a legfőbb „bűnöm” az volt, hogy az íghirdetőkkel ellentétben, én túlságosan sokáig hittem az ígében, így rendszeridegen lettem. De most már jobb lesz, ha filozofálás helyett visszatérünk történetünk folytatásához.

3. A történet folytatódik

1972. Néhány hónapos interregnum után az intézet élére új igazgató került H.J. személyében, és az előzőekben már többször szereplő L.S. igazgatóhelyettesként kezdte meg áldásos működését. L.S. megjelenése egyébként – valószínűleg – azzal is kapcsolatos volt, hogy az általa vezetett, az ELTE TTK területén (Pushkin u. 11-13) működő intézmény beolvadt a

KKKI-ba. Ezzel az intézetnek újabb telephelye is lett. Az előzőekben elmondottakból talán kitűnt, hogy L.S. illetén feltűnését istencsapásnak tartottam, és sajnos az idő igazolta is szorongásaimat.

Kezdetben az új igazgató megnyugtatót minket, hogy a kutatócsoport jövője miatt nem kell aggódnunk, de hamarosan rá kellett jönnünk, hogy valószínűleg előre elhatározott döntés, hogy tőlünk meg kell szabadulni.

Az új vezetés tanult az előzményekből, elkerülte a nyílt politikai jellegű akciókat, a szakmai érvelés eszközéhez nyúlt. Ők már eleve óvakodtak attól, hogy olyan írásbeli anyag jusson a kezünkbe, amelyre támaszkodva esetleges ellentámadásra vállalkozhassunk. A közvetlen szakmai érvekkel sem lehetett túl sokat elérni egy sikeres, lényegében csak minősítettekből álló kutatócsoport esetében. Maradt a színtelen-szagtalan, valójában kivédhetetlen érv: a profiltisztítás.

Kivédhetetlennek mondom, pedig józan, normális légkörben aligha volna az. Egyszerűen nevetséges, hogy egy eredményes, egyre növekvő nemzetközi visszhangot kiváltó, perspektivikusan a hazai és nemzetközi tudományos életben jelentős szerep betöltését ígérő kutatócentrumot illetve -centrumkezdeményt, egy akadémiai kutatóintézetben profiltisztítás címén felszámoljanak. Ráadásul mindezt egy olyan elfuserált koncepció nevében téve, mint az ún. petrokkémiai kutatások. Ez már több mint bűn – ez hiba.

Ezenkívül a szereplők mindegyike ismerte az előzményeket, és nagyon jól tudta, hogy nem tudományos vitáról, nem tudományszervezési kérdésekről van szó. Ennek ellenére az új vezetés, amelyhez K.J. párttitkár személyzetisként is avanszált, példátlan cinizmussal és energiával látott hozzá felszámolásunkhoz.

Mindenekelőtt az öttagú csoport két munkatársát fenyegetésekkel, presszióval arra készítették, hogy „önként” kilépjenek a csoportból és a volt igazgatóhoz tartozó egyik csoportba lépjenek át. Meg kell mondanom, hogy erre a lépésre magam is rábeszéltem kollégáimat, – akik felajánlották, hogy kitartanak a harcban – mert tudtam, a harc kíméletlen lesz, és nem akartam a lelkiismeretemet az ő szakmai pályájuk kettétörésének felelősségével terhelni. A következő lépésben a csoportot anyagi eszközeinek egy jelentős részétől fosztották meg arra hivatkozva, hogy az eltávozó kollégáknak „hozományt” is kell vinni az új csoportba. Ez azt jelentette, hogy egyik napról a másikra fontos kutatási eszközök nélkül maradtunk.

1973. március. Elérkezett az újabb, a kiegészítő minősítés napja, végre lehetőség nyílt arra, hogy hivatalos formában is megbélyegezzenek, de a megváltozott taktikának megfelelően az általam is látott minősítésben az alábbi, viszonylag szelíd megállapítások szerepeltek:

Az 1970-1971 időszakban magatartását az intézeti pártvezetőség bírálta. 1972 óta igyekszik egyéni elképzeléseit összeegyeztetni az intézeti összérdekekkel.

Ezt persze nem hagyhattam megjegyzés nélkül:

- 1. A 8. pont kapcsán: 1971-ben a TMB-hez intézett kérésem kapcsán az Intézetből rólam elküldött, a Pártvezetőség által is jóváhagyott véleményezés emberi magatartásommal és társadalmi munkámmal kapcsolatban elítélő kitételeket tartalmazott, melyek korábbi minősítéssel és az 1970-ben kapott Intézeti I. díj indoklásával ellentétben álltak. 1971 augusztusában írásban kértem a Pártvezetőséget, hogy adjon módot e vélemény megvitatására. Ez azóta sem történt meg.*
- 2. Megítélésem szerint 1972. előtt is szem előtt tartottam az intézeti összérdekeket.*

Vegyük észre, hogy a fenti szöveg szerint magatartásomat csak a pártvezetőség bírálta, tehát a volt igazgató véleményéről szó sem volt (jóllehet őt is bevonták minősitésembe, sőt ő is szignálta), hisz az hivatalosan már nem lehetett személyzeti anyagomban.

1990. októberében ehhez a minősítéshez csatoltan L.S.-tól származó – általam nem ismert – kézzel írt „minősítést” is találtam, amelyben a következő megállapítás szerepel:

Az 1969-1971. években meggondolatlan magatartásával, illetve lépéseivel hozzájárult ahhoz, hogy környezetében nyugtalan légkör alakuljon ki.

Jegyezzük meg jól ezt a szöveget, mert egy egészen más helyen, egy hivatalos levélben is rábukkanhatunk, ami ékesen bizonyítja, hogy az ilyen és hasonló cetlik nem véletlenül maradtak személyzeti anyagomban, és alkalmadtán betöltötték azt a kútmérgező funkciót, amire szánták azokat.

1973-ban a ránk nehezedő nyomás egyre elviselhetetlenebbé vált. Így próbáltak kiárúsítani minket, mint valami rothadt visszárut. Így merült fel annak lehetősége, hogy mindhármunkat a Villamosipari Kutató Intézetbe helyeznek át, erre még egy értekezletet is szerveztek, amelyen mi is részt vettünk, de felmerültek más változatok is. L.S. soha nem mulasztotta el, hogy szakmai becsületünkbe és emberi méltóságunkba belegázoljon. Mindvégig egy igen „érdekes” játszma folyt. Egyrészt felkínáltak minket, másrészt a vevő tudomására hozták, hogy átvételünkkel rossz üzletet csinál.

A cél tehát teljesen világos volt, meg akartak minket semmisíteni, ha kell, akár fizikailag is. Szeretném megjegyezni, hogy itt nincs szó túlzás-

ról, a legutóbbi időben kezemhez jutott dokumentumok alapján a vázolt kettős játék ténye messzemenően igazolható.

V.Gy. kollégám, érthetően, már nem bírta elviselni az állandó stresszt, állást keresett és 1974. április elsejével távozott az intézetből, és sajnos hosszú időre a pályáról is.

1974. a teljes összeomlás és tragédia éve volt. T.I. megbetegedett és júniusban elhunyt, de halála előtt még arra kényszerítették, hogy bejelentse azt a szándékát, hogy egy másik, tőlünk tematikailag teljesen idegen osztályon kíván tovább dolgozni.

A felszámolás tehát sikeresen haladt előre, magam maradtam egy technikussal, és most már az a veszély fenyegetett, hogy laboratórium sem marad számomra.

Az igazgatóság ugyanis előállt egy nagyszerű ötlettel. Lépjek be egy olyan osztály kötelékébe, amelyhez ugyan szakmailag semmi közöm nincs, de lesznek olyan kegyesek, hogy befogadjanak. Egészen „véletlenül” ezen az osztályon dolgozott az új párttitkár V.G. (akinek a továbbiakban is kiemelkedő érdemei lesznek az ellenem, pardon, az értem folyó nevelő munkában). „Jövendőbeli” új osztályvezetőm G.D., „csak” a laboratóriumomba kívánt 1-2 személyt betelepíteni, azonkívül felszólított eddigi szakmai tevékenységem megszüntetésére, viszont arra a kérdésemre, hogy akkor mégis milyen új tematikai javaslatok vannak, azt válaszolta „elég okos vagy te ahhoz, hogy majd kitalálsz valamit”. Erre a válaszom csak az lehetett, hogy én már kitaláltam azt a témát, amelyet eddig is csináltam, tehát nincs szükség további fejtorésre.

A legszebb azonban mégis az volt, ahogy perspektíváimat ecsetelte. Ők egy nagyon jó közösséget alkotnak – mondotta – és könnyen elképzelhető, hogy e kiforrott együtteshez nem leszek képes alkalmazkodni, és akkor el kell hagynom az intézetet. Ezzel számomra teljesen világossá vált, hogy neki csak az állásom és a laboratóriumom kell, mindent el fog követni az eltávolításom érdekében.

Szerencsére az intézet igazgatója is rádöbbsent arra, hogy G.D. túlment az elviselhető határon. Ő maga ezt így fogalmazta meg: „G.D. imperialista mohóságában el...ta a dolgot”. Így az „üzlet” – nagy megkönnyebbülésemre – kútba esett.

1974. októberében – többször elutasított kérés után – egyhónapos tanulmányutat kaptam a Szovjetunióba! (Nem tévedés, nem nyugatról van szó. Később még részletesen taglalom ezt az érdekes jelenséget.)

Hazatérésem után 1-2 nappal, november elején, a kapuban találkoztam az igazgatómmal, aki szemrehányóan kérdezte tőlem, miért nem tájékoztattam őt arról, hogy elmegyek az intézetből.

Nem tudom eldönteni, hogy a megdöbbenésem vagy a felháborodá-

som volt-e nagyobb. Először azt hittem, hogy viccről van szó, de kiderült, hogy távollétemben lépések történtek az ELTE TTK Fizikai-Kémiai Tanszékére történő áthelyezésem érdekében. Érdekes módon, a legfontosabb az volt, hogy minél előbb hagyjam el az intézet (rózsadombi) területét. Nagyon gyorsan intézkedtek, amit a Tanszékkel egy épületben lévő, az intézet részét képező Kémiai Szerkezetkutató Osztály vezetője (T.J.) 1974. november 18-án kelt feljegyzéséből idézett részlet is tanúsít.

Mint arról L.S. ig.h. elvtárs tájékoztattott, az ELTE Kémiai és Radiológiai Tanszék arra kérte az Intézetet, hogy a közeljövőben a Tanszékre kerülő Horányi György tud. főmunkatárs részére munkájához laboratóriumi helyiséget biztosítson a KSZKO. L.S. elvtárs felkérésére az érdekelt felek bevonásával megvizsgáltuk az osztály rendkívül zsúfolt területén az elhelyezés lehetőségét, s a megoldásként kialakult javaslatot tisztelettel az alábbiakban ismertetem:

Nagy Zoltán tud. mts. egy laboránssal és a munkájához szükséges elektroforézis készülékkel, valamint egyéb felszereléseivel együtt felköltözik az Intézet központi telephelyére, a Horányi György által jelenleg használt I. ép. 111-es laboratóriumába, vagy egy azzal egyenértékű helyiségbe. A Nagy Zoltán által jelenleg használt laboratóriumot (18-as szoba) és ülőfülkét az osztály Horányi György rendelkezésére bocsátja. A helyiségen keresztül az osztály dolgozói részére az átjárás fenntartandó az osztály egyetlen vegyi-fülkéjéhez, továbbá a KÖJÁL által előírt, a gázelektronDIFFRAKCIÓS laboratóriumhoz vezető ajtóhoz.

A cseréhez a helyiségek bizonyos műszaki átalakítására van szükség, amely igényt Nagy Zoltán és Horányi György összeállította, s egy példányát mellékelten csatolom.

Meg kívánom jegyezni, hogy műszaki átalakítások kivitelezéséhez az osztály sem szakemberekkel, sem költség-kerettel nem rendelkezik.

Ebben az időben írtam már a doktori értekezésemet. Senki sem kérdezte tőlem, hogy miként tudom befejezni, ha most lóhalálban költözködnöm kell. Az események menetébe nekem már nem sok beleszólásom volt, értelmét sem láttam a további vitának, érvelésnek. Úgy éreztem, hogy a legjobb lesz, ha minél gyorsabban megtörténik a költözködés, és ez 1975. márciusának végén be is fejeződött. Eközben az egyetemen már bekapcsolódtam az oktató- és kutatómunkába úgyszólván hitelben, annak reményében, hogy hivatalos áthelyezésemre rövidesen sor kerülhet.

Ennek érdekében K.L. tanszékvezető a következő levelet intézte a kar dékánjához.

Dr. Kátai Imre
Dékán Elvtársnak
Budapest

38/75

Hivatkozva L.S. tudományos igazgatóhelyettes, és Kerekes Károly gazdasági igazgatóhelyetttessel MTA (Központi Kémiai Kutató Intézet) valamint Horányi György tudományos főmunkatárssal történt megbeszélésre, javaslom Horányi Györgynek az MTA Központi Kémiai Kutató Intézetből az ELTE Fizikai-Kémiai és Radiológiai Tanszékre való helyezését tudományos főmunkatársi beosztásba 1975. VII. 1-től, a Gallyas Miklós eltávozásával megürült státus terhére.

Személyi javaslatomat az indokolja, hogy Horányi György kandidátus igen magas színvonalú, nemzetközileg elismert eredményes kutatómunkát végez a Tanszék fő kutatási profilját képező elektrokémiai kinetika tárgykörében. Ezért áthelyezése tudománypolitikai szempontból is indokolt. Oktató-nevelő munkáját is jól ismerjük, mivel korábban Tanszékünkön volt teljes állású oktató, ill. több ízben szerződéses oktatóként működött. Az oktatással és neveléssel kapcsolatos feladatait mindig hozzáértéssel, lelkesedéssel és jó határfokkal végezte. – Politikai szempontból is határozottan pozitív, 1957-ben a TTK Kari KISZ Szervezet egyik alapító tagja volt.

A fent említett tudománypolitikai szempontok alapján L.S., valamint Kerekes Károly az MTA Központi Kémiai Kutató Intézetének igazgatóhelyettesei egyetértenek azzal és támogatják, hogy Horányi György az áthelyezése után is a KKKI által az ELTE-től bérelt az általa jelenleg is használt Tanszékünk felett lévő egyik helységben dolgozhasson, valamint Horányi György technikusát béralapjával együtt a fent jelzett időponttól az egyetemre helyezték, és Horányi György jelenlegi és a Gallyas Miklós eltávózása által felszabadult állás bértömege közötti különbséget az egyetemnek (ill. az Oktatási Minisztériumnak) átadják. Az átadandó béralap összege havi 6000 Ft.

A fentiekben javasolt áthelyezések tudománypolitikai szempontból indokoltak, mivel erősítenék és jobban koncentrálnák a Tanszék kutatási főirányában végzett munkákat. A javasolt Horányi György az oktatók- és kutatókkal szemben támasztott hármas követelménynek a fent mondottak szerint teljes mértékben megfelel, ezért tisztelettel kérem Dékán Elvtársat javaslatom támogatólag való továbbterjesztésére.

Budapest, 1975. március 24.

Dr. Kiss László
tanszékvezető
egyetemi tanár

Mivel isten malmai lassan őrölnek, válasz csak 1975. májusában érkezett.

Dr. Kiss László elvtárs,
tsz.v.egyetemi tanár,
Fizikai-Kémiai és Radiológiai Tanszék

Tárgy: Dr. Horányi György tud.főmunkatárs áthelyezése
Melléklet: 1 db tudományos életrajz
1 db publikációs jegyzék

Professzor Elvtárs!

Fenti tárgyú felterjesztésével kapcsolatosan a Vegyész Pártalapszervezet és a Kari Pártszervezet véleményét kikérve tájékoztatom, hogy dr. HORÁNYI GYÖRGY tudományos főmunkatárs valamint technikusának áthelyezéséhez nem járulunk hozzá.

Indoklás: A Tanszék távlati kutatási-fejlesztési koncepcióján belül nevezett által képviselt kutatási terület már igen magas szintű káderek vezetésével képviselve van. E kollektívában jó a közösségi szellem és jó munka folyik. Nem látjuk indokoltnak, hogy a jelenleg működő kutatócsoportok mellett még egy 1 főből álló újabb egység jöjjön létre.

A pártalapszervezet véleménye szerint a javasolt személy – Egyetemünkön eltöltött munkaviszonya alapján – kifogásolható magatartása miatt környezetében állandó feszült légkört teremt. Oktatási intézménynél alapvető követelmény a jó kollektív szellemű magatartás és emberi kapcsolat. Tudomásunk szerint jelenlegi munkahelyén is ebből fakadó konfliktusai támadtak. Ez is egyik indítéka lehet annak, hogy elősegítik más területre való kerülését.

További problémát jelent – fentiekén kívül – az, hogy átkerülése megoldhatatlan bérfeszültséget okozna. A technikus áthelyezése úgyszintén, melyet sem az oktatók, sem a technikai személyzet előtt nem tudnánk elfogadhatóan indokolni.

Tájékozódásunk szerint Horányi György visszakerülésének lehetősége már eddig is komoly aggodalmat váltott ki a Tanszék dolgozói körében.

Kérem, hogy a kari döntésről szíveskedjék a KKKI illetékes vezetőjét tájékoztatni.

Budapest, 1975. május 6.

Dr. Kátai Imre
dékán

Szabad legyen egy-két megjegyzést fűznöm ehhez a levélhez. Ne foglalkozunk azzal, hogy a második bekezdés első mondata mekkora sületlenség. A dolog lényege az, hogy feszült légkört teremtek. De ezzel a fordulattal már találkozhattunk a személyzeti anyagomban szereplő „cetlin”. Személyzeti anyagom még nem lehetett a Dékán birtokában. A cetlit csak az intézeti pártszervezet vezetőségének jóvoltából, az intézetbe ki-

szálló elvtársak láthatták, ahol a többi kedves elvtárssal V.G. és K.J. urakkal nyilván, L.S. társaságában meghányták/vetették sorsomat. Feltétlenül erre utal a bekezdés második mondata. A látogatás tényéről annak idején én is tudtam, az egyetem egyik pártkorifeusa a fentieknél még sokkal keményebb dolgokat tált elém, mint az intézetből származó információt. Egyetemi múltam (1958-61) és jelenlegi problémáim között kapcsolatot csak egyetlen személy teremthetett: L.S., aki annakidején tanszékvezetőm és a kar dékánja volt. Azt hiszem, nem érdemes ezt tovább ragozni, a vak számára is látható, hogy messzemenően igaz az a korábbi állításom, hogy egyrésről az intézet vezetői eladásra kínálnak engem, másrésről mindent elkövetnek, hogy a vevő az ajánlatot elutasítsa. Mint már mondtam, illet csak az tesz, aki a szóbanforgó személyt teljesen tönkre akarja tenni, az örületbe, a végső kétségbeesésbe akarja kergetni. (Önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy az öngyilkossági hullám, amely az intézeten pontosan ebben az időszakban végigvonult, nincs-e kapcsolatban az ilyen és ehhez hasonló torzulásokkal.)

De térjünk vissza a levélhez. Kátai Dékán Úrral soha az életemben nem találkoztam. Ő sem vette a fáradságot, hogy velem szóba álljon, mielőtt beleszólt volna az életembe. Neki elég volt ehhez néhány, „jól megalapozott” információ, olyan is, ami ebben a levélben nem is szerepelhetett, de számára minden érvnél nyomósabb volt. Erről viszont nekem van „tudomásom”, de soha nem vetemednék arra, hogy ezt érvként használjam fel, mert bizonyítani azt, ami „tudomásomra” jutott, nem tudom.

A tanszékvezető e válasz után tovább folytatta a harcot.

*Dr. Kátai Imre egyetemi tanár
dékán elvtársnak
Budapest*

52/75

Hivatkozva f. évi május hó 6-án kelt, dr. Horányi György áthelyezésével kapcsolatos levelére, tisztelettel közlöm, hogy az abban foglalt határozattal nem értek egyet. Úgy vélem a határozat téves, illetve nem teljes információ birtokában született, ezért tisztelettel kérem annak felülvizsgálatát.

A fent mondottakat a következők támasztják alá: Nem helytálló az, hogy Horányi és technikusanak áthelyezésével egy újabb 1 fős egység keletkezik a Tanszéken. Mint az az eredeti felterjesztésemből is látható, és néhány hónappal ez előtt Dékán Elvtárssal szóban is közöltem, Horányit a Gallyas Miklós által megüresedett státuszra kívánom alkalmazni. Gallyas Miklós adjunktus Erdey-Grúz Tibor akadémikus által irányított csoportban dolgozott, és Horányi ugyanezen csoport tagjaként dolgozna. Tehát a csoportok száma nem növekednék, csupán Horányi felvételével, e csoport munkája, Erdey-Grúz akadémikus kívánságának

megfelelően egy magasan kvalifikált kutatónak (és egy technikusnak) a munkába-állásával jelentősen megerősödne. Ez összhangban van a Tanszék távlati fejlesztési koncepciójával, mely szerint az alapvető kutatási irány az elektrokémia, főleg az elektródfolyamatokkal kapcsolatos alapkutatás. A Tanszék alapvető kutatási irányának erősítése, úgy vélem a Párt tudománypolitikai irányelvének megfelelő intézkedés, amely kívánatosnak tartja az egyetemeken folyó kutatómunka erősítését és a kutatások koncentrálását.

Horányi Györgynek a Tanszékre helyezése annál is inkább megfelelne ezeknek az elveknek, mivel eddigi munkássága jól csatlakozik a fent említett csoport munkájához és olyan metodikát honosítana meg a Tanszéken, amely jól egészítené ki az eddig használtakat. A fentiek alapján, úgy vélem, az általam javasolt áthelyezés tudománypolitikai szempontból indokolt. Egyébként meg kívánom jegyezni, hogy Horányi György áthelyezésével kapcsolatos javaslatomat Szabó Kálmán egyetemi tanár initiálta, aki a fenti tudománypolitikai szempontokkal is egyetért.

Dékán elvtárs levelében kifogásolt, Horányi György emberi magatartására vonatkozó megjegyzése túlságosan egyoldalú és eltúlzott. Tanszékünkön a korábbiakban eltöltött ideje alatt Berecz Endre (jelenleg a Miskolci Nehézipari Egyetem professzora) és Dévay József (jelenleg a Veszprémi Vegyipari Egyetem professzora) munkatársa volt, akikkel igen jó munkatársi-baráti kapcsolata alakult ki, amely baráti kapcsolat máig sem szakadt meg. Ugyancsak ez mondható el a korábbiakban a KKKI-ban Horányi irányítása mellett dolgozó munkatársakkal kapcsolatos viszonyról is. (4 kandidátusi disszertáció készült el irányításával.)

Egyébként tudomásom szerint Horányinak a KKKI-ból való eljövételének fő oka az, hogy az elektródfolyamatok vizsgálatával kapcsolatos kutatásokat ott, az Intézet fő kutatási profiljának megfelelően, meg kívánják szüntetni. Ezért, mivel tehetséges és eredményesen dolgozó kutatóról van szó, és a fent említett, Erdey-Grúz akadémikus által irányított csoportban éppen ilyen kvalitású kutatóra van szükség, az Intézet elősegíti Horányi György áthelyezését.

Dékán elvtárs levelében említett, a bérfezültséggel kapcsolatos probléma nem áll fenn, illetve, ha az felmerülne, teljesen indokolatlan, hiszen a Tanszék (az Egyetem) beralapjának növekedése lehetővé teszi a többi dolgozók bérének gyorsabb fejlesztését.

A fenti kiegészítő információk alapján tisztelettel kérem Dékán elvtársat, hivatkozott véleményének felülvizsgálatára, valamint eredeti felterjesztésemnek és jelen levelemnek, nemleges határozat esetén is a Rektor Elvtárshoz való továbbítását.

Budapest, 1975. május 14.

Tisztelettel

dr. Kiss László
tanszékvezető
egyetemi tanár

Ebből a levélből megtudható, hogy Erdey-Grúz Tibor az MTA akkori elnöke igényt tart munkámra, és ha a Dékán továbbra is nemleges választ ad, akkor a Rektor döntését kéri. Erdey-Grúz az egyetem rektorhoz intézett levelében világosan kifejti álláspontját.

Bizalmas

Dr. Ádám György rektor elvtársnak

Budapest

Tisztelt Rektor Elvtárs!

Horányi György tudományos főmunkatárs áthelyezése tárgyában írt szíves levelét köszönettel megkaptam. Érdeklődésére ezúton is megismétlem, hogy Horányi a fiatal fiziko-kémikusok között a legtehetségesebbek közé tartozik. Kutatásaiban nagy önállóságot és kezdeményező készséget mutat, eredményei külföldön is jól ismertek. Elég talán arra hivatkoznom, hogy Frumkin szovjet akadémikus, a SZUTA Elektrokémiai Intézetének az igazgatója ismételten érdeklődött nálam kutatási lehetőségei iránt.

Horányi önálló gondolkodásával függ össze éles kritikai szelleme, amivel persze nemcsak barátokat szerez. Viszonyaink között érthető, hogy emiatt némelyek összeférhetetlennek minősítik. Fontosnak tartván a kritikai szellem erősítését, azt hiszem, határozottan fel kell lépniünk az ellen, hogy a kritikát összeférhetlenségnek minősítsük!

A Fizikai-Kémiai és Radiológiai Tanszék tudományos színvonalának jelentős további növekedése lenne, ha Horányi a tanszékre kerülne. Hangsúlyozom, hogy a Központi Kémiai Kutató Intézetből való áthelyezése nem ottani összeférhetlensége miatt indokolt, hanem azért, mert profiltisztítás során az elektrokémiai kutatások megszűnnek az intézetben. Eddigi jelentős tudományos eredményei valamint jó kutatási tervei miatt viszont a hazai elektrokémia számottevő vesztesége lenne, ha Horányi más tematikára térne át.

Mindezek alapján a legmelegebben ajánlom Horányi tanszéki kinevezését.

Természetesen szívesen állok rendelkezésre szóbeli megbeszélésre is.

Budapest, 1975. december 12.

Üdvözlettel

Erdey-Grúz Tibor

Ehhez a levélhez két megjegyzést szeretnék fűzni.

Az egyik A. N. Frumkin akadémikussal kapcsolatos. Az 1976-ban elhunyt Frumkin a század egyik legkiemelkedőbb elektrokémikusa volt, sokan tréfásan az elektrokémia pápájának nevezték, intézete az elektro-

kémikusok zárandokhelye volt. A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején több olyan munkám jelent meg egy nemzetközi folyóiratban, amelyek a Frumkin-iskola egyes eredményeit kritikusan elemezték a saját kísérleti eredményeink tükrében. (Volt olyan dolgozat is, amelynek főnököm nem kívánt társszerzője lenni, nyilván nem akart „bűntárs” lenni egy, a „szovjet tudományt” bíráló dolgozatban.)

Nagyon fontos lett volna, ha lehetőséget kapok egy szovjet tanulmányútra, de kérésemet többször elutasították, végül 1974 októberében, kifejezetten Frumkin kérésére, engedélyezték utamat a Szovjetunióba. Látogatásom során kitűnt, hogy kritikai megjegyzéseim miatt szó sem volt sértődésről, sőt kiderült, hogy számos kérdésben nekem adtak igazat. Frumkin otthoni kutatási viszonyaimról 1974 nyarán, laboratóriumomat meglátogató igazgatóhelyettesétől értesült. Feltételezem, hogy Erdey-Grúz Tiborhoz intézett levelében erre utalhatott. Az én esetemben nyilván azért nem támogatták egyes vezetőim a szovjet kapcsolat kiépítését, mert ez Frumkinon vagy intézetén keresztül az egész világgal kialakítható kapcsolatot is jelentett volna.

A másik megjegyzésemben arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az összeférhetetlenség gondolatát elvetve, csak a hivatalosan deklarált profiltisztítás érvét hajlandó az Akadémia elnöke elfogadni. Belátható, hogy makacs ragaszkodásom témámhoz indokoltnak tekinthető, ha mások is úgy vélik, hogy a hazai elektrokémia számottevő vesztesége volna, ha más témára térnék át. E levél kézhezvétele után a rektor intézkedett, és a következő levél érkezett a KKKI igazgatójához.

*Holló János akadémikus
az MTA Központi Kémiai Kutató
Intézet igazgatójának
Budapest*

Tisztelt Igazgató Elvtárs!

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem vezetése foglalkozik HORÁNYI GYÖRGY tudományos főmunkatárs a Természettudományi Kar Fizikai-Kémiai és Radiológiai Tanszékén történő esetleges alkalmazásával.

Kérem Igazgató Elvtársat, szíveskedjék nyilatkozni hozzájárulna-e ahhoz, hogy nevezett státusával együtt, áthelyezéssel Egyetemünkön alkalmazást nyerjen.

Budapest, 1975. december 22.

*Dr. Ádám György
rektor*

A rektor tehát vette magának azt a „bátorságot”, hogy a dékán és a kari pártszervezet jóváhagyása nélkül áthelyezésem ügyében megtegye a szükséges lépéseket. Valószínűleg e kerülő miatt nem lehetett szó arról, hogy a korábbi elképzeléseknek megfelelően a Tanszéken már meglévő állásra kerüljek, tehát teljes státusomra volt szükség. Mint látni fogjuk ez volt az elképzelés sebezhető pontja, mert a „csoport” áthelyezésével kapcsolatos bérügyi nehézségekre hivatkozva, az intézet elfogadhatatlan körülményeket teremthetett. Az intézet igazgatója a válasz elkészítését, az ügyintézését két „elfogulatlan” személyre, K.J.-ra és L.S.-ra bízta. (Ezt a levél hátoldalán látható feljegyzés tanúsítja.)

Ezek az urak természetesen rögtön felismerték, hogy miként lehet ezt a számomra mentőövet jelentő megoldást tönkretenni.

Íme a válasz:

1976. január 6.

*Dr. Ádám György elvtárs,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem
rektora
Budapest*

Tisztelt Rektor Elvtárs!

Az MTA Központi Kémiai Kutató Intézete az utóbbi években tematikai koncentrációt hajtott végre, a rendelkezésre álló szellemi és anyagi eszközeit az 1976–1980. évi ötéves tervében még jobban koncentrálni a biológiailag aktív vegyületek kutatására, az Országos Petrolkémiai Feljesztési Célprogram szolgálatára, a makromolekuláris kémiai kutatásokra. E tematikai koncentrációval kapcsolatban az Intézetben az elektródkinetikai kutatások megszüntetésével kellett számolni. Ugyanakkor az ELTE Fizikai-Kémiai és Radiológiai Tanszékén nemzetközileg elismert kutatás folyik ezen a területen, Erdey-Grúz Tibor és Kiss László professzorok vezetésével. Nevezettek Lengyel Sándor professzorral, a KKKI igazgatóhelyettesével együtt célszerűnek látták, hogy javaslat tétessék arra, hogy a KKKI-ben most már egyetlen kutató, H o r á n y i György, tudományos főmunkatárs és technikusa által folytatott kutatást áttelepítsék a KKKI-ból az ELTE Fizikai-Kémiai és Radiológiai Tanszékére.

Tekintettel arra, hogy korábbi megbeszélésünkön abban állapodtunk meg, hogy Horányi György az ELTE Fizikai-Kémiai Tanszék rendelkezésére álló állására kerül, Intézetünk pedig csak nevezett fizetéséhez szükséges bér kiegészítését és Rizmayer Mihályné átadását vállalta volna, jelenlegi megváltozott kérdésnek megfelelően, amennyiben az MTA ezt a javaslatot jóváhagyja, hozzájárulok Horányi György jelenlegi fizetésével és állásával való átadásához. A nevezett

technikus áthelyezésének pedig, ha az Egyetem számára állást és bért biztosít, nem látom akadályát.

*Holló János
műegyetemi tanár
igazgató*

A levél szerkesztői és aláírója nagyon jól tudhatták, hogy a technikus egyetemi alkalmazása már a Kar hatáskörébe tartozik, és az előzmények után, még ha volna is szabad technikus állás a Tanszéken, akkor is minden erővel megakadályoznák Rizmayerné alkalmazását.

A rektor egy újabb levelében ismét hangsúlyozza, hogy csak abban az esetben tud alkalmazni, ha az intézet állásomat is, fizetésemet is átadja.

*Holló János
igazgató elvtársnak
MTA Központi Kémiai Kutató Intézete
Budapest*

Tisztelt Igazgató Elvtárs!

Tekintettel arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Központi Kémiai Kutató Intézetében az elektrokinetikai kutatások megszűnnek, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Fizikai-Kémiai és Radiológiai Tanszékén pedig nemzetközileg elismert kutatás folyik e témakörből, ésszerűnek tartom, hogy HORÁNYI GYÖRGY fiziko-kémikus a továbbiakban az Egyetem Fizikai Kémiai és Radiológiai Tanszékén végezze kutatómunkáját.

Mivel szabad kutatói állással nem rendelkezem, csak abban az esetben válik lehetővé nevezett alkalmazása, ha állásával és jelenlegi fizetésével együtt kerül át az Intézettől az Egyetemre. Horányi György elvtársat 1976. február hó 1-i hatállyal alkalmazom, amennyiben a Magyar Tudományos Akadémia állását átadja az Egyetemnek.

Kérem Igazgató Elvtárs intézkedését Horányi György tudományos főmunkatárs áthelyezése ügyében.

Budapest, 1976. január 23.

*Dr. Ádám György
rektor*

E levél hátoldalán igazgatói utasítás látható L.S. részére, hogy Rizmayerné ügyében folytasson tárgyalásokat.

Az egyetem megtette a szükséges lépéseket áthelyezésem ügyében. Ezt tanúsítják az alábbi levelek:

MTA Központi Kémiai Kutató Intézet
Király János elvtárs
személyzeti osztályvezető
Budapest

Tisztelt Király Elvtárs!

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem állami vezetése foglalkozik Horányi György tudományos főmunkatárs alkalmazásával. Kérem Osztályvezető Elvtársat, hogy nevezett személyi anyagát betekintésre szíveskedjék megküldeni az ELTE Személyzeti Osztályára.

Budapest, 1976. február 9.

Karsai Istvánné
személyzeti osztályvezető

ELTE Személyzeti Osztálya
Karsai Istvánné elvtársnő
személyzeti osztályvezető,
1364. Budapest
Pf. 109.

1976. február 12.

Hivatkozással f.hó 9.-i 43-1976. számú megkeresésére, kérésére, betekintésre megküldöm Dr. Horányi György tudományos főmunkatárs 38 darabból álló személyzeti anyagát.

Melléklet: 38 db.

Király János
szem.oszt.vezető

Ezek a levelek viszont azt is valószínűsítik, hogy az egyetem olyan személyzeti anyagot kapott, amelyben jogsértően mindazok az iratok is szerepeltek, amelyekről korábban már szó volt.

Ennek ellenére reális „veszéllyé” vált, hogy átkerülök a TTK-ra, ezért az elkövetkező hónapokban én és technikus kolléganőm is olyan aljas támadásoknak voltunk kitéve, amelyet még itt leírni is izléstelenség volna.

Tudtomra adták, hogy csak egyedül jöhetek át az egyetemre, kolléganőmet nem hajlandók alkalmazni. A terv világos volt. A szalámi utolsó szeletét is le akarták vágni. Ha ebbe az alkuba belementem volna, az majdnem egyenértékű lett volna egyik kezem elvesztésével. (Állítom, hogy Rizmayer Edit – joggal – lényegesen több tudományos dolgozat-

ban szerepel, társszerzőként, mint sok hasonló korú esetleg minősített, diplomás.)

A másik ok, ami miatt különösen nem mehettem bele egy ilyen kompromisszumba, egyszerű, szimpla „moralizálás” volt. Elhatároztam, hogy a további zsarolásnak már nem engedek, nem engedhetek, ha elfogadnám a felajánlott lehetőséget, akkor a rám szórt rágalmakat igazolnám.

Álláspontomból a legbarátibb rábeszélésre sem engedtem. Ma is az a véleményem, hogy igazam volt.

Az egész lényegében azon múlt, hogy az intézet nem volt hajlandó feláldozni egy technikusi státuszt. Kettőnk béralapja összesen kilencezer forint volt. Eredetileg hatezer forintot és a technikusi státust akarták átadni. Olyan nagy áldozat lett volna az a háromezer forint? Persze ez a kérdés roppant naiv, ha azt vesszük figyelembe, hogy egyesek célja a tudományos életből való eltávolításom volt.

Ezek a barátaim nyilván nem örültek, hogy a sok cirkusz ellenére 1976. június 6-án megvédtem doktori értekezésemet. Nem szolgálhatott örömeikre egyik bírálóm (P.E. akadémikus) véleménye sem:

A tudományok doktora fokozat megszerzésének követelményei közül a jelölt tudományos tevékenységének nem szűk volta egyik alapvető követelmény. A másik ugyancsak fontos kérdése a minősítésnek, hogy a jelölt tevékenysége milyen mértékig hatott a nemzetközi tudományos életre.

Horányi György esetében mindkét követelmény teljesül, éspedig véleményem szerint egészen kimagasló szinten. (...)

Összefoglalva megállapítom, hogy eddigi opponensi ténykedésem során kevés ilyen magasszínvonalú munka volt a kezemben, mint Horányi György értekezése.

1976. augusztusában meghalt Erdey-Grúz Tibor, és ez végleg pontot tett az áthelyezésem körüli lehetséges további fejleményekre. A Tanszékkel megmaradt bizonyos kapcsolat, de helyzetem teljesen bizonytalan, lebegővé vált.

1977-ben még történtek kísérletek, hogy más munkahelyre irányítsanak át (Radelkisz), de felmerült problémámnak valamilyen globális keretben történő elintézése is.

A magyar elektrokémiai alap kutatás helyzetéről 1977. XI. 3. keltezésel az egyik ismert hazai elektrokémikus (R.I.) feljegyzést készített az MTA akkori főtítkára (M.F.) részére.

E feljegyzésben javaslatot tesz, hogy az ELTE Fizikai-Kémiai és Radiológiai Tanszékéhez csatoltan, ELTE-MTA tanszéki kutatócsoport alakuljon a szétszórt elektrokémiai kutatások centralizálása érdekében.

Ebben az elképzelésben én és a KKKI-ból 1974-ben távozott V.Gy. kol-

légám is a kutatócsoport tagjaként szerepelünk. Ez a javaslat viszonylag jó megoldásnak látszott, mert megszűntette volna áldatlan helyzetemet, de sajnos – előttem ismeretlen okokból – nem realizálódhatott. Mire mindez világossá vált, újabb év telt el. Viszonylag csendes időszak következett.

1980-ban M.F. személyében új főigazgatót kapott az intézet.

Ebben az évben a KKKI valamennyi részlege elhagyta a Puskin utcai épületet, minket (kettőnket) minden különösebb tárgyalás nélkül „ott felejtettek”. Kérdésemre az intézet gazdasági igazgatója határozottan lezögezte:

1. A Puskin u. 11-13. többé nem telephelye az intézetnek.
2. Nincs jogom a Puskin utcai cím mellett feltüntetni a MTA Központi Kémiai Kutatóintézet megjelölést. Tudomásom szerint az intézet nem bérel területet az egyetemtől, tehát pusztán vendégként működünk. Jelenleg az ELTE-MTA Szerkezeti Kémiai Tanszéki Kutatócsoport vendégszeretetét élvezzük. Ez a félig-meddig illegális lét olykor komikus, de főleg kínos karkai szituációk sorozatát teremtette meg, de jobb, ha ezekre most nem térek ki.

1980 végén még történt egy kísérlet, hogy „beintegrálódjak” az intézetben meginduló korróziós kutatásokba. Ez a kezdeményezés számomra akkor magánakciónak tűnt, mert az intézet igazgatóságától semmiféle jelzést nem kaptam. Utólag hallottam olyasmit, hogy ebben az igazgatóság is „benne” volt. Egyébként nem utasítottam vissza az ajánlatot, hanem írásban lefektettem, hogy melyek azok a szakmai feltételek, amelyeket biztosítani kellene a téma tudományos megalapozásához. Tekintettel arra, hogy szakmai vitára, de egyáltalán, komoly megbeszélésre sem került sor, a magam részéről az ügyet egy idő után lezártam tekintetem.

Ami ezután történt, az az előző évtizedekhez képest a csönd és a nyugalom korszaka volt.

Tudomásul vettem, hogy képességeim kifejtésére ennyi, és nem több lehetőség áll rendelkezésemre, és ez már nem fog változni. Ma sincs jelentős változás, de legalább már nem kell elviselnem, hogy olyan emberek, akik a tudománynak csak ártottak, nap mint nap belémtöröljék sáros lábukat. Mert azért a elmúlt tíz évben is nagyon gyakran előfordult ez.

Itt kell viszont arra rámutatnom, hogy a TTK lényegében rehabilitált 1981-ben, amikor K.L. javaslatára, címzetes egyetemi tanár lettem.

A javaslatból világosan kitűnik, hogy a Tanszékkal a történetek ellenére sem szakadt meg a kapcsolatam:

1975-ben bekapcsolódott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fizikai-Kémiai és Radiológiai Tanszékén folyó, az anódos oxigénleválás kinetikájának és mechanizmusának feltárására irányuló kutatásokba is.

Jelentős szerepe volt az elektrokatalitikus, ill. szervelektrokémiai kutatások megindításában a Tanszéken. Az elmúlt 5 év alatt közreműködésével egy egyetemi doktori és egy kandidátusi értekezés készült a Tanszéken. Részt vállalt a kémiai nomenklaturával kapcsolatos, a Tanszéken folyó munkákban. (Társszerzője az e munka keretében készült „A kémiai elnevezés és helyesírás alapjai” c. könyvnek.)

Az elmúlt években több alkalommal tartott a Tanszéken szemináriumot az elektrokémiai kettős réteg, az elektrokémiai nomenklatura kérdéseiről. A Tanszéken speciálkollégiumot tart.

Az utóbbi években szakmai együttműködése alakult ki más tanszékeken dolgozó kutatókkal is. 1975 óta tanszéki, illetve egyetemi dolgozókkal 33 közös közleménye jelent meg (ebből 15 nemzetközi, ill. külföldi folyóiratban került közlésre).

1989-ben a TTK kémiai tanszékei a Kar lágymányosi új épületébe költöztek, mi viszont maradtunk a Puskin utcában, és ezzel némileg módosult a helyzet – mondanom se kell: nem pozitív irányba.

Történetemet ezzel be is fejezem, remélem, tanulságos olvasmány lesz mindazok számára, akiket az érdekel, hogy milyen volt tudományos életünk működési mechanizmusa a hatvanas-hetvenes években.

UTÓHANG

Nincs bennem különösebb harag vagy bosszúvágy. Régóta készültem arra, hogy egyszer elmesélem történetemet, ezért gondosan megőriztem sok-sok apró dokumentumot is. Ezek jó részét nem használtam most fel, főleg azért, mert kerültem a tudományos szakkérdésekkel szorosabban érintkező problémák tárgyalását.

Visszatekintve az elmúlt húsz évre azt mondhatom: nem bántam meg semmit. Bizonyos szempontból még azt is mondhatnám: „jó kis meccs volt”.

Panaszra nincs okom. Mások esetleges árulásai jutalmául sem kaptak többet gazdáiktól, mint amit én a büntetések ellenére elértem. Senki nem a sajnálatára vagy kiengesztelésére nem tartok igényt, erre nincs is szükségem, mint az pályaképemből egyértelműen következik:

Horányi György (1934) tudományos tanácsadó (MTA KKKI). Egyetemi doktor (1962), a kémiai tudomány kandidátusa (1967), a kémiai tudomány doktora (1976), c. egyetemi tanár (1981).

Több mint 300 hazai és külföldi folyóiratban megjelent dolgozat szerzője, illetve társszerzője. A Kémia Újabb Eredményei c. sorozatban 3 monográfia társszerzője,

ill. szerzője. Számos, a tudományos élet problémáival foglalkozó cikke jelent meg hazai folyóiratokban.

„A kémiai elnevezés és helyesírás alapjai” c. könyv társszerzője. Tizenöt éve foglalkozik az elektrokémiai definíciókra és jelölésekre vonatkozó új nemzetközi ajánlások magyar változatának kidolgozásával és megjelentetésével.

Tudománytörténeti kismonográfiája „Egy téves modell szerepe a fizikai-kémia és elektrokémia kialakulásában” 1990-ben jelenik meg a Kémiai Közleményekben.

Hat éven keresztül az International Society of Electrochemistry magyar nemzeti titkára. A IUPAC Elektrokémiai Bizottságának magyar nemzeti képviselője. Az MTA Elektrokémiai Munkabizottságának titkára, 1990-től elnöke.

1990-ben 6 hónapig vendégkutató az USA-ban (University of Illinois).

Számos nemzetközi konferencián meghívott előadó.

Budapest, 1990. október 31.

Horányi György

* International Union of Pure and Applied Chemistry

AZ AKADÉMIA TAKTIKÁZIK

LEVELEK MEGLEPŐ TANULSÁGOKKAL

KÉMIAI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA

Budapest, 1991. jan. 29.
90.178/90

Kosáry Domokos az MTA r.t.
az MTA elnöke
H.

Tisztelt Elnök Úr, Kedves Barátom!

Horányi György ügyében hozzám intézett leveledre (E-411/1990) válaszolva az alábbiakról tudlak tájékoztatni.

Horányi György valóban a KKKI egyik legproduktívabb kutatója annak ellenére, hogy a magyar átlagnál rosszabb körülmények között dolgozik. Hátrányos helyzete a hatvanas években, elsősorban a KKKI akkori vezetésének néhány – részben külső sugalmazásra hozott – hibás döntése folytán alakult ki, de része volt benne Horányi György „érdes” emberi tulajdonságainak is.

Horányi György, mint azt tudományos eredményei mutatják, ezekhez az objektív körülményekhez igen sikeresen alkalmazkodott és ezért ma már formális rehabilitációra – mint azt személy szerint nekem is kifejtette – nem tart igényt. Ezt bizonyítja a történeteket részletesen ismertető saját írásának bevezetője is, melyet tájékoztatásul mellékelek. Ennek ellenére erkölcsi rehabilitálása érdekében Márta Ferencsel, a KKKI főigazgatójával megállapodtunk abban, hogy helyes volna, ha valamilyen formában az intézet elismerné egyes régebbi intézkedéseinek hibáit és ily módon erkölcsi szempontból tisztázná a helyzetet. Ennek módját azonban igen körültekintően kell meghatároznunk, nehogy ellentétes hatást érjünk el, mert a jelenlegi körülmények között rendkívül erős anyagi szorításban dolgozó intézeti kutatók nem biztos, hogy Horányi György helyzetét kifejezetten hátrányosnak ítélik.

A fentiekén túlmenően tájékoztatni szeretnék arról, hogy a hazai tu-

dományos közvélemény messzemenően nagyra értékeli Horányi György tevékenységét. Osztályunk Elektrokémiai Munkabizottságának két cikluson keresztül volt titkára, jelenleg a munkabizottság választott elnöke. Az International Society of Electrochemistry nemzetközi szervezet magyar nemzeti bizottságának több cikluson át volt titkára.

Ez a kedvező megítélés legjobban talán abból mérhető le, hogy az Osztály 1990. december 11-i ülésén, titkos szavazással, Horányi Györgyöt javasolta első helyen az 1991. évi Akadémiai Díjra. Véleményem szerint ez a szakmai és erkölcsi elismerés lesz a legméltóbb módja Horányi György rehabilitálásának.

Markó László
osztályelnök

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELNÖK

1361 BUDAPEST,
ROOSEVELT TÉR 9.

Budapest, 1991. február 1.
E-124/91

Fodor András docens úrnak,
a biológiai tudomány kandidátusának

Budapest

Kedves Docens Úr!

Amint azt 1990. november 1-én kelt levelemben jeleztem, tájékoztattam Horányi György ügyéről. Az Akadémia illetékes tudományos osztálya tájékoztatásából kiderül, hogy Horányi György szakmailag kiemelkedő teljesítményt nyújtó szakember és az is, hogy munkahelyi körülményei még a magyar átlagnál is rosszabbak. Ez utóbbi a Központi Kémiai Kutató Intézet vezetésének feltehetően külső presszióra kialakított döntései-
nek tudható be. Mindezekből következik, hogy – Főtitkár úrral egyetér-
tésben – fel fogjuk kérni az Intézetet, hogy tegyen eleget Horányi
György kívánságának és adjanak alkalmat a kutatónak, hogy tisztázhas-
sa magát az őt ért vádak alól.

Mindez nem változtat azon az álláspontomon, hogy a dolgok tisztá-
zásához az is hozzátartozik, hogy Horányi György – akinek természet-
esen jogában áll nézeteit bárhol, bármikor kifejezni – önkritikusan vizsgál-
ja felül az Akadémia ellen intézett eddigi akcióit és a nagyobb összefüg-
gések racionális figyelembevételével, megfelelően gondolja át, hogy az új
Akadémiát és reformtörekvéseit mennyiben tudja támogatni.

Üdvözlettel

Kosáry Domokos

Budapest, 1991. február 15.
KOSÁRY Domokos professzor
a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
Elnöke
Budapest,
Roosevelt tér 1.

Igen tisztelt Elnök úr!

A TDDSz Akadémiai Választmánya megismerkedett annak a levélnek a tartalmával, amelyet Ön Horányi György rehabilitációs ügyével kapcsolatban Fodor Andráshoz, Választmányunk és a TDDSz Rehabilitációs Bizottsága tagjához ez év február 1-én intézett.

Nagyra értékeljük a rehabilitációs ügyekben megtett igazságos és hathatós lépéseit. Megköszönjük, hogy felkéri a Központi Kémiai Kutató Intézetet Horányi professzor helyzetének rendezésére. El kell azonban oszlatnunk azt a félreértést, hogy Horányi György kívánsága az volna, hogy bizonyos vádak alól tisztázza magát, mivel vele kapcsolatban vádak soha nem nyertek nyílt formát, nem hogy bizonyítást. Kíváncosnak azt tartanánk, hogy az Intézet a restitutio in integrum elvének jegyében orvosolja az ő méltánytalan helyzetét.

Meggyőződésünk, hogy ehhez a tisztázáshoz és rendezéshez semmilyen formában nem tartozik hozzá Horányi professzor tudománypolitikai nézeteinek önkritikus felülvizsgálata, s magunk is Elnök úrral együtt valljuk, hogy mindenkinek „jogában áll nézeteit bárhol, bármikor kifejezni”.

A TDDSz Akadémiai Választmányának nevében
őszinte tisztelettel

Kardos Julianna
tudományos főmunkatárs
MTA KKKI
1025 Bp. Pusztaszeri út 59-67.

Másolatot kap: Horányi György
tudományos tanácsadó

Láng István
az MTA főtitkára

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELNÖK

1361 BUDAPEST,
ROOSEVELT TÉR 9.

Budapest, 1991. február 19.
E-124/1991

Fodor András docens úrnak,
a biológiai tudomány kandidátusának

Budapest

Kedves Docens Úr!

Köszönöm újabb, Horányi Györggyel foglalkozó, február 8-án kelt levelet, amelyben volt szíves kifejtetni a TDDSz álláspontját.

Az a mondatom, amelyet Ön kifogásolt, Horányi György „Rehabilitációról pedig szó se essék...” című cikkében leírtakra reagál. Az ez ügyben a Központi Kémiai Kutató Intézet főigazgatójának adott tájékoztatásában ez a valóban többféleképpen értelmezhető mondat nem így szerepel. Megállapodtunk ugyanakkor a főtítkárral, közli Márta Ferenc főigazgatóval, hogy egyetértünk és támogatjuk a Kémiai Tudományok Osztályának azt az álláspontját, amely szerint helyes volna, ha az Intézet valamilyen formában elismerné egyes régebbi intézkedéseinek hibáit, és ily módon erkölcsi szempontból is tisztázná a helyzetet.

Horányi Györgynek az Akadémiára vonatkozó kritikai megjegyzései, korábbi álláspontja számomra nem képezik vita tárgyát, azt azonban szóvá szoktam tenni, ha valaki az új akadémiai reformmozgalmat, a decemberi rendkívüli közgyűlés eredményeit értékeli negatívan.

Egyébként szívesen tárgyaltam volna személyesen Horányi Györggyel, ha jelentkezik, erre azonban eddig még nem került sor. Az Akadémia munkatársait nem szoktam magamhoz rendelni, mert az felelősségrevonás jellegűnek tűnhetik.

Megköszönve az Ön és a TDDSz közreműködési felajánlását, kérem, tájékoztassák Horányi Györgyöt arról, hogy szívesen adok alkalmat egy találkozásra. Örölnék, ha ezen Ön is részt venne.

Üdvözlettel

Kosáry Domokos

Kosáry Domokos
az MTA Elnöke
Magyar Tudományos Akadémia
B u d a p e s t
Roosevelt tér 9.
1361

Tisztelt Elnök Úr!

Az elmúlt napokban Fodor András megismertetett az Ön 1991. február 19-i keltezésű levelében foglalt néhány, velem kapcsolatos megállapításával, illetve javaslatával.

Mindenekelőtt köszönetemet kell kifejeznem, hogy Elnök Úr, széleskörű és megterhelő elfoglaltsága ellenére, érdemeim és hibáim súlyát számottevően meghaladó mértékben foglalkozik szerény személyemmel és tevékenységemmel. Mindazonáltal tiszteletem és hálám sem gátolhat meg abban, hogy az Ön nyílt és őszinte megnyilvánulására ne reagáljak hasonló módon.

Nagyon megtisztelő számomra, hogy – a levélben foglaltak szerint – Ön szívesen tárgyalt volna velem, ha jelentkeztem volna. Ezzel kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmét arra, hogy én sem az MTA-tól, sem annak Elnökétől nem kértem semmit, rehabilitációs ügyemet tudtom és beleegyezésem nélkül indították el. Ebből egyértelműen következik, hogy nekem nem volt semmilyen okom, hogy az MTA Elnökétől kihallgatást kérjek.

Kétségtelen, hogy az ügy megindulása után nem zárkoztam el az elől, hogy történetem írásban, a „Rehabilitációról pedig szó se essék” c. munkámban rögzítsem, de ebben – mint az idézett cím is mutatja – rehabilitációs igénnyel továbbra sem léptem fel.

Meggyőződésem, hogy a múltban velem kapcsolatban történtek nem az én becsületesen és nevemen ejtettek foltot. Vallom azt is, hogy az ilyen és hasonló ügyek tisztázása elsősorban nem az érintett személyek érdeke, hanem mindazoké, akik valóban tisztult légkörben kívánnak dolgozni.

Sajnálatosnak tartom, hogy „rehabilitációs ügyemet” Ön és mások összekapcsolták bizonyos, vélt vagy valós tudománypolitikai megnyilvánulásaim és „emberi tulajdonságaim” bírálatával.

Megdöbrentett az, hogy az MTA Elnöke az MTA decemberi rendkívüli közgyűlés eredményeivel kapcsolatos negatív álláspontomra utal.

Nem tagadom, hogy a decemberi közgyűlés eredményeit valóban negatívan értékelem, de ez a véleményem eddig még semmilyen nyilván-

nos fórumon (sajtó, értekezletek, tanácskozás stb.) nem jutott kifejezésre. Kétségtelen, hogy telefon valamint magánbeszélgetésekben és bizonyos fogalmazványokban álláspontomat többször kifejtettem, de aggodalommal és bizonyos félelemmel gondolok arra a képtelennek tűnő feltevésre, hogy az ilyen forrásból szerzett információk bármiféle elmarasztalás vagy bírálat alapjául szolgálhassanak. Nyilvánvaló az is, hogy csak általam aláírt, hiteles dokumentumok jogosíthatnak fel bárkit arra, hogy nekem ilyen vagy olyan nézeteket tulajdonítson.

A vitatott kérdésekre vonatkozó magánvéleményem és a TDDSZ, valamint Fodor András rehabilitációs tevékenysége között nem látok semmilyen kapcsolatot. Nem hinném, hogy helyes volna, ha bárki is közvetítő szerepet játszana ebben a vitában.

Sohasem zárkoztam el az elől, hogy véleményemet kifejtsem, ha arra felkérnek – persze ha a vita feltételei is elfogadhatók, illetve biztosítottak.

Budapest, 1991. március 11.

Tisztelettel

Horányi György

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZPONTI KÉMIAI KUTATÓ INTÉZETE
BUDAPEST II. PUSZTASZERI ÚT 59-67.

FŐIGAZGATÓ
Febr. 22.

Budapest, 1991.
Főig. 69/91

H o r á n y i György úrnak,
tudományos tanácsadó,
a kémiai tudományok doktora

B u d a p e s t

Kedves Gyuri!

Telefonon történt megbeszélésünk alapján kérlek arra, hogy szíveskedjél gondos mérlegelés és átgondolás után hozzám eljuttatni azokat a javaslataidat, amelyeket a munkafeltételeid javítása érdekében szükségesnek tartasz. Láng István főtktár leveléből én úgy értem, hogy e tekintetben nemcsak azok jöhetnek szóba, amelyek az intézet részéről megoldhatók, hanem azok is, amelyek az Akadémia segítségével rendezhetők. Így például e tekintetben ajánlatosnak tartanám a helyiségek kérdés biztonságos megoldásának a felvetését is. Természetesen a kutatási eszközök, anyagok, a kutató- és segéderői kapacitás, és minden egyéb, ami megítélésed szerint szükséges, szóba jöhet.

A dolog érdemi részén túlmenően igényeid megvalósítását a rendelkezésünkre álló lehetőségeken belül maximálisan elősegítjük; azért is célszerűnek tartom a te javaslataidnak írásbeli rögzítését, hogy a továbbiakban mindenféle más irányú interpretációnak elejét lehessen venni.

Válaszodat várva,

Baráti üdvözlettel

Márta Ferenc

Márta Ferenc
főigazgató
Magyar Tudományos Akadémia
Központi Kémiai Kutató Intézet
B u d a p e s t

Kedves Feri!

Nem mondhatom, hogy 1991. február 21-i keltezésű leveleddel könnyű feladat elé állítottál. Nem mintha arról volna szó, hogy a lényegét illetően mostani álláspontom a legkisebb mértékben is eltérne attól, amit a TDDSz által kezdeményezett u.n. rehabilitációs ügyem megindulásakor már kifejtettem:

„...semmiféle rehabilitációra nem tartok igényt, magam ezt sohasem kértem...” de egyúttal „

...senkinek a sajnálatára vagy kiengesztelésére sem tartok igényt, erre nincs is szükségem, mint az pályaképemből egyértelműen következik.”

Mindezekből az is következhetne, hogy a „rehabilitáció” kapcsán elvi okokból sem fogadhatnék el semmiféle javítást jelenlegi munkafeltételeimen, de korántsem ilyen egyszerű a helyzet. Mások és a magam helyzetében is alapvető fontosságúnak tartom, hogy a munkafeltételeket befolyásoló javaslatok kidolgozásának és megvalósításának indítéka csak valamilyen tudományos érdek lehet, csak egy átgondolt tudományos koncepció megvalósítása érdekében szabad ilyen lépéseket tenni, és eközben messzemenően figyelembe kell venni a társadalmi és gazdasági realitásokat.

Tudomásom szerint nincs, nem merült fel olyan tudományos koncepció, amelynek megvalósításában olyan szerepet kellene játsznom, amely jelenlegi munkafeltételeim, helyzetem megváltoztatását indokolná.

Másrészről a jelenlegi gazdasági helyzetben magam sem vállalkoznék egy olyan koncepció kidolgozására, amelynek következtében súlyos gazdasági terhek nehezednének az Intézetre vagy az Akadémiára. Mint ezt osztályvezetőmnek már jeleztem, a jelenlegi helyzetben, amikor számottevő létszámcsökkentéssel kell szembenézni az Akadémia valamennyi intézetében – így a mi intézetünkben is –, a számomra korábban, segítségként felajánlott egy munkatárs felvételét sem tudom elfogadni. E vélemény kialakításakor nemcsak morális okok, hanem a fentiekben említett koncepcionális szempontok is szerepet játszottak.

Leveledben külön kitértél a tevékenységem teréül szolgáló helyisé-

gek kérdésére is. Tekintettel arra, hogy az ELTE-MTA Szerkezetkutató Laboratóriuma vendégszeretetét élvezem, véleményem de vendéglátóm véleménye szerint is, rám illetve tevékenységemre vonatkozó bármilyen garancia követelése vendéglátóm szuverenitásának megsértésével volna egyenértékű.

Mivel – mint azt már korábban jeleztem – a rendelkezéseimre álló laboratóriumok elhagyását „helyzetem rendezésének” indokával felesleges, rendkívül költséges és tudományosan nem indokolható lépésnek tartanám, vállalom, kell egy esetleges váratlan „kilakoltatás” kockázatát.

Összefoglalva az eddig elmondottakat, és szavaiddal élve, annak érdekében, „hogy a továbbiakban mindenféle más irányú interpretációnak elejét lehessen venni”, kijelentem, hogy semmiféle soronkívüli beavatkozást munkafeltételeim javítása érdekében nem kívánok, sőt azt elvi okokból ellenzem.

Annak viszont nagyon tudnék örülni, ha a jövőben, semmilyen vonatkozásban, nem kellene magamat megtűrtnek, másodrangú munkatársnak éreznem, és csak munkafeltételeimmel arányban álló követelményeket támasztanának velem szemben.

Hogy ebben a kérdésben világos és egyértelmű legyek, méltánytalannak tartottam és tartom, hogy akkor, amikor minden manuális – kísérleti, adminisztratív valamint fizikai – munkát egy technikus segítségével magam végzek, akkor esetleg még azt is elvárnák tőlem, hogy ún. nyereséget eredményező tevékenységet is fejtssek ki. Méltánytalannak érzem ezt a közelítést már azért is, mert a velem egykorú és szakmai szintű kollégáktól – igaz, hogy azok vezető beosztásban vannak – a közvetlen laboratóriumi munkát egyáltalán nem várják el.

Ezzel el is jutottam mondanivalóm – legalábbis számomra – legfontosabb részéhez.

Nem tagadom, sőt vállalom, hogy helyzetem illetően alakulásában engem is felelősség terhel. Felfogásom, nézeteim feladása árán nem voltam képes, de nem is voltam hajlandó beintegrálódni egy tudományos rendszerbe, amelynek vezérlő elveivel nem értettem egyet. Nézeteimet – igaz már csak akkor, amikor ez már nem tűnt életveszélyesnek – tudománypolitikai írásaimban részletesen kifejtettem. Több fórumon szóltam arról is, hogy az elmúlt két évben az Akadémia vonatkozásában a régi beidegződésektől való lényeges elmozdulásról nem beszélhetünk.

Nem tudok egyetérteni azokkal az elképzelésekkel, hogy a körülöttem kialakult helyzet tisztázásához arra is szükség volna, hogy az Akadémiával kapcsolatos fenti nézeteimet felülvizsgáljam.

Mindenesetre szeretném elkerülni még a látszatát is annak, hogy írá-

saim, megnyilvánulásaim és munkafeltételeim esetleges megváltozása között valamilyen kapcsolat volna.

Egyébként számomra az igazi „rehabilitáció” az volna, ha ilyen és ehhez hasonló ügyek soha többé nem fordulnának elő.

Budapest, 1991. február 27.

Üdvözlettel

Horányi György

MERT JOGÁBAN ÁLL MINDEN FÉREGNEK ÉS DÖGNEK VÉDEKEZNI....

AZ AKADÉMIAI DÍJ VISSZAUTASÍTÁSA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TITKÁRSÁGA

Jogi és Igazgatási Főosztály
Személyzeti és Továbbképzési O.

BUDAPEST, 1991. IV. 11.

PF. 6. 1361

TELEFON:

ÜGYIRATSZÁM:

20.205/Sze-90

ELŐADÓ:

MELLÉKLET:

TÁRGY:

M E G H Í V Ó

Tájékoztatom, hogy eredményes tudományos tevékenysége elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége 1991-ben Akadémiai Díjban részesíti.

Kérem, hogy a Díj átvétele céljából, 1991. május 6-án (hétfőn) délelőtt 10 órakor szíveskedjék megjelenni a Magyar Tudományos Akadémia Kongresszusi Termében (Budapest, I. Országház u. 30.).

Akadályoztatása esetén az alábbi telefonszámon kérek értesítést: 1 189-980.

Üdvözlettel:

Egri Pál
főosztályvezetőhelyettes

J A V A S L A T

a közgyűlés számára

az 1945 óta kizárt tagok rehabilitációjára

Az 1990. december 18-i közgyűlés felkérte a Tudományetikai Bizottságot, hogy készítsen jelentést, illetve javaslatot az Elnökségnek az 1945 óta méltánytalanul kizárt tagok közül azoknak az ügyéről, akiknek a közgyűlés korábban nem zárta le az ügyét. A Tudományetikai Bizottság, mérlegelve a rendelkezésére álló írásos és egyéb dokumentumokat, és meghallgatva a kortársak véleményét, a következő határozatot terjeszti elő.

1. Javasolja Hóman Bálint r. tag, történész tagságának helyreállítását. Hóman Bálintot az Akadémia 1945. júl. 20. napján tartott ülése, a népbíróság jogerős határozatát megelőzően kizárta az Akadémia tagjai közül. Hóman Bálint életét és tudományos munkásságát, valamint politikai szereplését együttesen mérlegelve a Tudományetikai Bizottság úgy ítélte meg, hogy személyét összességében tekintve méltányosnak tartja arra, hogy akadémiai tagságát visszaállítsák.

2. Javasolja a Bizottság, hogy azon tagokat, akiket 1948. április 23-án zártak ki, nevezetesen Balás Károly, Papp Károly, Schmidt Henrik, Surányi-Unger Tivadar és Vámosy Zoltán lev. tagokat a közgyűlés rehabilitálja. Az ekkor kizártak közül Jendrassik György és Szily Kálmán lev. tagokat az 1989. évi közgyűlés már rehabilitálta. A kizárást egyesek esetében azzal indokolták, hogy nem tartottak székfoglalót, másokéban pedig, hogy nem adtak életjelt magukról. Valójában pedig helyet kívántak csinálni néhány új tagnak.

A felhozott indokokat a Bizottság nem tartja olyan súlyúaknak, ami méltatlanná tette volna a kizárat az akadémiai tagságra. Egyébként Vámosy Zoltánnak 1952-ben, 84 éves korában a kandidátusi fokozatot odaítélték.

Budapest, 1991. április 23.

Beck Mihály r.t.,
a Tudományetikai Biz. elnöke

Magyar Tudományos Akadémia
Elnöksége
Budapest, Roosevelttér 9., 1051

Tisztelt Elnökség!*

1991. április 11-i keltezéssel a Magyar Tudományos Akadémia Jogi és Igazgatási Főosztályának helyettes vezetője arról tájékoztatott, hogy a MTA Elnöksége 1991-ben Akadémiai Díjban részesít.

Sajnálattal kell közölnöm, hogy ezt a díjat nem fogadom el.

Nem fogadhatom el a díjat, mert immár több mint két éve harcolok az Akadémia vezetői által erőltetett akadémiai törvénytervezet különböző változatai ellen. Egyik kezdeményezője és aláírója voltam annak a több mint 150 akadémiai kutató és egyetemi oktató által aláírt – az 1990 decemberi rendkívüli közgyűlés előtt – az Akadémia Elnökéhez eljuttatott nyílt levélnek, amelyben kértük az Elnökséget, az Akadémia rendes és levelező tagjait, hogy a rendkívüli közgyűlés vesse el a közgyűlés elé bocsájtott törvénytervezetet, és tegye meg a szükséges lépéseket, hogy az akadémiai törvény egy átfogó tudománypolitikai, oktatáspolitikai és tudományfinanszírozási koncepció részeként szülessék meg.

Erre a nyílt levélre választ nem kaptunk, sőt a közgyűlés lefolyásából és határozataiból arra lehetett következtetni, hogy az Akadémia és vezetői hajthatatlanok elképzeléseik megvalósításában. A nyílt levélben foglaltakkal továbbra is egyetértve, azt hiszem, aligha volna etikus lépés a részemről, ha az Akadémiai Díjat elfogadnám.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy nem fogadhatom el az Akadémiai Díjat azért sem, mert a Díj fejében nem tudom lojalitásomat felajánlani. Még a nagyobb összefüggések racionális figyelembevételével sem vagyok hajlandó az Akadémiával kapcsolatos nézeteim önkritikus felülvizsgálatára.

Nem fogadhatom el az Akadémiai Díjat amiatt a – remélem végül is feleslegesnek bizonyuló – aggodalmam miatt sem, hogy a szellemi elit nagy kompromisszuma jegyében az elmúlt negyven év jegyeit magán viselő Akadémia fokozatosan ismét József főherceg Akadémiájává válik.

De mindezekről az okoktól függetlenül az Akadémiai Díj elfogadását illetően megfontolásra készítené az a mód is, ahogy engem – és nyilván másokat is – a Díjról értesítettek.

Budapest, 1991. május 3.

Tisztelettel

Horányi György
tud. tanácsadó

* Megjegyzés: az esetleges postai késedelem elkerülése miatt 1991. május 3-án kézbesítéssel juttattuk el az Elnökségre.

NE SZÓLJ SZÁM...

*Magyar Nemzet**„...a dolgot őt magát nézzük...”*

1991. május 8.

Az Akadémia e héten tartó közgyűlésére készülődve, lapunk körkérdest intézett a tudományos élet különböző területein dolgozó kutatókhoz, oktatókhoz: mondanák el, hogy az elmúlt évben lezajlott *tisztújítás és az azt követő változások milyen irányba hatottak; megelégedésükre szolgáltak-e, avagy nem.*

Nem az okozott meglepetést, amit mondtak, hanem az, amit nem mondtak. Pontosabban: a megkeresettek közül többen nem vállalkoztak véleménynyilvánításra.

Ilyen alkalmakkor a rendszerváltozást megelőző években szinte kötelezően *ugyanazokat a vezetőket* illet megkérdezni. A válaszok sem okoztak meglepetést, hiszen a tudományos berkeken belül folyó (?) viták úgyszemint kerülhettek a nyilvánosság elé. Csak „fű alatt” terjedt egy-egy kockázatot is vállaló, *a szó igazi értelmében vett tudós* tiltakozása a kutatói szabadságot, a szabad gondolkodást és véleménynyilvánítást megnyomorító, egypárt-hű, beépített „kutatók” szellemi terrorja ellen. A szokványos protokoll-szövegek pedig meglehetősen érdektelenek voltak

Ezek után azt vártam, tódulni fognak a nyilatkozók, akik végre elmondhatják, mit vártak és mit kaptak, vagy legalábbis mire számítanak az elkövetkezendő években a reform útjára lépett autonóm testülettől. Napokon keresztül telefonáltam, kérve: írják le, mondják el tapasztalataikat az elmúlt egy évről. Ám soha ennyi elfoglalt kutatót nem találtam, mint ezekben a napokban; udvariasan ecsetelték, hogy éppen most *miért nincs idejük* néhány mondat megfogalmazására.

Talán nem hiszik el, hogy tényleg kíváncsiak a véleményükre; talán többször meggyőződtek arról, hogy óhajuk pusztába kiáltott szó maradt; talán tudományos életünkben még *várat magára a rendszerváltás?* Akármilyen is a hallgatás oka, *nem szolgálja* hazai tudományos életünk javát.

(hankó)

*

EGY ÉV MÉRLEGE A MTA KÖZGYŰLÉSÉN

Magyar Nemzet, 1991. május 8.

EGY ÉV MŰLT EL AZ MTA LEGUTÓBBI TISZTÚJÍTÓ KÖZGYŰLÉSE ÓTA. KÖRKÉRDÉST INTÉZTÜNK TUDOMÁNYOS ÉLETÜNK NÉHÁNY JELES SZEMÉLYISÉGÉHEZ, KÉRVE, ÖSSZEGEZZÉK AZ EGY ÉV MUNKÁJÁT, S ADJANAK SZÁMOT ARRÓL, HOGY MILYEN ÉRZÉSEK KÖZÖTT KÉSZÜLÖDTEK AZ E HÉTEN FOLYÓ AKADÉMIAI KÖZGYŰLÉSRE.

Horányi György (tudományos tanácsadó)

Ha tapasztalataim alapján az Akadémia tavalyi, rendes közgyűlése óta eltelt esztendő – tudománypolitikai szempontból – tömören, tehát egy kicsit leegyszerűsítve jellemezni kellene, akkor azt a *nagy visszalépések és az újraéledő félelmek* évének nevezném.

Visszalépés az úgynevezett akadémiai törvény és a tudományos minősítés vonatkozásában a legfeltűnőbb.

1989-ben – többek között a Magyar Nemzet hasábjain is – élénk vita bontakozott ki az akadémiai törvényről, az Akadémia jövőjéről. Erre a vitára lényegében az 1989. szeptember 26-án megtartott „Fórum az Akadémiáról” tett pontot.

A törvénytervezet ellenzői közül sokan – így e sorok írója is – úgy gondoltuk, hogy az új Országgyűlés és az új kormány megalakulása, valamint az Akadémia soron következő tisztújító közgyűlése előtt meg kell akadályozni, hogy az általunk antidemokratikusnak tartott tervezet törvénnyé váljék. Erre valóban nem került sor, és így joggal lehetett remélni, hogy a rendszerváltás jegyében újjászülető Akadémia hajlandó lesz bizonyos kompromisszumokra.

1990 októberében az MTA elnöke által kiküldött alkalmi bizottság olyan új törvénytervezetet terjesztett be, amely a vitatott előzőhöz képest is komoly visszalépést jelentett.

Az új tervezet által kiváltott megdöbbenést tükrözte az az Akadémia elnökségéhez, rendes és levelező tagjaihoz intézett, több mint 150 akadémiai kutató és egyetemi oktató aláírásával ellátott nyílt levél, amelyben azt kértük a címzettektől, hogy az Akadémia decemberi rendkívüli közgyűlése vesse el a törvénytervezetet. Egyúttal azt is javasoltuk, hogy az akadémiai törvény egy átfogó tudománypolitikai, oktatáspolitikai és tudományfinanszírozási koncepció részeként szülessék meg.

A nyílt levélben foglaltakkal továbbra is egyetértve vallom, hogy *„...elfogadhatatlan minden olyan törekvés, amely arra irányul, hogy önmagát életreszólóan megválasztó, vissza nem hívható tagokból álló testület kezébe országos méretekben is jelentős vagyon és így számottevő hatalom jusson, és ezt ráadásul még törvény garantálja”.*

A nyílt levélre nemhogy választ nem kaptunk, de még említésre méltónak sem találtatott.

Nem tudom, hogy mennyiben jelent reformot, ha az MTA központi hivatalát titkárságnak nevezzük el, és a Tudományos Minősítő Bizottság Athenaeum Bizottságként születik újjá.

Az a sajátos helyzet állt elő, hogy azok, akik korábban bírálni merészték az Akadémiát, ma az Akadémia reformjának útjában álló erőkné minősülnek.

Ilyen előzmények után érthető, hogy egyre inkább alakot ölt az a

gondolat, hogy létre kellene hozni egy olyan tudományos társaságot (esetleg társaságokat), amely nem vagyongazdálkodó, vállalkozó és tulajdonos akar lenni – mint a mostani Akadémia –, hanem *független tudományos társaságként csak a tudományt, a nemzeti kultúrát érintő kérdésekkel foglalkozik*.

Végül szólnom kell az újjáéledő – lényegében teljesen sohasem elcsitult – félelmekről. Ezek a szorongások a mindennapok beszélgetéseiből, az egyre szaporodó elhallgatásokból világosan felismerhetők. *A várható leépítések miatt, a kutatók, oktatók egzisztenciája komoly veszélybe került*. Akik nem tudnak vagy nem akarnak elmenekülni, külföldön munkát vállalni, azoknak szembe kell nézniük a realitásokkal: a módszerek, a célok, olykor a személyek nem sokat változtak. Fennáll az a veszély, hogy az Akadémia, magát stabilizálándó – ebben az évszázadban immár ki tudja hányadszor – megköti kompromisszumát a hatalommal, és akkor megint jaj a renitenseknek.

*

HÓMANT (MOST) NEM REHABILITÁLJÁK

Magyar Hírlap 1991. május 10.

(Részlet)

A feltehetően jogos tiltakozások hatására az Akadémia vezetése visszahívta Hóman Bálint rehabilitációjától. A közgyűlés tegnapi zárt ülésén Kosáry Domokos, az MTA elnöke úgy nyilatkozott, hogy ezzel a kérdéssel a mostani ülésen nem foglalkoznak. A Gömbös-, Darányi-, majd 1930-tól folyamatosan 1942-ig a Teleki-, Bárdossy- és a Kállay-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot betöltő Hóman kultúrpolitikusként kétségkívül a németbarát orientációt képviselte, és szabad teret engedett a fasiszmus térnyerésének a közoktatásban. Leváltása után is egyike volt a náci Németország politikai szimpatizánsainak, bár hazánk megszállását ő is ellenezte. A Népbíróság 1946-ban háborús bűnös-ként életfogytiglani börtönre ítélte, s a hajdani nagyhatalmú miniszter a váci börtönben halt meg 1953-ban. Tudósként a középkor történelmét kutatta, s legjelentősebb művei a korabeli pénztörténettel foglalkoztak, de kiemelhető Szekfű Gyulával közösen írott és ma oly népszerű történelmi munkája is.

Az Akadémia hajdani igazgatósági tagjának rehabilitáltatása tehát egyelőre még megbukott a politikusi ténykedésére feltehetően jobban emlékezők ellenállásán...

P.I.

SZÖVETSÉGESEK JELENTKEZNEK

Magyar Tudományos Akadémia
ATOMMAGKUTATÓ INTÉZETE
ATOMKI, 4001 Debrecen, Bem tér 18/c, Pf. 51.

1991. máj 13.

Dr. Horányi György professzor
ELTE-MTA Szerkezeti Kémiai Tanszéki Kutatócsoport
BUDAPEST
Puskin u. 5-7.
1445

Kedves Horányi Kolléga!

Bár tudomásom szerint személyesen nem találkoztunk, engedd meg, hogy ebben a levélben, amelyet magánemberként, kollégaként írok Neked, tegezzek. Éspedig azért kérem azt Tőled, mert annak ellenére, hogy személyesen nem találkoztunk, eredményes munkád, tudománypolitikai állásfoglalásaid híre eljutott hozzám és azt nem egyszer nagy rokonszenvvel és egyetértéssel olvastam, hallottam, mint pl. legutóbb a Magyar Tudományban megjelent „vesszőfutásod” történetét.

A tollat az adta most a kezembe, hogy az Akadémiai Díjat nem vetted át és maga az a levél, amit ezzel kapcsolatban írtál.

Röviden: sajnálom, hogy nem vetted át azt a díjat, amit nagyon megérdemeltél. A bizottságban, az elnökségben is voltak olyan hangok, hogy kár Neked adni, mert Te úgy sem fogod átvenni, mert Te azt gondolod, hogy mi azt gondoljuk.... stb.

Végül is egyértelműen az az álláspont győzött, hogy semmiféle mellékszempontot, hátsó gondolatot nem szabad figyelembe venni, csak a tudományos teljesítményt. Ezért kaptad a díjat.

Vajon mikor fogunk már a hátsó gondolatok, az ellenhátsógondolatok és a még annál is hátsóbb gondolatok gyűrűjéből kivergődni. Ha Neked számos vagy akár minden tudománypolitikai kérdésben esetleg más

a véleményed sok kollégával együtt, mint sok más kollégának vagy az Akadémia vezetőinek, azért talán nem kell föltétlenül esküdt ellenségeknek lennünk, azért még megbecsülhetjük egymást, pláne egymás tudományos teljesítményét, sőt talán az se biztos, hogy minden kérdésben mindig az egyik vagy a másik oldálnak van igaza. Hiszen fanatizmussal csak ártani lehet a legjobb ügynek is.

Ami pedig „József főherceg akadémiaját” illeti. Itt megint egész másról van szó, egy nagyon is határozott elvi álláspontról. Politikai nézetei nagyon is különbözőek lehetnek jelenlegi és korábbi tagoknak. Nekünk azonban nem ezt, hanem tudományos teljesítményüket kell néznünk. Egy példa. Évekkel ezelőtt nagy készülődés volt Hevesi Gyula születésének megünneplésére. Most megtorpantak, akik a megünneplésre készültek. Végül az az álláspont győzött, hogy annyira és csak annyira szabad megünnepelni Hevesi Gyulát, amennyit tudományos teljesítménye megérdemel. De annyira kell, még akkor is, ha a proletárdiktatúra népbiztosa volt. A Hóman ügy részleteit nem ismerem. A kérdés megvitatás alatt van és hogy kérdéseket megvitatunk, az talán nem baj, inkább természetes. Az pedig talán mégis egy ad absurdum feltevés lenne, hogy az Akadémia vezetésében csak jellemtelen, maradi és tudatlan emberek vannak, bár tévedhetetlenek kétségtelenül nem vagyunk.

A kiértésítés formai hibái miatt nagyvonalú elnézésedet kérem.

Engedd meg, hogy gratuláljak azokhoz a tudományos eredményekhez, amelyekért a díjat Neked ítélték és további eredményes tudományos munkát kívánjak Neked.

Üdvözöl

Berényi Dénes

*

Berényi Dénes professzor úrnak
MTA Atommagkutató Intézete
Debrecen
Bem tér 18/c.
4001

Kedves Berényi Dénes!

Köszönöm leveled és őszintén hálás vagyok, hogy ezzel lehetőséget adtál állásponthoz és – mivel az MTA alelnöke vagy – egy kicsit az Elnökség álláspontjának megismerésére.

Sajnos azt is be kell vallanom, hogy ez az új ismeretem inkább lehangoltsággal, mint örömmel tölt el. Mindenekelőtt azért, mert úgy tűnik,

hogy itt nem bizonyos tényekkel kapcsolatos nézetek különbözőségéről van szó, hanem inkább arról, hogy ki mit tekint ténynek, illetve mit lát meg az előttünk lezajló eseményekből.

Ezért úgy gondolom, hogy nem lesz teljesen felesleges, ha megvizsgáljuk ezeket az eseményeket, és e vizsgálat fényében állítjuk szembe a Te véleményed és az én álláspontomat.

Lássuk tehát a tényállást.

1) *„Tudománypolitikai tevékenységem”.*

Úgy tűnik, hogy sem Te, sem az Elnökség nem vettétek észre, hogy 1990-ben egyetlen sort sem publikáltam az Akadémiával kapcsolatban. Erre már azért sem volt mód, mert 1990. január 17-én elutaztam az Egyesült Államokba és onnan csak július 18-án tértem haza.

1991 első negyedévében sem jelent meg semmiféle írásom. Igaz, ebben már az is szerepet játszott, hogy a sajtó egy részét „barátian” figyelmeztették, hogy az Akadémiát bíráló írásokat bizonyos hivatalos helyeken nem veszik jó néven. Persze mondhatod, hogy ez lehetetlenség, és mivel az ellenkezőjét bizonyítani úgy sem tudom, maradjuk annyiban, hogy az előbbi állításom semmiféle érvelésben nem juthat szerephez.

Így jogos a kérdés, hogy több mint egyéves „szótlanságom” után hogyan alkothattak rólam negatív véleményt az Elnökség azon tagjai, akik úgy gondolták, hogy a Díjat esetleg nem is kellene nekem adni.

Ehhez még annyit tennék hozzá, az MTA Elnökéhez 1991. március 11-én intézett levelemben már kifogásoltam, hogy az MTA vezetői tisztázatlan forrásokból származó információk alapján bármilyen váddal illeszenek. (Tájékoztatásul e levél másolatát mellékelem – 1. sz. melléklet. Választ nem kaptam.)

Ezután az elfogulatlan szemlélő – a megfelelő dokumentumok birtokában – könnyen megállapíthatja, hogy a velem kapcsolatos ellenérzések nem függetleníthetők korábbi, az ún. rendszerváltás előtt, az elmúlt húsz év alatt tanúsított magatartásom elítélésétől.

A velem, illetve rehabilitációmmal foglalkozó levelek stílusa, tartalma az ötvenes évekre emlékeztetnek. (Ajánlom figyelmedbe az MTA Elnökének E-129/91 jelzésű 1991. február 1-i, február 19-i keltezésű leveleit, valamint a Kémiai Osztály Elnökének az MTA Elnökéhez intézett 90.178/90 sz. levelét.)

E levelek hatását elég jól tükrözi a TDDSz Akadémiai Választmányának az Elnökhöz intézett válasza. E választ mint érintett – ellentétben a már említett, velem kapcsolatos, általam személyemre vonatkozóan sérelmesnek tartott megállapításokat tartalmazó levelekkel – én is megis-

merhettem, illetve megkaptam. Ennek másolatát is mellékelem – 2. sz. melléklet.

Mindebből talán kiderül, hogy a színpalak mögött egy olyan játszma folyt és folyik, amelyet aligha lett volna helyes az Akadémiai Díj elfogadásával szentesíteni. Azt is gondolom, egyszerű elemzéssel kimutatható, hogy a hátsó gondolatok bőséges tárházáról tanúskodnak a szóban forgó levelek.

2) *A Díj az ún. rehabilitációs ügyem tükrében.*

Mint alelnöknek, az Elnökség tagjának valószínűleg látnod kellett volna a „Rehabilitációról pedig szó se essék...” c. írásomat. Ezért nagyon csodálkoztam, hogy Neked a Magyar Tudományból kellett értesülnöd „vesszőfutásom” történetéről. A Magyar Tudományban megjelent cikk harmada-fele az előbb említett írásnak, amelyet az általam nem igényelt rehabilitációm felvetése után írtam meg. Ebben az írásban kifejtettem, hogy rehabilitációra nem tartok igényt. Ugyanezt tükrözi az MTA KKKI főigazgatójával folytatott – 3. sz. melléklet – levelezésem is.

Érdekes, hogy az MTA jogfolytonosságát valló érdekeltek közül senkinek sem jutott eszébe, hogy legalább egy levél erejéig az ellenem követett eljárás jogtalanságát elismerve erkölcsileg elégtételt adjon.

Így a Díj – azaz a szakmai elismerés – elfogadása és a rehabilitáció egybemosása ahelyett, hogy tisztázta volna a helyzetet, további zavarokhoz vezetett volna, mert a későbbiekben sem fogadhattam volna el egy olyan érvelést, hogy a Díjat egyúttal tekintsem rehabilitációmnak is.

A KKKI Főigazgatójához írt levelemből – 3. sz. melléklet – azt hiszem, elég világosan kitűnik, hogy semmiféle kézzelfogható, materiális juttatásra rehabilitáció címén nem tartottam igényt.

Nem akarom tovább ragozni ezt az ügyet. Történetem alapján majd Te dönts el, engem vagy másokat kell hibáztatni a helyzet illetén alakulásáért.

3) *„József főherceg akadémiaja”*

Azt hiszem, a tényállást illetően nem pontos levelednek idevonatkozó része.

Hómanról a közgyűlésen – tudomásom szerint – nem folyt vita.

Ezzel szemben:

1) Az Etikai Bizottság, az Elnökségen keresztül, egy konkrét, két pontból álló, összesen 1, azaz egy oldalas javaslatot terjesztett be a közgyűlés elé, amelynek első pontjában, összesen 8 sorban, javaslatot tett Hóman Bálint tagságának helyreállítására.

2) Az Elnökség ezt a javaslatot látta és vitára alkalmasnak találta, az Akadémia Elnöke ezt a tényt a tömegkommunikációs médiákon keresztül be is jelentette.

3) Tudomásom szerint a csütörtöki (május 10.) zárt ülésen az Etikai Bizottság javaslatának első pontját, szavazás nélkül, levették a napirendről. Az ugyancsak hevenyészett, komolyan aligha tárgyalható 2. pontban foglalt javaslatot a közgyűlés később elfogadta.

Ennyit a formáról. Most nézzük a tartalmat.

Azt írod, hogy a Hóman-ügy részleteit nem ismered. Ezt érvként nem könnyű elfogadni egy olyan testület elnökségi tagjától, amely nagyon fontos, esetleg súlyos következményekkel járó döntés meghozatalára készül Hóman Bálinttal kapcsolatban.

1. Hóman Bálintot háborús (és népellenes?) bűntettekért ítélte el a népbíróság és nem politikai nézeteiért.

2. Ebben a perben lényegében ugyanazok az elvek érvényesültek mint a nürnbergi és tokiói, valamint Szálasi és bűntársai ellen folytatott perekben. (Egyébként ez az elv ma is él, ld. a Szaddam Husszeinnel kapcsolatban felmerült javaslatot.)

3. A háborús és népellenes bűntettek – a jelenlegi felfogás szerint – nem évülnek el.

Ezek – úgy tudom – nemzetközileg elfogadott normák. Azt hiszem nem kis kül- és belpolitikai bonyodalmat jelentett volna, nem is annyira az Akadémia, hanem a kormány számára, ha azt a bizonyos javaslatot a közgyűlés megszavazza. A Hóman-ügyben először jogilag kellett volna tisztázni a helyzetet, méghozzá az Akadémián kívül eső fórumokon.

Ezután már nem is volna szükség a tartalmi rész további megvitatására, de már Hevesi Gyulával kapcsolatos megjegyzésed miatt is kénytelen vagyok reagálni.

Mindenekelőtt tisztázni kell egy kérdést. Más dolog Hóman Bálint tudományos munkáját értékelni, megbecsülni, megvitatni, és teljesen más dolog akadémiai tagságának helyreállítása.

A tudományos eredmény értéke nem függ alkotójának jellemétől, politikai vagy köztörvényes bűneinek minőségétől és nagyságától. Az Akadémiának a tudományos szinten kívül azonban legalább egy minimális etikai szintet is kell tagjaitól megkövetelnie.

Így nem hiszem, hogy üdvös volna, ha egy kiváló, de tömeggyilkos fizikust tagjai közé választana. De azt hiszem, ki kellene zárni tagjai sorából az olyan kiváló tudósokat is, akik jellemük valamilyen sajátos változása miatt máról-holnapra tömeggyilkosokká válnának.

Persze Hóman Bálint esetében nem pontosan ez a helyzet, de azt hiszem, az vitathatatlan, hogy az ő tevékenysége alaposan hozzájárult

százvezrek jogfosztásához és szörnyű halálához, köztük olyanokéhoz, mint Radnóti Miklós vagy Szerb Antal. Azt is tudjuk, hogy Hóman tagja volt annak a „csonka” parlamentnek is, amely Bajcsy-Zsilinszkyt 1944. decemberében megfosztotta mentelmi jogától és ezzel kaput nyitott a nyilas „igazságszolgáltatásnak”.

Úgy vélem, nem az én dolgom a történelmi háttér elemzése. Azt hiszem ezek után jobban érthető, hogy miért „berzenkedem” Hevesi Gyula és Hóman párhuzama miatt. Hevesi, de Lukács György is a proletárdiktatúra népbiztosa volt. Utóbbinak is sok hibája, sőt bűne is lehetett, és ezt nem is kell letagadni. A „Hóman-Szekfű” ugyanúgy lehet a magyar kulturális örökség része, mint Lukács Esztétikája. Ettől még az alkotók etikai megítélése lehet igen különböző

Sajnálom, hogy egy ilyen hosszú levéllel terhellek, de úgy gondoltam, hogy leveled megérdemli a hosszú választ és e „beszélgetésünk” talán elősegíti a kölcsönös megértést.

E levélben foglaltak nem képezik titok tárgyát, tartalmát bárkivel megismertetheted.

Végezetül leveled azon megállapítására szeretnék kitérni, miszerint „...fanatizmus csak ártani lehet a legjobb ügynek is.”

Ebben egyetérték veled, csak magamra venni nem tudom. Talán nem túlzás és szerénységtelenség, ha azt állítom, hogy írásaimban a természettudományos gondolkodás diktálta elveknek megfelelően higgadtan próbáltam kifejezni álláspontomat – mások szerint olykor sikeresen is. Ugyanakkor az átlagos TV-néző és rádióhallgató számára sincs kétség afelől, hogy melyik oldal jellemezhető a fanatikus – olykor hisztérikus – és ezért méltatlan kirohanásokkal. Sajnálom, hogy ezt le kellett írnom, de ez is hozzátartozik az igazsághoz.

Ismételten köszönöm leveled és üdvözl

Budapest, 1991. május 22.

Horányi György

*

KÍSÉRLET EGY HÁBORÚS BŰNÖS REHABILITÁLÁSÁRA

Gimes Júlia riportja

168 óra, 1991. május 14.

A TERVEK SZERINT AZ AKADÉMIA HELYREÁLLÍTTJA A KIVÁLÓ TÖRTÉNÉSZKÉNT ISMERT ÉS HÁBORÚS BŰNÖSKÉNT ELÍTÉLT HÓMAN BÁLINT AKADÉMIAI TAGSÁGÁT. EZ EGY KORÁBBI ELKÉPZELÉS, AMELYRŐL A MÚLT HETI KÖZGYŰLÉSEN NEM TÁRGYALTAK, DE EGYELŐRE NEM TUDNI, VÉGLEG LEKERÜLT-E AZ ÜGY A NAPIRENDRŐL VAGY CSAK ÁTMENETILEG, A SPONTÁN TILTAKOZÁSOK

HATÁSÁRA. MINDENESETRE TÉNY, HOGY 22 KUTATÓ AKADÉMIAI DÍJAT KAPOTT. EGYIKÜK AZONBAN, HORÁNYI GYÖRGY, A KÉMIAI TUDOMÁNYOK DOKTORA, CÍMZETES EGYETEMI TANÁR NEM FOGADTA EL A DÍJAT. INDOKAIRÓL GIMES JÚLIA ÉRDEKLŐDÖTT.

– *A héten az Akadémia közgyűlésén kiosztották az Akadémiai díjakat is. Horányi György címzetes egyetemi tanár, a kémiai tudományok doktora egyike volt annak a 22 tudósnek, akiket Akadémiai díjjal jutalmaztak. Pontosabban szándékoztak volna jutalmazni, mert ön – ahogyan a Magyar Nemzet egy zárójeles mellékmondatából értesülhettünk róla – visszautasította ezt a díjat. Miért nem vette át?*

– Az Akadémia elnökségéhez intézett levelemben több okot fejtettem ki. Az egyik legfontosabb, hogy 1990 decemberében, az Akadémia rendkívüli közgyűlése előtt az egyik kezdeményezője és aláírója voltam annak a nyílt levélnek, amelyben több mint százötven kutató, egyetemi tanár, doktor, kandidátus kérte az Akadémia vezetőit, hogy a közgyűlés elé kerülő akadémiai törvénytervezetet vizsgálják felül, illetve vessék el, és a teendőket egy szélesebb perspektívába beépítve próbálják a tudománypolitikai, tudományfinanszírozási és oktatáspolitikai kérdésekkel együtt megoldani. Vagyis hogy mindezek a kérdések együtt szerepeljenek valamilyen átfogó törvénytervezetben.

– *Ha jól tudom, azon a rendkívüli közgyűlésen nem is olvasták fel ezt a levelet.*

– Említést sem tettek róla. Pedig e nyílt levél előkészítésében számos akadémikus is részt vett. Sőt megállapodásunk az volt, hogy az akadémikusok nem írják alá ugyan ezt a levelet – hiszen mi a levelet az Akadémia tagjaihoz címeztük –, hanem ők jelen vannak a közgyűlésen, és ott fejthetik ki velünk egyetértő nézetüket. Nos, nem történt semmi. Nagyon halvány jelei voltak annak, hogy a levél előkészítésében részt vevő akadémikusok ellenvéleményt próbáltak volna formálni, és a közgyűlés határozatai is arra engedtek következtetni, hogy az Akadémia vezetői és az Akadémia általában hajthatatlan a korábban kidolgozott elképzelések megvalósítását illetően. A levél aláírói teljes frusztrációként élték meg ezt a dolgot. Tehát úgy gondolom, hogy ha én most elfogadnám az Akadémiai díjat, ugyanúgy elárulnám a többi aláírót, mint azok, akik akkor nem fejtették ki a véleményüket a közgyűlésen. Itt egy jelenségről van szó: mennyire hallgattak meg százötven kutatót, nyom-e valamit a latban a véleményük. Mert ha nem, akkor hiába minden kitüntetés, minden elismerés.

– *Nem tudom, igaza van-e, hogy egy Akadémiai díj elfogadása egyfajta áruulás lenne vagy azonosulás a mai magyarországi tudománypolitikával és döntési mechanizmusokkal.*

– Nagyon jól tudjuk, hogy nálunk olyan szemlélet alakult ki, amely a következő „képlet” szerint ítéli meg a tudóst, a kutatót: szakmai teljesítés + lojalitás. Nem is olyan régen – pont egy Akadémiával kapcsolatos vitában – az egyik vitatkozó félnek a szemére vetették, hogy szidja az Akadémiát, a „tudományok doktora” fokozatot viszont elfogadja, a vele járó juttatást pedig még inkább. Az én esetemben is voltak utalások, hogy bizonyos lojalitást elvárnak tőlem; mármint olyan értelemben, hogy az Akadémia vezetői közül többen úgy gondolják, szükséges volna, hogy önkritikusan felülvizsgáljam az Akadémiával kapcsolatos nézeteimet. Én ezt nem tudom megtenni, és ez a másik ok, amiért az Akadémia díját nem tudom elfogadni. Az ember épp a lojalitás kapcsán jön zavarba egy pillanatra. Tudniillik, amikor vitatkozni kezdtem az akadémiai törvénnyel – ez a rendszerváltás előtt volt –, úgy gondoltam, hogy meg kell akadályozni a régi Akadémia átmentését. Akkor ellenzéknek bizonyultam. Ma pedig ismételten reformellenes erőnek minősülnek azok, akik az enyémhez hasonló nézeteket vallanak.

– *Elképzelhető-e ma Magyarországon egy politikamentes Akadémia? Egyáltalán lehet-e cél, hogy az Akadémia politikamentes legyen?*

– Elképzelhetetlen, hogy a finanszírozó – legyen az akár az Országgyűlés, akár bármilyen más szerv – ne szóljon bele az általa adott pénzek elköltésének a módjába. Bele fog szólni. Nem azt kell mondanunk, hogy abszolút politikamentes legyen az Akadémia, hanem minimalizálni kell a politikai hatásokat. Hosszú távú koncepciókat kell kidolgozni, amelyeket nem befolyásolnak a napi politikai fordulatok.

Most különböző jelekből arra lehet következtetni, hogy a Horthy-rendszer bizonyos prominens politikusait megpróbálják a tudományon és a szellemi életen keresztül visszavinni a köztudatba. Nem volna jó dolog, ha a Magyar Tudományos Akadémia is efféle trójai faló volna. Tudniillik régi, bevált út, hogy az embereket fokozatosan hozzászoktatjuk bizonyos jelenségekhez, fogalmakhoz, így azok szép lassan teljes mértékben áthatják a társadalom mindennapi életét, teljesen természetessé, elfogadhatóvá válnak, és csak történeti perspektívában döbbenünk meg: Úristen, hát mi így beszéltünk, így gondolkodtunk?! Ez bennem a Teleki-ügy kapcsán is felmerült. Én nem foglalkozom ugyan Teleki Pál politikai megítélésével, de tisztán-pusztán az Akadémia szempontjait nézve, a magam részéről nem tudnám humanista tudósnek tekinteni a numerus clausus és a második zsidótörvény bábáját. Ugyanígy: ha erkölcsileg elítéljük Dzsugasvili postarablását, nem tudom miért kell jobbnak tekintenünk esetleg a frankhamisítást. Ezt az Akadémia elnökségéhez intézett levelemben úgy fogalmaztam meg: aggódom, hogy az elmúlt negyven év jegyeit magán viselő Akadémia fokozatosan visszaalakul József főher-

ceg akadémiajává, a szellemi elit nagy kompromisszumának jegyében. 1936 és 1945 között József főherceg volt az Akadémia elnöke, bár a tudományhoz nem sok köze volt. Ezen az Akadémián a magyar szellemi és politikai élet néhány prominens képviselője is jelen volt.

Sokak lelkét súlyos bűnök is terhelték – persze vitatható lehet, ki mit tekint bűnnek –, mindenesetre az Akadémián felmerült, illetve az elnökség beterjesztette Hóman Bálint akadémiai tagságának visszaállítását. Kérdés, ki mit tud Hóman Bálintról? De ha csak egyszerűen azt a tényt tekintjük, hogy 1946-ban a népbíróóság mint háborús bűnöst ítélte el, kicsit furcsa, hogy most az Akadémia akadémikusként rehabilitálni kívánja.

Úgy gondolom, ha felvetődik, hogy Hóman Bálint nem volt háborús bűnös, és a népbíróóság ítélete téves volt, akkor előbb ezt kellene felülvizsgálni. Más kérdés, hogy ismét akadémikussá kell-e tenni egy olyan személyt, aki olyan szerepet játszott – Szálasival bezárólag – a magyar kulturális és politikai életben, amelyet Hóman Bálint. Ennyit az okokról. És úgy érzem, az elmondott okok elég súlyosak ahhoz, hogy ne fogadjam el ezt a díjat.

*

A BASTILLE ÉPÍTŐI

Tamás Gáspár Miklós

HVG 1991. május 11.

...Restaurációs jelszavakkal egyetlen nagyobb párt sem lépett föl a választásokon. Bastille-t senki nem akart újraépíteni.

Ám egyre több politikai botrány utal arra, hogy az MDF megváltozott, benne és szellemi környezetében egyre sűrűbben bukkannak föl restaurációs tünetek. Raffay és a Trianon-emlékmű, Jeszenszky vádbeszéde az ellenzék kizárására, a horvát fegyvercsempészetű ügy, a Mindszenty és Horthy hamvainak hazahozatala körüli hangulatkeltés, ismert MDF-es értelmiségiek antiszemita nyilatkozatai csak körítést jelentenek a kormányzat erőszakos és elfogult személyi politikájához, a sajtószabadság elleni nyílt föllépéséhez, az állam gazdasági szerepének erősítéséhez, a középpártokhoz méltatlan, többnyire csak szélsőséges mozgalmakra jellemző elavult propagandakampányokhoz...

...Ebben a légkörben a Magyar Tudományos Akadémia a tervek szerint helyreállítja a háborús bűnösneként elítélt jeles történész Hóman Bálint tagságát.

*

RÉSZLETEK LEVELEKBŐL

Dr. Horányi György
Budapest

Igen tisztelt, kedves Kolléga úr:

Két nyilvános fellépéséhez (Magyar Nemzet, máj. 8, nyilatkozat; akadémiai díj) szeretnék melegen gratulálni. Szeretném jelezni, hogy nem áll egyedül véleményével. A kihívó gesztust mint magánember is a lehető legnagyobbra értékelem, de sokkal fontosabb annak is a tudományszervezési („tudománypolitikai”) értéke. S végül, szeretném jelezni, hogy ha alkalom és mód nyílik rá, az akadémiai konzervativizmus konzerválása ellen, és egy új egyetemi-tudományos-akadémiai rend meghonosítása érdekében fellépni – szólni vagy tenni – magam is kész vagyok. Vannak néhányan, akik egymásnak vethetik a hátukat, vagy tudhatnak egymásról magányos akcióik közben.

Gratulálok!

1991. május

*

dr. Horányi György
részére

Tisztelt Horányi György!

Szomorú dolog, hogy azért kell gratulálnom Önnek, mert visszautasította az Akadémia díját. Mindazonáltal gratulálok, mert indítékaival egyetérték, és mert – sajnos – manapság nem sokan készek az ilyen nyílt, elhatároló gesztusra. Márpedig a határokat – ugye, egyetértünk? – világosan meg kell húzni.

*

Bp. 1991. máj. 7.

Tisztelt Horányi Úr!

Szeretnék Önnek gratulálni bátorságáért és kiállásáért, mivel nem fogadta el az Akadémiai Díjat. Az Akadémia szellemének átalakításáért folytatott küzdelem, amit Ön az Akadémiai törvényről írt cikkét követő levélváltásunkban említett, folytatódik.

Kérem ne nehezteljen rám, hogy a személyemet érintő intrikák ellenére, amelyekről esetleg tudomása van, megírtam ezt a levelet.

*

MAGYAR INNOVÁCIÓS KAMARA

A MAGYAR GAZDASÁGI KAMARA TAGJA

1027 Budapest, fő utca 68. III. emelet 350.

Telefon: (36-1)-201-6457 – Telefax: (36-1)-156-1215 – Telex: (61)-22-4343.

Postacím: H-1371 Budapest, Pf. 433.

Horányi György
kémiai tudományok doktora

MTA
Központi Kémiai Kutató Intézet
Budapest

Tisztelt Horányi Úr!

Olvasva a Magyar Hírlap 1991. május 15-i számában az Önnel készített interjút, úgy érezzük, hogy kötelességünk Önt tájékoztatni mindazokról a tennivalókról, amelyek a Magyar Innovációs Kamara célkitűzései között szerepelnek.

Hosszú idő óta képviselt álláspontunk az akadémiai törvényt, az akadémia kutatóhálózatot és egyáltalán a kutatásfejlesztés kérdéskörét illetően szinte teljes mértékben megegyezik az Ön véleményével.

Szíves tájékoztatásul példaként megküldjük Önnek azt az állásfoglalást, amelyikben álláspontunkat, véleményünket fejtettük ki egy átfogó, a kutatás-fejlesztés teljes kérdéskörét szabályozó törvény elkészítését illetően. Mindezt azért is fontosnak tartjuk közölni, mert állásfoglalásunk – amelyet nagyon széles körben hoztunk a nyilvánosságra – általános egyetértéssel és támogatással találkozott. Kivételt képezett a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos álláspontja, ugyanis a MTA Elnöke javaslatunkkal, véleményünkkel nem értett egyet. Természetesen tiszteletben tartva mindenkinek a véleményét, de következetesen kitarva álláspontunk mellett úgy véljük, hogy egy kicsit nekünk is részünk volt abban, hogy az akadémiai törvény tárgyalását a Kormány, illetve a Parlament elhalasztotta, és a jelenlegi program szerint ez már csak az 1991. IV. negyedév feladatai között szerepel.

Reméljük, hogy addig viszont sikerül elérni – a különböző szinteken kialakult állásfoglalások legalábbis ezt valószínűsítik –, hogy a programban

szereplő különböző részterületeket szabályozó törvények helyett egy átfogó tudománypolitikai, oktatáspolitikai és tudományfinanszírozási koncepciót tartalmazó alaptörvény szülessen.

Ebben a – hitünk és meggyőződésünk szerint – fontos ügyben nagy örömmel fogadunk minden olyan „szövetségest”, aki hasonlóképpen gondolkodik és hajlandó tenni is azért, hogy a véleményének hangot adjon...

*

Horányi György tud. tanácsadó, a kém.tud.doktora, c. egyetemi tanár
Budapest

Kedves Gyuri!

Köszönöm, hogy megküldted az MTA Elnökséghez írt leveled másolatát. Eljárásod példamutató kellene, hogy legyen. De sajnos az értelmiség – állítólagos – színe java: a tudományos dolgozók, alatta maradunk a bányászoknak, villamosvezetőknek és még hosszan sorolhatnám, akik jogaik védelmében mertek szembefordulni a hatalommal, bár fizetésük kevesebb, mint sok mai „éltudósna”.

A nyáj, vagy inkább a csorda, melybe sajnos a tudományos kutatók nagy többsége is beletartozik, hasonlít a legelésző állathoz, amit egyedül csak az érdekel, hogy hol kövérebb a fű... És semmi más!

Sovány vigasz számunkra, hogy a lakáji lét hatására – legalább is a még nem teljesen megromlottak esetében – a psziché előbb utóbb fellázad és infarktussal menekül el ebből a szégyenteljes és megalázó helyzetből. Míg a Hozzád hasonló nemes szellemek erkölcsi fölényük tudatában jobban állják az idők viharait és „a hivatal packázásait.”

Ami engem illet, igyekszem nem gazdagítani az infarktussal menetezők hadát...

Budapest, 1991. május 13.

*

Kedves György!

Ismeretlenül is tegezésre fogom a szót, mert közel egyidősek vagyunk és szavaid, állásfoglalásod azonos az enyéimmal. Néhány dokumentációt küldök mellékelve abból a célból, hogy jelezzem nem vagy egyedül küzdelmedben. A Művelődési és Köznevelési Minisztériumban létrehozott Felsőoktatási és Tudományos Tanácsnak is tagja vagyok, s ott is harcolok a közös ügyért.

Remélem lesz módon személyesen is kifejeznem nagyrabecsülésemet.

*

Kedves Gyuri!

Szeretettel köszöntlek és gratulálok! Természetesen nem azért, mert ún. akadémiai díjat kaptál, hanem azért, mert a díjat nem vetted át.

Olvastam a Magyar Nemzetben a múlt heti hozzászólásodat. Tökéletesen egyetértek Veled.

*

Kedves Gyuri!

Legszívesebben azt írnám, hogy „Imádott Gyurkám” ha a tisztelet vissza nem tartana. Itt a világ végén is olvassuk (ugyan kis késéssel) a Magyar Nemzetet, és eddig az egyetlen örömet belőle a Te cikked meg a nyakas visszautasításod okozták.

Szeretettel üdvözlöl

*

Kedves György!

Az akadémiai díjban részesülők között Horányi György neve jelentett számomra örömet. Másnap érkezett levele, ami megrázott. Köszönöm, hogy elküldte, Tisztelem azért a meg nem alkuvó következetességért, ahogyan ragaszkodik erkölcsi elveihez. Köszönöm.

Üdvözlettel

1991. május 15.

*

Kedves Barátom!

Néha jó, ha valamit nem végez el az ember idejében, így egy csapásra több kötelezettségét is teljesítheti. Így azután kezdhetem a levelet azzal, hogy kifejezem jókívánságaimat Akadémiai Díjához.

A levél megírása után, feladása előtt hallgattam meg a május 11-i 168 órát a rádióban. Levelemet mégis elküldöm, a jókívánságaim érvényesek. Amit ott elmondtál, azért külön gratulálok. De, nem tudom, nem a mellékelt bibliai idézet erősítetted meg még inkább... Akadémiánk a huszadik században mást sem tett, mint „elvesztette ártatlanságát”, ha volt még neki egyáltalában. Ezúttal sincsen másképpen...

Példabeszéd a hűtlen intézőről
(Lukács evangéliuma, 16. könyv)

„Egy gazdag embernek volt egy intézője. Bevádolták nála, hogy eltékozolta vagyonát. Magához hivatva és így szólt hozzá: Mít hallok felőled?

Adj számot vagyonomról, mert nem maradhatsz tovább intéző. Az intéző így gondolkodott magában: Mitévő legyenek? Uram elveszi tőlem az intézőséget. Kapálni nem bírok, koldulni szégyellek. Tudom már, mit teszek, hogy befogadjanak az emberek házukba, amikor elcsap az intézőségből. Egyenként magához hivatta urának minden adósát. Megkérdezte az elsőt: Mennyivel tartozol uramnak? Száz korsó olajjal – felelte. Erre azt mondta neki? Fogd az adósleveledet, ülj le hamar, és írd ötvenet. Aztán megkérdezett egy másikat: Te mennyivel tartozol? Száz véka búzával – hangzott a válasz. Fogd adósleveledet – mondta neki – és írd nyolcvan. Az úr dicsérte a mihaszna intézőt, hogy okosan járt el. Igen, a világ fiai a maguk módján okosabbak a világosság fiainál.

Azt mondom tehát nektek: Szerezzetek magatoknak barátokat a hamis mammonból, hogyha majd elfogy, befogadjanak benneteket az örök hajlékokba.”

*

A GYŰLÖLET HATÁRAI

R. Székely Julianna

Magyar Hírlap, 1992. május 20.

Két esetre emlékszem az utóbbi időkben, amikor valaki személyes és félreérthetetlen véleményt nyilvánított...

Az egyik eset az volt, amikor Filló Pál szocialista képviselő egy vödör vízzel meg drótkéfével nekiállt levakarni a házfalakra festett horogkereszteket. A másik, régebbi, s talán ennél is jelképesebb tett, amikor Horányi György, a kémiai tudományok doktora nem fogadta el az Akadémiai Díjat, többek között azért, mert Hóman Bálintot, a tudós háborús bűnöst akarta épp rehabilitálni az Akadémia.

Csak hát egy közösség a mintát és példát mégis hatalmon lévő vezetőitől várja elsősorban. Nem jogszabályokból, de a való életből lesi el, mi van, mit tehet.

A gyűlöletet törvény sosem tilthatja meg, legföljebb arra kényszerítheti, hogy álrúhat öltön s szalonképebb alakját mutassa. A Szent Korona, a Hunnia szerkesztői majd megtanulják, hogyan értesék meg magukat a potenciális gyűlölködőkkel félszavakból is, évszázadokon át gyakorolt virágnyelven. És hiába lesz büntetés, példastatuálás, ha a közember azt érzi: a hatalomból egyesek cinkosan összekacsintanak a politikailag használható uszítókkal.

Ha egy vezető bíró jogértelmezésért szalad, mikor a legnyíltabb igaztársról kellene ítélnie: ha a Hunnia Füzetek érdekében nem rest a legnagyobb kormányzó párt frakcióvezetője kiállni: ha egy elvakult antisze-

mita Összeesküvés című könyve olykor emlékeztet a párt egyik vezetőjének teóriáira, akkor a törvény alanyaiban legalábbis kétségek merülnek fel. S egy ponton túl attól tart, amitől Horányi György, a tudós. Hogy tudniillik: „Régi, bevált út, hogy az embereket fokozatosan hozzászoktatjuk bizonyos jelenségekhez, fogalmakhoz, így azok szép lassan teljes mértékben áthatják a társadalom mindennapi életét. Teljesen természetessé, elfogadhatóvá válnak. És csak történeti perspektívában döbbenünk meg: Úristen, hát mi így beszéltünk, így gondolkodtunk?!”

A VITÁNAK VÉGE

A VITÁNAK VÉGE...! A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉLETBEN IMMÁR (ÚJRA) A ZSAROLÁS ÉS ERŐSZAK LESZ AZ ÚR?

(Kézirat, 1991)

Tíz évvel ezelőtt nem hittem volna el, hogy 1988-ban, 1989-ben majd úgy beszélhetünk a magyar tudományos élet feszítő problémáiról, mint ahogy azt sokan tettük. De tavaly, vagyis 1990-ben, valamikor az év elején, azt sem hittem volna el, hogy ma, 1991-ben a véleménynyilvánítás, a szabad vita terén ugyanott fogunk tartani, mint 1939-ben vagy 1949-ben. Úgy látszik, hogy a magyar tudományos életet bizonyos erők a társadalom depluralizálásának, a puha vörös diktatúra helyett egy kemény fehér diktatúra megteremtése kísérleti műhelyének tekintik.

A diktatúrák megteremtőinek kedvenc hivatkozási alapja a valóban létező társadalmi és gazdasági problémák. A magyar tudományos életről szólva a súlyos gazdasági nehézségek, a jövő bizonytalanságának emlegetése szinte már közhelyek ismételtetésének tekinthető.

De mindez másként cseng, ha konkrét intézményekre és egzisztenciákra lebontva kell ugyanazt hallanunk. Nem tudni honnan, nem tudni pontosan, kik röppentik fel a különböző szorongató híreket, például az olyanokat, hogy jövőre az akadémiai intézetek munkatársainak ötven százalékát, az egyetemek és főiskolák oktatóinak harminc százalékát fogják elbocsájtani. Igaz a hír, vagy nem egészen így igaz? A diktatúra újjáépítőinek elsősorban nem a hír valóságtartalma, hanem a hír hatása a döntő.

A félelem, a görcsbe ránduló gyomrok, az egzisztenciájukat féltő, ki tudja hányadszor megroppanó gerincű emberek alázatossága, ez az ilyen hírek igazi eredménye. Ki mer ezek után vitatkozni? Tisztességes ember, mégha ezerszer is igaz úgyszólván van szó nem mozgósíthat a diktátorok és a diktatúrák ellen olyankor, amikor csak áldozatokra van kilátás.

A tudományos élet persze csak szelete a társadalomnak. A diktatúra igazi célja az egész társadalom bekebelezése. Így a sajtóban, művészetben, a kulturális élet minden területén megindultak a rohamcsapatok. Ugyanakkor a sajtó, a tömegkommunikáció megfelelő manipulálásával elérhető, hogy tudományos életünk igazi problémáiról ne értesülhessen a nagyközönség, ne bontakozhassék ki igazi vita egy-egy fontos kérdés körül.

Kis és nagy önjelölt tudományos diktátorok olykor toporzékolva jelenthetik ki, hogy mit nem tűrnek meg és hogy mire tartják azt a demokráciát, amelyben az ő szintjükön álló személyeket bárki is alantas szóval illetheti. Már csak a pretoriánusok, a „pártszolgálatosok” hiányoznak, hogy a fenyegetésüknek megfelelő súlyt adjanak.

Sokan – nyilván – túlzással vádolnak majd e sorok olvastán.

Pedig szó sincs túlzásról. Próbáljuk meg egy kicsit elemezni azt, ami a tudományos életben történik, és ha sikerül új megvilágításba helyezni bizonyos jelenségeket, akkor talán meggyőzhetem az olvasót.

1. A tudományos élet kezelésének taktikája. Itt nem lesz boszorkányüldözés! Megvédiünk benneteket, de szolgálatok becsülettel.

Minden rendszer – ha ezt nyíltan tagadja is – rendkívül érzékeny a kontinuitásra. Ennek néha súlyos gyakorlati okai is vannak, egyszerre nem lehet mindenkit lecserélni. Persze hosszú távon mindenki, akivel a régi rendszerből le akarnak számolni, az menni fog, de a neofita átmenetileg szívesen látott vendég az új zászló alatt, a maradék többségnél pedig megelégszenek, hogy hallgatásukkal, jelenlétükkel hitelesítsék az új rendszert.

A Magyar Tudományos Akadémia történetében ilyesmit már láttunk 1949-ben. Különösen a természettudományok esetében sikerült a zászlók alá állítani számos olyan tudóst, akik hírnevüket még az előző rendszerben alapozták meg.

Mi a helyzet a mai Akadémiánál?

Boszorkányüldözésre valóban semmi szükség, de egy valóban demokratikus rendszer úgy korrigálná az elmúlt 40 év miatt a tudományos életben felhalmozott káros hatásokat, hogy az Akadémia tudományos, erkölcsi szerepének növelése mellett, annak hatalmi és monopolhelyzetét törné meg.

Ezzel szemben mi a teendő akkor, ha a távlati cél továbbra is a központi diktatorikus irányítás biztosítása a tudományban? Talán ezt az üzenetet kell tolmácsolni:

– Boszorkányüldözés pedig nem lesz – jóllehet többnyire megértetek a virgácsra. Tehát jó lesz vigyázni. Most még élvezhetitek az előző diktatúra vívmányait, de nyilván vagytok oly okosak – és önösek –, hogy nem fogtok nehézségeket támasztani, sőt segíteni fogtok nekünk.

Így nincs mit csodálkozni, hogy azon az Akadémián, amely tagságának jelentős része az egykori MSZMP tagja volt, sőt nem egy akadémikus komoly funkciót töltött be a Központi Bizottságban, egyetlen nyílt hangot sem lehetett hallani, mondjuk, Hóman Bálint rehabilitálása ellen.

A diktátorok győzelme esetén a kollaboránsok sem kerülhetik el sorsu-

kat. Most buzgón segédkezhettek a liberális ellenzék megsemmisítésében, de azután rájuk kerül a sor. Ez a taktika régóta ismert, és mégis mindig jól beválik. Sokan azt hiszik, hogy nekik nem eshet bajuk. Pedig jó volna tudomásul venni, ebben az országban most már minden megtörténhet.

2. A tudomány a politika szolgálatában

Miközben folyik a hatalom, a tudományos elit jobbra tolódása, az Akadémia egyes tisztségviselői egyre többször, de egyre gyanúsabban beszélnek a tudomány politikamentességéről.

Valójában nem tudom, hogy mit jelent a politikamentesség, azt hiszem ilyen nem is képzelhető el. Ez különösen akkor szembetűnő, ha az Akadémia tagjai politikai szerepet vállalnak esetleg úgy is, hogy nyíltan semmiféle párthoz nem csatlakoznak.

Nagyonis úgy tűnik, hogy ha nem is közvetlenül, de az Akadémia bele akar szólni a politikába. Ezt érzékelik a potenciális politikai partnerek is, akik olykor kissé tapintatlanul, idejekorán a napi politika igényeinek megfelelő feladatokat kívánnak adni az Akadémiának (l. például az MDF frakcióelnökének legutóbbi tanulmányát). Az Akadémia persze, e túlságosan korán benyújtott igényeket teátrálisan visszautasítja, mintegy bizonyítva: lám politikamentes ez az Akadémia.

Persze a hosszútávú elképzelésekben, de a mindennapok tevékenységében a liberális szemlélettel szemben egyre határozottabban bontakozik ki a konzervatív, jobboldali Akadémia képe, mintegy előlegezve a „jobboldali értékek” végleges győzelmét.

Akinek az előbb elmondottakkal kapcsolatban kétségei volnának, az vizsgálja meg, hogy általában milyen szemlélet képviselői azok, akik összeütközésbe kerültek a mostani Akadémiával. Nyugodt lehet afelől, hogy nem az MSZMP KB egykori tagjairól van szó, hanem ugyanazokról, akik valamilyen módon, különösen liberális nézeteik, esetleg önálló gondolkodásuk miatt, már az előző Akadémiával sem voltak jóban.

3. A jövő biztosítása. A rendszerhű utánpótlás képzése, avagy az Athenaeum program

A Kádár-korszak egyik legnagyobb vívmánya a kontraszelekciós önszabályozás volt. Számos kérdésben nem kellett írásban vagy szóban a „Párt” álláspontját közölni. A „káderek” kiszámították vagy tudták, hogy adott helyzetben mit várnak el tőlük. Ezért nem volt szükség a hetvenes években a titkos káderlapokra, ezért működött minden megnyilvánulásunkban az öncenzúra. Végeredményben, diktatúrában gondolkodók

számára ez igen szimpatikus modell lehet. De ennél többről van szó. Magatartásunkból, gondolkodásunkból még nem tűnt el, hogy minden cselekedetünket aszerint mérlegeljük, hogy mit is várnak el tőlünk.

Bizonyára sokan úgy vélik, nem is szabad ilyen „értékeket” veszni hagyni. E magatartás fenntartásához mindenekelőtt szükség van egy „Központra”, amely sugározza magából a követendő minta kódjait.

Nagy vétek volna, ha a tudományos továbbképzést, azaz a jövőt nem befolyásolnánk egy ilyen Központtal, és hagynánk, hogy mindenféle szabadelvű egyetemi ember rossz irányba befolyásolja az ifjúságot.

Persze nincs szükség durva beavatkozásra, elég ha kézbe vesszük az anyagi eszközöket és megadjuk a hangnemet. Ezután az elmúlt húsz év gyakorlatából már mindenki tudni fogja, hogyan kell a csárdást ropni.

Mindezt tudományos mezbe kell öltöztetni, valamilyen jól hangzó nevet is kell adnunk a Központnak és máris a tudomány gáncs nélküli lovagjaként tündökölhetünk. Hát merészelhet itt valaki politikáról beszélni?

*

Sok mindenre lehetne még kitérni, de kár volna a szót szaporítani. Azt hiszem, mindennél szebben beszél az Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsa által a költségvetési csökkentés ellen közzétett, erőtlen tiltakozás (Magyar Hírlap 1991. szeptember 19.), amelyben a határozott kiállás és követelés helyett az akadémiai törvény mielőbbi elfogadását sürgetik. Ugyanakkor a tudomány belső működési mechanizmusával kapcsolatos alapvető vitában – abban, hogy az alap kutatás zömmel az egyetemeken vagy a kutatóintézetekben folyjék – a miniszterelnök által képviselt álláspont mögé kívánnak felsorakozni. Itt sincs szó politikáról?

Budapest, 1991. szeptember 20.

Horányi György

KOALÍCIÓN INNEN, ELLENZÉKEN TÚL

KONSZENZUST A TUDOMÁNPOLITIKÁBAN!

Magyar Nemzet, 1991. november 21.

A kormányzó koalíciós pártok és az ellenzék nézetkülönbségeiről úton-útfélen olvashatunk, hallhatunk. Sokkal kevesebb szó esik azokról a kérdésekről, amelyekben minden józanul gondolkodó, az ország jövőjét féltő állampolgárnak szükségszerűen egyet kell értenie, és ha a helyzet úgy hozza, egyet is ért.

Azt hiszem, nem lehet vitás, hogy a magyar felsőoktatás és kutatás jövőjét illető alapvető tudománypolitikai elképzelések az előbb említett kategóriába sorolhatók. Ezért korántsem tekinthető váratlan jelenségnek, hogy rendkívül sok, igen eltérő felfogású, különböző pártállású, illetve pártoktól független kutató és egyetemi oktató nagyon hasonló – még hozzá elutasító – álláspontra helyezkedik a kormány elé beterjesztett akadémiai törvénnyel és az előkészületben levő felsőoktatási tudományos minősítési törvények „hivatalos” tervezeteivel szemben. Mindezt jól tükrözi az a tény, hogy egymástól igencsak eltérő irányultságú lapok – például az *Új Magyarország* és a *Beszélő* – lényegében hasonló szellemű cikkeket közöltek ezekről a témákról.

Az elmondottak alapján két lényeges kérdés merül fel. Az első kérdés roppant egyszerű: miért ne ülhetnének le az ellenzéki és a koalíciós pártok megfelelő tudománypolitikai bizottságai, felelősei a tárgyalóasztal mellé, miért ne alakíthatnának ki közös álláspontot, még mielőtt a parlament elé kerülne az akadémiai és a többi törvény tervezete? A második kérdés szorosan illeszkedik az elsőhöz: miért tartja fontosnak az Akadémia és a kormányzat, hogy az úgyszólván egységes elutasító álláspont ellenére a Parlament elé vigyen egy olyan törvényt, amelyet – feltevésem szerint – a kormánypárti képviselők is csak akkor fognak támogatni, ha a pártfegyelemre való hivatkozással erre kényszerítik őket?

Végzetes volna, ha a tudomány, a felsőoktatás a *pártok ütközőzónájába* kerülne. Le kell ülni a tárgyalóasztalhoz, bizonyítva, hogy a tudomány, a felsőoktatás kérdése magasan a pártérdekek felett áll.

A közös tárgyalási alap meglehetősen tisztán körvonalazható.

1. Az akadémiai törvény jelenlegi formájában elfogadhatatlan. Ugyan-

ez vonatkozik az ún. Athenaeum programra. Az Akadémia legyen autonóm Tudományos Társaság, amelyet nem terhel intézményei (vállalatai) irányításának feladata.

2. A jelenlegi szakaszban csak egy keretjellegű törvényre van szükség, amely a kutatás és felsőoktatás különösebb zökkenő nélküli folyamatos működését biztosítaná.

3. Elemezni kell, hogy milyen változások szükségesek, milyen változtatások elkerülhetetlenek, milyen modell szerint képzeljük el a tudomány és a felsőoktatás működését, és ennek megfelelően ki kell tűzni a célokat.

4. Meg kell tervezni az átmenet, a változtatások bevezetésének ütemét, és csak ezután kerülhet sor valamilyen, nem túlságosan merev akadémiai és felsőoktatási törvény kidolgozására. Az átmeneti időszak hosszú, akár 10-15 év is lehet. Rendkívül óvatosan, körültekintően kell eljárni, minden értéket meg kell őrizni. A tudomány és az oktatás területén hozott elsietett döntések olykor évtizedekre visszavethetik a fejlődést. A múltban erre elég példát láthattunk.

A második kérdésre, vagyis arra, hogy miért kell a szóban forgó törvénytervezetek megvitatását ráerőltetni a Parlamentre, nem könnyű választ találni. De talán ez a kérdés és az arra adott válasz érdektelenné válik, ha az első kérdésben kialakul a konszenzus. Végeredményben a kormánynak és az Akadémiának is tudomásul kell vennie, hogy *a magyar tudomány és a felsőoktatás jövője nem az ő belügyük.*

Horányi György

ÖSSZEKUSZÁLT FRONTVONALAK A TUDOMÁNYPOLITIKÁBAN

Kis módosítással: Népszabadság 1992. január 11.

Nincs könnyű helyzetben az átlagolvasó, ha eligazodni kíván a tudomány és a felsőoktatás, jelesül az akadémiai törvény körül kialakult vitában. Pedig a vita első szakasza lezárult, a kormány az akadémiai törvény tervezetét elfogadta, és az rövidesen az Országgyűlés elé kerül.

Sok testület, személy foglalt állást az olykor elég heves vitákban. Furcsa szerepet játszott a kormány is e csatározásokban. A kormánykoalíció pártjainak megfelelő bizottságai ellenérzéssel fogadták az akadémiai törvénytervezetet. Ennek ellenére a kormány a tervezet elfogadása mellett döntött. Pedig a törvénytervezet elfogadása előtt még úgy tűnt, hogy a kormány és az Akadémia között komoly ellenétek feszülnek, olyan hangok is hallatszottak, hogy a kormányzat pénzügyi eszközökkel „fegyelmezni” akarja az Akadémiát.

Most még nehéz eldönteni, hogy valóban voltak-e előzetes taktikai megfontolások a költségvetési restrikció keltette félelem és az akadémiai törvény elfogadtatásáért indított kampány összehangolása vonatkozásában. Mindenesetre az Akadémia jól kihasználta a helyzetet, s úgy tűnik megkötötte a kompromisszumot a kormányzattal. (Mérsékelt költségvetés-csökkentés – és a törvénytervezet elfogadtatása.)

Az akadémiai és a többi csatlakozó törvény (felsőoktatási, tudományos minősítésről szóló, innovációs törvény stb.) különböző tervezetei körül kibontakozó vitákban nem mindig érvényesült a szakszerűség. A legnagyobb baj talán az volt, hogy sem a jelen helyzet, sem a múlt alapos, objektív elemzése nem történt meg, a jövőre vonatkozó átfogó koncepciókról alig esett szó.

A különböző törvénytervezetek a tudományt egységes egésznek tekintik, és tudományterületi megkülönböztetés nélkül beszélnek alap- és alkalmazott kutatásokról, fejlesztésről, innovációs láncról, az Akadémia intézeteiről, a tudomány finanszírozásáról, annak forrásairól stb.

Ez a szemléletmód a zavar egyik legjelentősebb forrása, ennek tulajdonítható az a szomorú jelenség, hogy a kutatói társadalom különböző területeken érdekelt rétegei egymással szembekerülnek.

Ismeretes, hogy társadalomtudományok számottevő része közvetlenül a nemzeti kultúrát szolgálja. Ezen ágazatok működtetése, fenntartása nemzeti érdek, akár elégedettek vagyunk pillanatnyi színvonalukkal, akár nem. E tudományágak mint diszciplínák nem tűnhetnek el valamilyen verseny következtében. Finanszírozásuk lényegében csak az államtól várható el, a termelő szféra érdekeltsége nyilván rendkívül kicsi ezeken a területeken. Ebben a szférában az *alap-* és *alkalmazott* kutatás vagy *fejlesztés* megjelölés eléggé abszurdnak tűnik.

A természet- és műszaki tudományokhoz képest költségigényük kicsi, művelésük nem igényel nagy beruházásokat. A társadalomtudományokban a kutatói munka és életvitel is teljesen eltér a többi tudományétól.

Ezért a különböző területeken dolgozó kutatók között számos kérdésben nincs, nem is lehet érdekazonosság. Így az akadémiai, felsőoktatási és minősítési törvény tervezeteinek fogadtatása sem lehet egységes.

A társadalomtudományok művelőit az alap- és alkalmazott kutatások viszonya, az innováció kérdései, érthetően, nem érintik. Számukra az Akadémia mint védőpajzs akkor is elfogadható, ha az más területeken végzetes intézkedéseket hajt végre. Ez a magatartás érthető és nem hibáztatható.

A törvénytervezetek nem épültek egyeztetett, alaposan megvitatott, és a többség számára elfogadható tudománypolitikai koncepciókra. Ez teljesen világosan látszik az akadémiai törvény esetében, amelyet 1988-ban indítottak el azon a kényszerpályán, amelyen most is mozog.

A koncepciók kialakításánál alapvető feladat lett volna azt tisztázni, hogy milyen modell szerint képzeljük el a jövőben a tudomány és a felsőoktatás működését, kapcsolatát. A jövőbe vezető úttal kapcsolatos elképzelések kialakításához a jelen helyzetet és az ide vezető utat is szemügyre kellett volna venni.

1945 után a tudománypolitikát a kutatás teljes államosítása, a felsőoktatás és a kutatás szétválasztása, a tudományos minősítés *önállósítása* jellemezte.

Az ipar államosításának eredményeként a nagy magánvállalatokban folyó kutatásokat az új tulajdonos – az állam – saját ipari kutatóbázisára – ipari kutatóintézetekbe – a termeléstől elválasztva telepítette át és fejlesztette. Ezzel egyidőben az egyetemek feladatává a diplomások tömeges gyártását tették. Ebben a helyzetben nem volt elvárható, hogy az egyetemeken színvonalas kutatás folyjék. Ezért építették ki az akadémiai kutatóhálózatot.

Az eredmény az egyetemek relatív (esetleg abszolút) elszegényedése

volt, szerepük a tudományos életben lecsökkent, és ez feltétlenül kihatott az oktatás színvonalára.

A hatvanas évek végére az intézetek extenzív fejlesztése megtorpant, és a gazdasági élet működési csődjének részeként nyilvánvalóvá vált a kutatási intézményrendszer alkalmatlansága is.

A hetvenes évek elején – a tudomány és gyakorlat kapcsolatának jegyében – a természettudományos és műszaki alapkutatásra létrehozott intézmények profiljának részleges megváltozását erőszakolták ki.

Az intézményrendszer fennmaradása, fenntartása érdekében az ipari kutatóintézetekhez hasonló tevékenység és ezzel együtt az önfinanszírozás került előtérbe.

A problémát az okozta, hogy az adott gazdasági keretek között az ipari kutatóintézeteknek sem volt jövőjük. A nyolcvanas évek közepére már nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdasági struktúrával együtt a kutatóhálózat és a tudománypolitikai koncepciók átalakítására van szükség.

Mindehhez még az is hozzájárult, hogy az extenzív fejlesztés során kialakított kutatói gárda elöregedett. E réteg mobilitása – felvevő piac hiányában – nagyon kicsi volt.

A *csak* kutatással foglalkozó 50-60 éves kutatók megkeseredett hadserege és az ugyanilyen idős vagy még idősebb vezetők ragaszkodása a hatálmához világosan illusztrálta, hogy a felsőoktatástól vagy az ipartól elválasztott kutatás többnyire zsákutcát jelent.

Mindebből következett, hogy a kutatásban és a felsőoktatásban modellváltásra van szükség. Sajnos a nyolcvanas évek végén és napjainkban a világosan átgondolt átalakítási koncepciók helyett lényegében csak az átmentést biztosító törvénytervezetek születtek meg. A szükséges váltás bizonyos értelemben visszatérést jelentene a régi európai modell másuttól jól működő fejlettebb változatához.

Melyek volnának a modellváltás lényeges elemei?

Mindenekelőtt az egyetemi autonómia teljes helyreállítására, a kutatás és oktatás egységében történő képzésre és továbbképzésre volna szükség.

Ennek megfelelően a tudományos minősítés, címek adományozása kizárólag az egyetemek joga volna.

Mindezek következményeként az alapkutatások egyre növekvő hányada kerülne az egyetemekre, így az államilag fenntartott kutatóintézetek viszonylagos szerepe csökkenne, esetleg egyes intézetek meg is szűnhetnének. Természetesen ebből a szempontból más megítélés alá esnének a társadalomtudományi és a többi intézmények.

E folyamat eredményeként az Akadémia fokozatosan visszaalakulna

Tudós Társasággá, de ha a társadalomtudományi intézetek igénylik, továbbra is az Akadémiához tartozhatnának.

További változást jelenthet az is, hogy az alkalmazott, de részben az alapkutatások területén is megjelenhetne a magánszféra.

Nyilvánvaló, hogy az egyetemen terebélyesedő alapkutatások finanszírozása az oktatással együtt állami feladat. Részben közvetlenül, részben pályázatok útján történhetne a finanszírozás.

A modellváltást nem szabad elhamarkodni, az átalakításra legalább 10-15 éves időtartamot volna célszerű előirányozni. E folyamat során eldől, illetve eldönthető, hogy a kutatóintézeti hálózatból mi maradjon fenn, és a megmaradt intézetek milyen szervezetben működjenek tovább.

Az elmondottak alapján talán nem indokolatlan az a következtetés, hogy jó volna, ha több szó esnék a magyar tudomány és felsőoktatás jövőjéről, mielőtt a tudománnyal kapcsolatos törvények az Országgyűlés elé kerülnének.

Horányi György

KIK GYALÁZZÁK ÉS RÁGALMAZZÁK AZ AKADÉMIÁT?

Rövidítve: Magyar Hírlap, 1993. augusztus 3.

Az elmúlt hónapokban az Akadémia vezető tisztségviselői példátlan méretű offenzívát indítottak az akadémiai törvény elfogadtatása érdekében. Bármilyen offenzíva természetes velejárója, hogy bizonyos ellenállást, ellenhatást is gerjeszt.

Ezek a reakciók lehetnek ügyetlen visszavágások, át nem gondolt vélekedések, stílusukban lehetnek kulturáltak, de előfordulhat az is, hogy egyeseket elragadják indulataik.

Az ellenvéleményekre persze válaszolni szoktak és e válaszok stílusa is nagyon változó lehet.

Venetianer Pál „Miért Pofozóbábu az Akadémia?” c. cikkében (Magyar Hírlap 1993. 07. 20.) Miseta Attila „Kutatás, Felsőoktatás – és Gazdaság” (Magyar Hírlap 1993. 07. 15.) c. dolgozatára reagálva, a bírált cikk hangneméhez képest meglepően durva stílusban utasította vissza a számára elfogadhatatlan nézeteket.

Miseta cikkét többször átolvastam. Tárgyi tévedései nyilvánvalóak, alapkoncepciójával magam sem értek egyet. Akárhogy forgattam Miseta cikkét – Venetianer beállításával ellentétben – egyetlen olyan mondatot se találtam, amely a Magyar Tudományos Akadémia rágalmazásának vagy gyalázásának volna minősíthető. Venetiánér szerint Miseta egy kis, hangos érdekcsoportnak a nézeteit fogalmazta meg – tehát feltehetően nincs is önálló véleménye – és tévedéseinek egyik forrása a rosszindulat. Cikke elején még azt is megjegyzi, hogy az Akadémia rugdosása, pofozása inkább két-három évvel ezelőtt volt divatos. Ezzel Venetianer a korábbi vitákat is sommásan minősíti, érzékeltetve, hogy az alattomos „rugdosókat” nem is tekinti vitapartnernek.

Mint az egykori „rugdosásnak” egyik résztvevője, mindenen előtt azt szeretném elmondani, hogy – véleményem szerint – az utóbbi 1-2 évben miért nem alakulhatott ki széleskörű, kulturált, kiegyensúlyozott vita a magyar tudomány jövőjéről, miért hallgattak el számosan azok közül, akik korábban kritikusan léptek fel.

Az egyik ok a bírálatokra történő, Venetianer cikkére is jellemző, fölényeskedő, olykor hisztérikus reagálásban keresendő.

Egy tudományos testület és vezetőinek méltóságát az adja meg, hogy véleményekre véleménnyel és érvekkel válaszol, és nem a vitapartnert minősíti. Hogy képzelhető el, hogy vitapartnereimet csak aljas hátsó gondolatok vezérlik, míg én és a velem egyetértők a tiszta erkölcs és szellemiség bajnokai vagyunk?

Igaz-e hogy többnyire azok bírálják, „akik maguk nem voltak képesek időtálló művekkel gyarapítani a magyar művelődést”, vagy „lustaságból és tehetségtelenségből akarnak politikai tőkét kovácsolni”?

Természetesen nem kell elfogadni azt a véleményt, hogy a jelenlegi Akadémia és az, ami az új törvény szerint kialakul, nem jelent optimális megoldást a magyar tudomány fejlődése szempontjából. De miért gazember az, aki ezt a véleményt osztja? Miért aggódik az ilyen ember kevésbé a tudomány sorsáért, mint azok, akik úgy vélik, hogy minden a legjobb úton halad – legalábbis a reformok vonatkozásában?

Sokak elhallgatásának másik oka abban keresendő, hogy az akadémiai törvény, ugyanúgy, mint a már elfogadott közoktatási és felsőoktatási törvény, politikai kérdéssé vált, azzal a fonáksággal színezve, hogy a kormány által elfogadott és beterjesztett törvénynek a kormánykoalíció soraiban valószínűleg sokkal több ellenzője van, mint az ellenzékében. Az ellenzék számos képviselője és a „liberális” sajtó védi a törvényt, az Akadémia vezetését, abban a hitben, hogy ily módon ki lehet védeni a jobboldal térnyerését az Akadémián.

Valóban, ezek az aggodalmak nem egészen megalapozatlanok – a „tisztogatás” rémének megnyilvánulásai, az intézeti hálózat elnyelésére irányuló törekvések itt-ott felismerhetők voltak – ezeket a veszélyeket azonban – úgy gondolom – indokolatlanul felfújták.

A szélsőséges politikai véleményeket, a „leszámolást” elutasító, de az Akadémiához kritikusan közelítő személyek dilemmáját eredményezte ez a helyzet. Aki bírálatával nem akart „üzemanyagot” szállítani a szélsőséges hangoskodóknak, illetve nem akarta, hogy a „csurkizmus” akadémiai szálláscsinálójának bélyegezzék, le kellett mondania nézetei nyilvános hangoztatásáról.

Felmerül a kérdés, hogy a viták ilyen eltorzulása nem azokat igazolja-e, akiknek kételyeik vannak azt illetően, hogy mai struktúrájában alkalmas-e az Akadémia a vele kapcsolatos jelenségek elemzésére.

Hogy ebben a vonatkozásban tényleg súlyos gondok vannak, azt az Akadémia által „Miért van szükség új akadémiai törvényre?” címmel kibocsájtott röpirat is bizonyítja.

Egy Tudós Társaságtól elvárható volna, hogy saját helyzetét tudomá-

nyosan elemezze. Ehhez képest aligha tekinthető tudományos elemzésnek a röpirat 2. „Az állampárt nyomása alatt” c. fejezete. Ebben csak arról értesülhetünk, hogy 1949 után az Akadémia elvesztette vagyonát, közvetlen pártirányítás alá vonták és egy bürokratikus gépezet vette kezébe az irányítást.

Arról egyetlen szó sem esik, hogy eközben kialakult az intézményhálózat és az Akadémia elé állított országos feladatok ellátása aligha lett volna elképzelhető egy bürokratikus gépezet nélkül, legalábbis az „épülő szocializmus” viszonyai között.

Arról sem esik szó, hogy az „állampárt” a számára elfogadható tudósokat beemelte a nomenklatúrába, és a tudósok – a rendszer korlátai között – kivételezett helyzetbe kerültek.

Említés sem történik arról, hogy a természet- és műszaki tudományok területén nemzetközi összehasonlításban is számottevő kutatási kapacitás jött létre, mely felett egyes vezető tudósaink úgyszólván korlátlanul rendelkezhettek.

A szocialista építés csődje az Akadémiára is kihatott, az extenzív fejlődés megállt, megindult az intézményhálózat átalakulása, a feladatok újrafogalmazása.

Ennek következtében a „testület” és a „hivatal” régi módon való együttélése sem volt tovább fenntartható. A változtatások szükségessége nyilvánvalóvá vált a nyolcvanas évek végére. Itt kell rámutatnunk arra, hogy a röpirat 3. pontja, amely „A reform megindulása” címet viseli, az előzmények etikátlan elhallgatásával terhelt.

A reform gondolata nem 1990-ben, hanem korábban született meg. Az akadémiai törvény előmunkálatai Berend T. Iván elnöksége alatt 1988-ban indultak meg.

A korábbiakhoz képest lényegében új elemet a mostani törvénytervezetben az olyan túlságosan szerencsésnek nem tekinthető rögtönzés, mint az Athenaeum program és a Széchenyi Akadémia vizsályt gerjesztő elhamarkodott alapítása jelent.

Nem világos, hogy miért nem volt vállalható a reform múltban gyökerező kontinuitása.

Ezek után nem lehet azon csodálkozni, hogy sokan nem elégszenek meg az Akadémia önértékelésével, és olykor hangot adnak elégedetlenségüknek.

Sok konfliktus elkerülhető lett volna, ha az Akadémia élt volna a rendelkezésére álló tudományos apparátus nyújtotta lehetőséggel és az akadémiai törvény kidolgozása és benyújtása előtt, minden preconcepció nélkül, választ keresett volna néhány alapvető kérdésre. E kérdések kö-

zött nyilván szerepelnie kellett volna a mostanában legtöbbet vitatott két alapvető problémának:

1) Mi legyen az intézethálózat sorsa, mik optimális működésének feltételei?

2) Mi legyen az Akadémia viszonya a tudományos képzéshez, továbbképzéshez és az ún. tudományos minősítéshez?

Ha az ország érdeke az intézethálózat által képviselt értékek megőrzését követeli meg, akkor legjobb volna, ha az intézethálózat jövőjét azok a kutatók alakíthatnák ki, akik ebben a hálózatban dolgoznak. Ehhez viszont a kutatóintézeti hálózatnak nagyobb autonómiára volna szüksége, mint amennyit a jelenlegi törvénytervezet biztosít. Az intézethálózat autonómiájára vonatkozóan számos javaslat született, az érdekképviselői szervek (TDDSZ, TUDOSZ) a törvény egyes pontjainak ilyen értelmű konkrét módosítását javasolták, de úgy tűnik, nem sok sikerrel, mert a Testület a gyepplők lazítását csak bizonyos határig tűrte el.

A tudományos minősítés körüli vitákban anyagi kérdések is szerepet játszanak. Az előző rendszertől megörököltük a tudományos pótlékok rendszerét is. Hogy az Akadémia és a TMB költségvetésében ez mekkora hányadot foglal el, arra álljon itt a következő adatsor:

„A költségvetési támogatás 1993-ban az MTA fejezet egészére 4990.7 millió Ft. Ebből a kutatóhálózatra közvetlenül 2783,4 millió Ft, a kutatásra közvetve 516,3 millió Ft jut. A többi tétel: TMB 547,1 millió; akadémikusok bére 330,4 millió; MTA Titkársága 134,4 millió.” (Idézet az akadémiai Program Bizottság jelentéséből.)

A TMB rovat felhasználását illetően még annyit kell elmondani, hogy 1992-ben a kandidátusok 258, a doktorok 109 millió forintot kaptak.

Mindenekelőtt azt kellett volna elvileg tisztázni, hogy az állam gazdasági szerepének csökkenése mellett fenn lehet-e tartani a tudományos pótlékok rendszerét. Valószínűleg az lenne a válasz, hogy nem. (Miért díjazzon az állam például magáncégeknél dolgozó minősített kutatókat.)

Ebben az esetben el kellene döntenie, hogy mi legyen a sorsa a TMB rovaton szereplő pénznek.

Nyilván kevesebb a gond, ha az Akadémia átveszi legalább az egyik tudományos fokozat adományozását és megtartja a pótlékok rendszerét is, ahogy ezt a törvénytervezet elő is írja. De mi lesz a kandidátusi pótlékok fedezésére szolgáló pénzalappal, ha a kandidátusi pótlékot már senki sem fogja kapni?

A tudományos minősítés, az akadémiai tagság elsősorban tudományos értékek szférájához tartozó jelenség, de kétségtelenül van és kell hogy tartozzanak hozzájuk anyagi tényezők is.

Valószínűleg ezt nem értik meg azok, akik esetleg kritikusan lépnek

fel a doktorokra jutó évi 90 ezer, az egy-egy akadémikusra átlagosan jutó egy millió forintot sokallva. Pedig világos választ lehetne adni. Vagy megmagyarázzuk és megindokoljuk, hogy ez a legjobb megoldás, vagy azt mondjuk, hogy ez elvileg ugyan nem jó megoldás, de pillanatnyilag – súlyos megrázkódtatások nélkül – a rendszer egyik napról a másikra nem változtatható meg. Az utóbbi esetben a rossznak ítélt gyakorlatot nem iktatjuk törvénybe.

Venetianer – idézett cikkében – kioktatja Misetát, hogy a TMB az Akadémiától független kormány szerv volt és a minősítést, a téves közhittel ellentétben, nem az Akadémia adta. Ez formálisan igaz is, csak úgy látszik, Venetianer elfelejtette, hogy a tudomány doktora fokozat megszerzésére irányuló eljárás megindítására az Akadémia megfelelő tudományos Osztályának jóváhagyása nélkül nem kerülhetett és ma sem kerülhet sor. Az már külön zavarok forrása lehet, hogy Venetianer az állampárt kormány szervének egykori titkára és e kormány szerv felszámolását is eredményező akadémiai törvényt betervező miniszter személyének azonosságára hívja fel a figyelmet. A kevésbé toleráns „rendszerváltók” megnyugtatótlanságára talán meg lehetett volna emlékezni, hogy a TMB titkársága 1984-ben már nem követelt meg nagyobb elkötelezettséget, mint mondjuk egy kulturális intézmény főigazgatói posztja.

Nyilván ugyancsak nehezen érthető sokak számára, hogy Hóman először 1991-ben beígért rehabilitálása miért nem következett be. Vannak, akik azt sem értik, hogy Orsós Ferenc és Teleki Pál fajokról vallott nézetei között miért olyan nagy a különbség, hogy az előbbit nem lehet rehabilitálni, míg az utóbbi az Akadémia berkeiben kifogástalan tudósnek tekintendő. (N.B. nem Teleki politikai értékeléséről van szó!)

Bevallom, én azok pártján vagyok, akiknek se Hóman, se Orsós, de sajnos Teleki sem kell. Viszont úgy érzem, hogy a tőlem eltérő nézeteket vallóknak fenti okfejtésében van valami logika. Sőt az is bizonyos mértékig érthető, ha jobbról nézvést egyesek az akadémiai törvény támogatását a kormányzat taktikai hibájának tekintik. Pedig valószínűleg tévednek, a törvénytervezet ugyanis megfelel az Antall-kormány centralizáló törekvéseinek és ehhez még az ellenzék támogatását is megkapják. (A médiaviták negatív hősei tudják, hogy honnan nem fenyegeti veszély őket.)

Budapest, 1993. július 22.

Horányi György

MI TÖRTÉNT VALÓJÁBAN AZ AKADEMIÁN 1994. OKTÓBER 26-ÁN ÉS 27-ÉN?

(Avagy a Magyar Hírlap a jereváni rádió szerepében)
Rövidített változat: Magyar Hírlap, 1994. november 17.

„A hír szent, a vélemény szabad” áll a Magyar Hírlap egyik rovatának fejlécén. Szép és elfogadható jelmondat ez, de az a szemtanú, aki a Magyar Tudományos Akadémia októberi rendkívüli közgyűléséről szóló, a Magyar Hírlapban megjelent tudósításokat – különösen az N.S.L. jelzéssel ellátott cikkeket – olvasta, megdöbbenéssel tapasztalhatta, hogy az újságírói elfogultság oly mértékű lehet, hogy saját(?) véleménye érvényesítésének alárendeli a hírt, azaz nem riad vissza a hírek eltorzításától. Sajnos a nagyközönség – tudomásom szerint – más lapokból sem értesülhetett arról, hogy tulajdonképpen mi játszódott le a szóban forgó napokon az Akadémián.

N.S.L. több alkalommal is drámainak nevezte a közgyűlést, de azt hiszem, hogy a tények egyszerű ismertetésével az olvasóra bízhatta volna, hogy hogy drámának, komédiának vagy tragikomédiának minősíti a történeteket.

Valakinek, valakiknek pedig vállalkozni kellene arra, hogy a tények bemutatásával az utókor számára világos legyen: íme így működött a demokrácia 1994-ben az Akadémia háza táján. Mindenekelőtt vegyük szemügyre, hol és miben torzított a sajtó, közelebbről a Magyar Hírlap, mi az, amit elhallgattak, ellepleztek az olvasók előtt. Íme ízelítőként egy-két példa.

Az 1994. október 28-i számban a „Vita a Széchenyi Művészeti Akadémia jövőjéről” cím alatt a következő áll:

Az egyik legélesebb vita tegnap az Akadémia közgyűlésén a Széchenyi Művészeti Akadémia létéről folyt. Pontosabban, tartalmazzon-e olyan pontot az alapszabály, amely szerint a Széchenyi Művészeti és Irodalmi Akadémia része a Magyar Tudományos Akadémiának. A társult státusra vonatkozó elképzelést már az akadémiai törvény tartalmazta volna. De a régi Országgyűlés többsége ezt határozottan helytelenítette, mert az akkori kormánypárti képviselők – akiknek véleményét Kulin Ferenc fogalmazta meg annak idején – követelték, hogy a Makovecz-féle művészeti akadémiának hasonló státus dukálna, mint a Széchenyi Akadémiának, melynek életrehívását Kosáry Domokos kezdeményezte. Az elnök a parlamenti bizottsági viták idején elfogadta a kompromisszumot, melynek lényege, hogy más jogszabály a Művészeti Akadémia társult státusát tartalmazza.

A hír igaz csak... „tegnap” – azaz október 27-én – semmilyen vita nem volt –, ezzel szemben az Akadémia elnöke az elfogadott ügyrendtől eltérve, anélkül, hogy erre a közgyűléstől felhatalmazást kapott volna, hosszabb beszédet intézett a közgyűléshez, melyben – többek között – élesen kirohant mindazok ellen, akik az Akadémiai Törvényre hivatkozva azt javasolták, hogy a Széchenyi Akadémiáról szóló rész ne szerepeljen az Akadémia Alapszabályában.

Talán nem ártott volna, ha az újságíró a másik oldalt is megkérdezi, hogy miről van szó. Történetesen ez az ügy elég áttekinthető. A beterveztet Alapszabálytervezet 82. §-a a következő:

„A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia

Az Akadémia támogatja a tudomány, az irodalom és a művészetek közös érdekeinek szolgálatára létrejött önálló testületeket. Ennek megfelelően támogatja a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiát, amely az Akadémiával társult, külön alapszabállyal rendelkező, önálló szervezet. A kapcsolatot mindkét részből két-két delegátus tartja, akiket az Akadémia részéről háromévi időtartamra az elnök jelöl ki. A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tájékoztatja a közgyűlést tevékenységéről.”

E sorok írója egyike volt azoknak, akik a 82. § módosítását javasolták. Íme a módosított szöveg és annak indoklása:

„Az Akadémia támogatja a tudomány, az irodalom és a művészetek közös érdekeinek szolgálatára létrejött önálló testületeket.

Indoklás

Az Alapszabály tervezet 82. §-ában szereplő megfogalmazás törvénysértő. Az Akadémiai Törvény 32. §-a kimondja:

„Az irodalom illetőleg a művészetek más területeit köztestületként szolgáló akadémiákról külön törvény rendelkezik.”

A törvény még nem létezik, így a Széchenyi Művészeti Akadémiát és ennek működését törvény még nem legalizálta. Másrészt, ha a törvényalkotó a Széchenyi Akadémiát és az Akadémiát törvényesen társult szervezetnek tekintette volna, akkor ez kifejezésre jutott volna az Akadémiai Törvényben. Pontosan az ellenkezője történt. Az Akadémiai Törvény – az elfogadását megelőző időszakban készült – különböző tervezeteiben szereplő és most az Alapszabály tervezet 82. §-ában megjelenő a Széchenyi Akadémiára vonatkozó megállapításokat, szabályokat a törvényalkotó nem vélte beilleszthetőnek az Akadémiai Törvénybe. Ezeknek az előzményeknek ismeretében a szándékos törvénysértés gyanúját vonhatja magára a köztestület, ha a tervezet 82. §-át elfogadja.”

Tudomásul kell vennünk, hogy egy törvény – mindaddig míg hatályon kívül nem helyezik – az törvény, függetlenül attól, hogy milyen

parlament hozta és miért. Megengedheti magának egy újságíró, hogy makovecsezzen akkor, amikor a törvényesség kérdéséről van szó?

Minden fenntartásom ellenére ebben a kérdésben egyet kell értenem a „régí” (sic!) országgyűléssel, bármi is volt indítékuk, mert arról van szó, hogy egy elsietett döntés (a Széchenyi Akadémia elhamarkodott felállítása) egy újabb nehezen áthidalható szakadékkal gyarapította a magyar kultúra amúgyis lövészárkokkal szabdaltságot.

Az újságírói elfogultság olykor öngóllal felérő ömlengésekhez vezet. N.S.L. 1994. október 31-én a következőket írja.

„Az Akadémiának az a drámája, hogy a tisztújítási hercehurca egy másik drámát fed el: vajon van-e a tisztségek megújításánál valódi alternatíva; jelentkezik-e a vezetői posztra, posztokra megközelítően hasonló tekintélyű integratív tudós; nem kontraszelektált-e az elmúlt két korszak annyira, hogy az elnök kénytelen lesz nyolcvanegy évesen is maradni. Gyanítható ugyanis; az akadémiai közgyűlés nemcsak légszomjúság miatt tartózkodott attól, hogy tisztújítási terhet vegyen a vállára, hanem azért is, mert nehéz bárkit Kosárynak a helyére állítani.”

Ezzel a kijelentésével a cikkíró az Akadémia és Kosáry legkeményebb bírálóival került egy táborba, akik azt állítják, hogy az Akadémia kontraszelektált, nem alkalmas kijelölt feladatainak ellátására. Ha feltesszük, de el nem fogadjuk, hogy Kosáryn kívül nincs más, aki az Akadémia élére állhat, akkor kinek a felelőssége, hogy az elmúlt közel öt évben nem sikerült az ún. kontraszelekciós hatást kiküszöbölni, illetve mérsékelni?

Ha lehet, én inkább azokkal értenék egyet, akik szerint a magyar tudománynak átfogó koncepciókra, de egyúttal aprómunkára, és nem karizmatikus küldetéstudattal megáldott vezetőkre volna szüksége.

Az elmúlt öt év történetének nézőponttól és hatalmi helyzettől függően más és más olvasata lehet. Például az is egy lehetséges olvasat, hogy a különböző rögeszmékbe csomagolt hatalmi harc súlyos csapást mért a magyar tudományra, és a megtisztulással járó felemelkedés helyett morális zuhanás következett be, és ennek egyik megnyilvánulása volt az októberi közgyűlés is.

De döntsön az olvasó a tények alapján, hogy az alapszabály megszüntetésének módja mennyiben támasztja alá a fenti kijelentés jogosságát.

I. ELŐJÁTÉK

1) A Közgyűlés elfogadja, hogy ügyrendi javaslatok és az Alapszabály egyes pontjainak módosításához benyújtott indítványok elfogadásához a jelenlevő szavazók 50%-ának + 1 főnek igen szavazata szükséges, tehát a

tartózkodás ebben a vonatkozásban a nem szavazattal egyenértékű. Erre az utóbbi körülményre külön felhívják a Közgyűlés figyelmét.

2) A Közgyűlés tudomásul veszi, hogy az Alapszabály elfogadásához a szavazásra jogosultak 2/3-ának igen szavazatára van szükség. Ez – függetlenül a jelenlevők számától – 318 igen szavazatot jelent.

3) A szavazás elektronikus szavazógéppel történik, az *igen, nem* vagy *tartózkodás* gombok valamelyikének megnyomásával. A gépek kezelésére megtörténik a kioktatás, egy próbaszavazáson mindenkinek módjában áll készülékét ellenőrizni.

4) A próbaszavazásból is kitűnik, hogy a jelenlevő szavazásra jogosultak száma nem haladja meg a 350 főt, azaz ahhoz, hogy az Alapszabályt elfogadják, igennel kell szavazni több mint kilencven százalékuknak. A jelenlevő szavazásra jogosultak kb. felét (mintegy 170-180 fő) a köztestület választott képviselői alkották. (Ezt a számot a későbbiekben se tévesszük szem elől.)

II. A MÓDOSÍTÓ JAVASLATOK ELFOGADÁSA, ILLETVE ELVETÉSE

Az írásban előzetesen beadott módosító indítványok indoklását a közgyűlés nem ismerhette meg. A rendelkezésre álló anyagban az Alapszabály tervezete és az Akadémiai Törvény szövege mellett – az indítványozó nevének feltüntetésével – csak a módosító indítványok szerepeltek és az, hogy az Alapszabálykészítő Bizottság támogatja-e az indítványt vagy sem.

Mi jellemezte a módosító indítványokra vonatkozó szavazást?

1) A közgyűlés egyetlen olyan módosító indítványt sem fogadott el amelyet az Alapszabálykészítő Bizottság nem támogatott, ugyanakkor minden olyan módosítás zöld utat kapott, amelyet a Bizottság támogatott.

2) Az elutasított indítványok többnyire csak 10-20% körüli igen szavazatot kaptak, jóllehet köztük szép számmal voltak olyan módosítási javaslatok, amelyek a választott köztestületi képviselők jogainak kiterjesztését indítványozták. Ez tehát azt jelenti, hogy a szavazók mintegy 50%-át alkotó képviselők saját jogaik bővítését nem látták indokoltnak. Szavazásukkal kifejezésre juttatták például, hogy nem igényelnek szavazati jogot a tudományos osztályok ülésein, megelégszenek azzal, ha csak két képviselő szavazati jog nélkül jelen lehet ezen a fórumon. Többségük visszautasította, hogy legalább egy főtítkárhelyettes közülük kerüljön ki, egyáltalán elutasítottak minden olyan javaslatot, amelynek értelmében a képviselők valamilyen számottevő funkcióba kerülhettek volna.

III. VÉGJÁTÉK

1) Az utolsó módosító indítványhoz kapcsolódó szavazás után a levezető elnök bejelenti, hogy most következik a teljes Alapszabály megszavazása, méghozzá név szerinti szavazással. Erre a bejelentésre óriási zúgás támadt, mivel a név szerinti szavazásról az ügyrend megszavazásakor szó sem volt.

2) A zúgásra válaszként a levezető elnök bejelenti, hogy a szokásos (elektronikus) módon szavazást rendel el, hogy egyetért-e a Közgyűlés a név szerinti szavazás „ötletével”.

3) A szavazás eredménye: 172 (49,43%) igen, 159 (45,61%) nem és 17 (4,89%) tartózkodás.

4) Ezek után a levezető elnök bejelenti, hogy elrendeli a név szerinti szavazást, mert a többség emellett döntött.

5) A válasz talán még az előbbinél is nagyobb zúgás. Kiabálás több oldalról: az igenek nem érték el az 50%-ot, tehát szó sem lehet név szerinti szavazásról.

6) A levezető elnök türelmet kér, hogy összehívja a jogászokat a kérdés megvitatására és eldöntésére.

7) Rövid szünet után az Elnök bejelenti, hogy a szavazást az eddigi (elektronikus) módszerrel eszközöljük.

8) A szavazás megtörténik. Eredmény: 309 igen, 21 nem és néhány tartózkodás.

9) A levezető elnök kihirdeti: Mivel az igenek száma nem érte el az előírt 318-at, a Közgyűlés az Alapszabályt nem fogadta el, és felkéri az Akadémia elnökét, kommentálja ezt az eredményt.

10) A bejelentés elhangzása után valahonnan egy hang hallatszik: a szavazás technikai okok miatt nem érvényes.

11) A levezető elnök a gondolatot felkarolja, felsorolnak néhány lehetséges okot, és az elnök a szavazást újra elrendeli.

12) A Közgyűlés még kétszer fut neki a szavazásnak, mindkétszer a zűrzavar miatt menet közben leállítják a szavazást. Végre harmadikra lefut a szavazás. Eredmény 320 igen.

13) A levezető elnök bejelenti, a Közgyűlés az Alapszabályt elfogadta.

IV. DRÁMAI ELEMEEK

N.S.L. a Magyar Hírlapban többször említette a közgyűléssel kapcsolatban a drámai jelzőt. Ha ilyen kategóriában gondolkodunk, akkor valóban találhatunk egy-két szembetűnő elemet, amelyre talán illik ez a megjelölés.

1) Talán a legérdekesebb az, hogy mi késztetett 160 embert arra, hogy a név szerinti szavazást elutasítsák, ha végeredményben csak húszan szavaztak az Alapszabály elfogadása ellen. Mintegy 140 személy miért tartotta kényelmetlennek az igen kimondását mindenki füle hallatára. Ugyanezek az emberek, illetve ezek jelentős része, a szavazás folyamán mindig egyetértett az elnöki pódiumról származó javaslatokkal, és csak ebben az egyetlen esetben lázadtak fel és mondtak nemet a felülről sugallt eljárásra. Lehetséges, hogy egyesek szégyelltek nyilvánosan kimondani az igent?

2) Vajon milyen drámát takar a szavazásnak az a szakasza, midőn az elutasított Alapszabályból elfogadott Alapszabály lett?

Lehetséges-e egy kihirdetett eredményt megsemmisíteni anélkül, hogy a körülmények tisztázására vizsgálatot indítottak volna? (Például abban a vonatkozásban, hogy a továbbiakban szavazószervezet semmiképpen se kerülhessen illetéktelen kezekbe.)

Senki se vonhatja kétségbe, hogy az Alapszabályt a jelenlevők elsöpörő többsége elfogadta, és ez talán jobb, mintha egy maroknyi kisebbség ellenvéleménye, 2-3 szavazat hiánya miatt ez nem következik be. A legnagyobb baj talán nem az, hogy van egy vitatható Alapszabály, hanem az a mód, ahogyan ezt az Alapszabályt elfogadták.

Budapest, 1994. november 4.

Horányi György

NEM UGYANABBAN AZ ORSZÁGBAN ÉLTÜNK?!

Magyar Tudomány (2) 201-203 1996.

Az utóbbi időben, ha a magyar tudományos élet, az Akadémia egyes idősebb prominens személyiségeinek nyilatkozatait, megnyilvánulásait hallok vagy olvasom, arra a következtetésre kell jutnom, hogy az elmúlt negyven évben nem ugyanabban az országban éltünk.

Ugyanakkor egyre inkább azt érzem, hogy immár azoknak kell bocsánatot kérni, akik 1988-1989 óta a tudomány pártirányításáról, a sztálinista és poszt sztálinista tudománypolitikáról és káderpolitikáról és az ezzel járó kontraszelekcióról elítélően nyilatkoztak.

Igaz, nem teljesen váratlan jelenségről van szó, hisz már évek óta érzékelhető volt, hogy a tudományos élet egykori és jelenlegi irányítói (egyáltalán van számottevő különbség?) a nagy „osztálybéke” megkötésén fáradoznak és privilégiumaik védelme érdekében esetleges „ideológiai” ellentéteiket is félreteszik. Horthy, Hóman és Teleki imádói jól megférnek Kádár János és Aczél György egykori és jelenlegi hódolóival.

Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy – függetlenül az érzelmi és eszmei kötődésektől és függetlenül attól, hogy ma ki mit mond – akiket 1989 előtt emeltek a „hivatalos” tudományos elitbe, csak úgy kerülhettek oda, ha a politikai hatalom felé elfogadható arculatot mutattak. Ehhez még párttagnak sem kellett lenni. (Talán még emlékeznek néhányan arra a vezető – pártonkívüli – tudósra, aki szinte könnyezve kérte Kádár Jánost, hogy vezesse az ő szeretett népét tovább a megkezdett úton, hogy aztán évek múltán leköpje azokat a kitüntetések, amelyeket – közvetve – tőle kapott.)

Egyébként tudjuk jól, hogy a hetvenes, nyolcvanas években a hatalomnak már nem kellett különösebb nyomást gyakorolnia egy-egy cél elérése érdekében. Sokszor parancsokat sem kellett adni, többnyire még írásba sem foglalták az utasításokat. A „jó elvtárs”, a polgár értette, tudta, hogy mit szabad és mit nem szabad tennie, működött az öncenzúra.

A békés rendszerváltás forgatagában értelmes ember nem követelt és nem is követelhetett fejeket, különösen nem a tudományos életben. Azt viszont nagyon természetesnek tekintettük volna (ha szabad ezt többes-

számban mondani), hogy azok, akik meghatározó szereplői voltak egy emberségesnek aligha nevezhető rendszer tudománypolitikájának, és a tudomány mellett vagy helyett elsősorban politikai szerepet játszottak, a rendszer bukása után nem kísérlik meg, hogy ismét kezükbe kaparintsák a karmesteri pálcát. Talán elvárható volna annyi jó ízlés, hogy kétes szerepükről hallgatnak és megnyilvánulásaikkal nem azt sugallják úton-útfélen, hogy bírálat helyett a glória illeti meg őket.

Az elmúlt harminc-negyven év tudományos életének vannak olyan szereplői, akik, akár tetszik, akár nem, sajátos tudományos, politikai karrierjükkel a múlt rendszer szimbólumaivá váltak. Ők elsősorban azért tekinthetők jelképnek, mert pályafutásuk során számos fontos tudományos és/vagy műszaki (Akadémia, Tudománypolitikai Bizottság, TMB, OMFB) posztot betöltve közszereplővé váltak. E posztokon a jó vagy rossz döntések képviselői voltak, függetlenül attól, hogy mekkora volt ezekben személyes felelősségük.

A rendszerváltás során egyesek nyakazó dühe ezek ellen a szimbólummá vált személyek ellen irányult. Kezüket elég nehéz volt lefogni, mert nem értették meg, hogy nem az embert kell letiporni, hanem, az önkényuralmi jelképekhez hasonlóan, a szimbólumokat kell kivonni a közforgalomból.

Ilyen előzmények után megdöbbenéssel és némi félelemmel olvastam a Magyar Tudományban Szentgyörgyi Zsuzsa Tétényi Pállal készített interjút.*

Megdöbbenéssel azért, mert úgy tűnik, hogy az elmúlt évtizedek egyik közszereplője még erkölcsi felelősséget sem vállal azért, hogy egy lényegében erkölcstelen, embertelen rendszerben vezető, sőt egyes részterületeken meghatározó szerepet játszott. (Hangsúlyozni szeretném, hogy véleményem szerint mindnyájunknak, akik valamilyen formában alkotórészei voltunk ennek a rendszernek, vállalnunk kell a ránk eső erkölcsi felelősséget, még azért is, ha nem emeltük fel szavunkat, amikor szólni kellett volna). Nem vádolnék utólagosan senkit sem, hogy ilyen vagy olyan szerepet játszott a múltban, de azt nehéz lenyelni, hogy morálisan erősen vitatható magatartására valaki büszke legyen és ezt még propagálja is.

Az elmúlt három évtizedben senkit sem kényszerítettek arra, hogy vezető posztot foglaljon el. Aki viszont egy ilyen posztot töltött be, az nem háríthatja el magától a rendszer visszáságaiból fakadó morális felelősséget.

Félelmet azért keltett bennem az interjú, mert attól tartok, hogy re-

* Magyar Tudomány 1995. 11. sz. 1358.

mek gyúanyagot szolgáltat a szélsőjobboldali vagy -baloldali agitációhoz. Mert mit is sugallhat ez az interjú: Íme, közelmúltunk szép volt, az érdem érvényesült, a szereplők mind nagyszerű, tisztességes emberek voltak, tehát jobb volna, ha visszatérnénk a szocializmus építéséhez és nem bíbelődnénk ezzel a rohadt kapitalizmussal, vagyis a rendszerváltásra nem is volt szükség.

Az interjú fényében a mérsékelt rendszerváltók is közönséges hőbörgőknek minősülhetnek. Könnyen érheti őket a vád, hogy nem az előző rendszerrel volt a baj, hanem az ő tehetségükkel és képességükkel. (Ez a formula már jól ismert az Akadémia egyes vezetői szájából.) Tehát aki a múltban lázadozott, vagy kifogásolt valamit, az ma is ugyanolyan vétkesnek minősülhet, mint akkor, hisz a lehetséges világok „legjobbika” ellen lépett fel.

A Tétényi Pál által bemutatott tudományos világban nem játszott szerepet, hogy valaki párttag volt-e vagy sem. Az ötvenes, hatvanas években annak se volt jelentősége, hogy valaki a diplomáját, tudományos fokozatát a Szovjetunióban szerezte! Arról sem esik szó (pedig a TMB titkára is volt), hogy hosszú időn keresztül milyen nehéz volt a politikai szűrőkön átjutni, ha valaki tudományos minősítést akart szerezni. Aki világnézeti okokból nem kívánt marxizmusból vizsgázni, aligha szerezhett minősítést. (Úgy kell neki, ha nem elég rugalmas.)

A lefestett idealizált képben nyomát sem látjuk a BM-nek, a KGB-nek vagy más hasonló szervnek. Nyoma sincs a BM összekötőknek akik bejárnak az intézetekbe, vagy magukhoz rendelték az embereket. Hosszabb külföldi utak esetén sem beszélgettek el „bizonyos elvtársak” az „elvtársakkal”. Szó sincs az útlevélkérések körüli kálváriákról, hogy az ösztöndíjak odaítéléséről ne is beszéljünk. Természetesen nincs munkahelyi párt-szervezet, nincsenek párttitkárok (akiket az intézeti igazgatók és vállalati vezetők egy kis manipulációval maguk kreáltak és érdemeik szerint jutalmaztak). Mi is lehetett a szerepe a kerületi, városi vagy megyei pártbizottságnak? Az is nyilván kitaláció, hogy tudományos kutatónak, vezetőnek – tisztelet a kivételnek – igazi súlya csak akkor volt, ha egyúttal magas párt-tisztséget is betöltött. Talán rágalom az is, hogy óriási erőfeszítést tettek egyesek, hogy bejussanak a városi, megyei pártbizottságba, netán a Központi Bizottságba?

Sajnálatos módon, amikor a tudományról és a tudományos teljesítményről esik szó, a reális értékelés helyett a mítoszok világába kerül az olvasó.

Egy olyan feudális szisztémában, mint amilyen tudományos életünkben kialakult, egy kutatócsoport, intézet vezetője, ha elég magas funkciót kapott a társadalmi hierarchiában, azaz hatalommal és erővel rendelke-

zett, megtarthatta tudományos pozícióját és csoportját, még akkor is, ha csak havonta egyszer „nosolta” munkatársait. (A nosolás az a tevékenység, amikor a főnök beesik a laborba és a „Nos mi újság kolléga?” kérdést teszi fel.) Ez gyakori jelenség volt és sajnos még ma is akad rá példa.

Nem állítom, hogy Tétényi esetében ez volt a helyzet, de véleményem szerint az a nagyhatalmú főnök, akinek ideje nagy részét egyéb tevékenysége foglalja le, egy valódi kutatási szituációban ritkán rúghat érdemben a labdába, kivéve ha einsteini dimenziójú zseniről van szó. A tapasztalat azt mutatja, ha valaki felhagy a rendszeres laboratóriumi vagy elméleti munkával, megszűnik a szó valódi értelmében kutató lenni.

Az már egy másik kérdés, hogy egy sikeres menedzser milyen mértékben adhatja ki magát kutatónak. Ez a probléma nyugaton sem ismeretlen, és kevés tudományszociológiai információ áll rendelkezésre a mi hajdanvolt „puha” diktatúránk esetében az e területen megnyilvánuló jelenségekről. Mindenesetre, akár igaz, akár nem, a „szocialista vezető tudós” szimbólumába legtöbbször a fenti jelenségek is beleértődnek.

Mivel az elemzést aligha lehetne folytatni anélkül, hogy írásom a személyeskedés vádját ne vonná maga után, eszmeifuttatásomat itt be is fejezném. Az elmondottak lényegét úgy foglalnám össze, hogy egy szocialista karrier bemutatásakor az igazság kedvéért talán azt is el kellett volna mondani, vagy legalább utalni lehetett volna arra: oly korban éltünk, hogy egy ilyen pálya befutásához a tehetségen kívül másra is szükség volt. (Mondjuk gyomorral!)

Budapest, 1995. december 1.

Horányi György

A JÖVŐRŐL VAN SZÓ, VITÁK A TUDOMÁNYOS MINŐSÍTÉSRŐL

ZSÁKUTCÁBAN A TUDOMÁNYOS MINŐSÍTÉS?!

*Néhány gondolat Berényi Dénes javaslata ürügyén**
Magyar Tudomány (9) 742-746 (1989).

Tudományos minősítési rendszerünk, ugyanúgy mint akadémiánk, a mai napig magán viseli az 1949-ben megindult „szocialista” átalakítás minden jegyét. Az elmúlt években ugyan bekövetkezett egy-két – jelentéktelennek talán nem nevezhető – változás, de a lényeg, az alapeszme gyakorlatilag változatlan maradt, hogy ne is beszéljünk az évtizedek óta töretlenül hatalmon levők, a jól ismert káderpolitikai megfontolások alapján kiválasztott tudományos vezetők széles rétegéről.

Mindenekelőtt szembetűnő, hogy gyökeres változtatásokra még törekvés sincs, tudományos életünk jelenlegi irányítói a kialakult sztálinista szisztéma toldozásával-foldozásával vélik az átalakulást, átalakítást sürgető követeléseket kielégíteni. Pedig nagyon valószínű, hogy az „új” és régi elemek kombinációjával kialakított hibrid rendszer aligha lesz életképes. Ráadásul az „új” elemek forrása sokszor az 1949 előtti gyakorlat (ezért az idézőjel), és így tényleg meglehetősen felemás állapot alakulhat ki.

Hogy mennyire ez a helyzet, arra az egyetemi doktorátus és a kandidátusi fokozat között feszülő, immár harmincéves ellentmondás lehet a legjobb példa.

Mint ismeretes, a szovjet tudományos minősítési rendszer meghonosításával egyidőben az egyetemi doktorátust, az egyetemi doktori címet eltörölték, majd csaknem tíz év elteltével ismét visszaállították anélkül, hogy a tudományos minősítési rendszerhez hozzányúltak volna.

Ebben a helyzetben lényegében egyidejűleg két, céljait tekintve posztgraduális képzési rendszer létezett, méghozzá úgy, hogy azok, akik a kan-

* Berényi Dénes: Új megközelítés a tudományos fokozatok kérdéséhez. Magyar Tudomány, 1989. (5) 404.

didátusi fokozatot megszerezték, az egyetemi doktori címet lényegében automatikusan megkapták.

A hibrid rendszerben rejlő lényegi ellentmondást az sem oldotta fel, hogy az egyetemi doktori fokozat bevonásával a közelmúltban a minősítési rendszer háromfokozatúvá vált.

A gyakorlat ma is az, hogy ugyanazzal a teljesítménnyel, a körülményektől függően, valaki egyetemi doktor vagy kandidátus lehet. Aki ösztöndíjas, az elvben már 27 éves korára kandidátus lehet, de aki az egyetem elvégzése után kutatóintézetben vagy egyetemen helyezkedik el, általában csak tíz év múlva vagy még később szerezheti meg a kandidátusi fokozatot, mert mindenekelőtt az egyetemi doktori fokozat megszerzésére kényszerül, és alig van esélye arra, hogy egyetemi doktori értekezését kandidátusi értekezésnek minősítsék.

Ha csak ennyi volna a probléma, már az is azt jelezné, hogy változtatni kell a minősítési rendszeren – méghozzá sürgősen. Az is látszik, hogy ad hoc módosításokkal nem lehet megoldani a lényegi és elvi problémákat.

A félreértések elkerülése végett le kell szögeznünk, hogy az egyetemet követő (posztgraduális) képzésre feltétlenül szükség van, mert ennek során történhet a felkészülés a tudományos pályára. Eredetileg ez volt a célja a kandidatúrának, illetve az azt megelőző aspirantúrának is. (Az egyetemi doktorátusnál a célok mindig egyértelműek voltak.)

Az idők folyamán a tudományos fokozatok, illetve az azok megszerzésével kapcsolatos procedúrák kizárólag a tudományos minősítés eszközévé váltak. Így aztán senki sem lepődik meg azon, hogy valaki tizenöt-húsz éves egyetemi vagy kutatóintézeti múlttal a háta mögött negyven- vagy akár ötven éves korában szerzi meg a kandidátusi fokozatot, amely eredetileg csak annak bizonyítására szolgált, hogy az illető felkészült arra, hogy a jövőben kutatóként tevékenykedjék, képes önálló tudományos munkára.

Az ellentmondás nyilvánvaló, a helyzet majdnem olyan, mintha valaki sok-sok évi közúti autóvezetési gyakorlat után kapná meg a jogosítványát. Ezt az ellentmondást hivatott tompítani az az érvelés, hogy a kandidátusi fokozat a minősítést fejezze ki, ne pedig egy fejlődési, tanulási folyamat lezárását jelölje. A minősítés e felfogás szerint arra szolgál, hogy különbséget tegyen a tudósok között, *rangsorolja őket „nagyságuk”* szerint. Vajon van-e értelme az ilyen rangsorolásnak? Sok ehhez hasonló kérdést lehetne feltenni, de talán helyesebb lesz, ha azt vesszük szemügyre, mi volt az eredeti funkciója a szovjet példa alapján meghonosított minősítési rendszernek.

Úgy vélem, hogy e funkciók tisztázása után világosabban ismerhet-

jük fel, hogy miért kell *gyökeresen szakítanunk* a kialakult minősítési rendszerrel, és miért kell elutasítani az alapvető hibákat, ellentmondásokat, problémákat lényegében érintetlenül hagyó javítgatásokat.

BÜROKRATIKUS, CENTRALIZÁLT ÉS AUTOKRATIKUS IRÁNYÍTÁS

A sztálini korszakban a minősítési rendszer és az azzal kapcsolatos apparátus feladata a központi hatalomnak legmegfelelőbb, a hatalom által kényelmesen manipulálható tudósréteg kialakítása és kézbentartása volt. Ennek egyik döntő eleme a hierarchikus felépítés, rendek, rétegek kialakítása és a rétegek közötti átmenet szigorú szabályozása.

Aspiránsok – kandidátusok – doktorok – akadémikusok. Íme a *tudományos hierarchia*. Aki a hierarchiába tartozik, az hivatalosan tudós, illetve tudósjelöltnek minősül. A hierarchián kívül tudomány nem képzelhető el. (Gondoljunk arra, hogy írónak is csak az neveztetett, aki az Írószövetség tagja volt.)

A tudós, persze bizonyos *privilegiumok járnak*, hisz enélkül aligha lehet engedelmes tudósokra számítani. A bürokratikus szemlélet szerint a privilegiumok megszerzésének lehetősége az egyik legnagyobb hajtóerő, és a tudóstårsadalmon belül az egyes rétegeket egymástól éppen a privilegiumok körének nagysága szerint lehet elkülöníteni, megkülönböztetni. A működő szocialista társadalmakra oly jellemző hiánygazdálkodás esetében e privilegiumok sokszor egyszerű fogyasztási javak viszonylag könnyebb megszerzésének lehetőségét jelentették.

A tudósszüdölők, a tudósházak és más egyéb juttatások (pl. nálunk az Állami Kórház) csak halvány visszfényei voltak azoknak a privilegiumoknak, amelyeket a politikai, hatalmi elit élvezett. A privilegiumok közé tartozik a minősítettek speciális illetményei, az akadémikusoknak, doktoroknak, kandidátusoknak központilag biztosított fizetés-kiegészítés, illetve fizetés. Az utóbbi gyakorlat talán egyike a legszembetűnőbb visszasságoknak.

Gondoljuk meg, hogy miről van szó! Valaki valamilyen tudományos fokozatot szerez, mondjuk, harmin éves korában. Ezután gyakorlatilag élete végéig – függetlenül attól, hogy munkája valójában mennyit ér – bizonyos privilegiumokban részesül. (Az igazság kedvéért jegyezzük meg, hogy ma már nálunk a kandidátusi fokozat után csak öt évig jár az illetménykiegészítés.) Bizonyos esetekben a minősített özvegye is élvezheti elhunyt férje után járó privilegiumokat. Mi ez, ha nem feudális szisztéma?

Persze egyáltalán nem csodálatos, hogy a minősítettek – elsősorban

az akadémikusok – nem szívesen hajlanak arra, hogy privilégiumaikról lemondjanak, sőt, az értelmiség, a tudomány nagyobb megbecsülését követelve további, újabb privilégiumokra tartanak igényt.

Ez természetes jelenség, hisz bolond az, aki nem védelmezi saját érdekeit, ne akarná bővíteni jogait. A pillanatnyi csoportérdekek védelme és kiterjesztése azonban nem feltétlenül esik egybe az osztálytársadalmi érdekekkel, illetve ugyanannak a csoportnak hosszú távú érdekeivel.

A tudományos minősítés kialakult rendszere, a minősítési eljárások mikéntje az agyonbürokratizált, hierarchiákban gondolkodó társadalom-irányítás egyik igen általános jelenséghelyének részét képezi.

Az élet úgyszólván majdnem minden területén a tényleges tevékenység és teljesítmény értékelése helyett a hivatalos iratok, igazolások, bizonyítványok szolgálnak az egyén megítélésének alapjául. Általában a hivatalok, szervezetek pecsétjeivel kell hitelesíteni, hogy valaki ért valamire vagy sem, személyes felelősséget ilyen kérdésekben senki sem vállal. Ezért nem azt kérdezik, hogy mihez értsz, hanem miről vannak bizonyítványaid, papírjaid.

Ilyen szemlélet mellett nem csodálatos, hogy az egyetemi diplomát fizetik meg – ha egyáltalán megfizetik – és nem azt a tevékenységet, amelynek eredményes elvégzéséhez *általában szükséges* a felsőfokú képzettség. Ezért létezhetnek olyan értelmiségi munkakörök, amelyeknek betöltéséhez ugyan egyetemi végzettség kell, de a megkívánt tevékenység aligha tekinthető értelmiségi munkának.

Másrésről kialakult az a gyakorlat, hogy a képzettségnek nincs jelentősége, hisz tele vagyunk univerzális vezetőkkal, akik minden feladat ellátására, illetve mindenféle irányító tevékenységre alkalmasak.

Ha ebben a tágabb társadalmi összefüggésben vizsgáljuk tudományos minősítésünk rendszerét, akkor valóban nyugodtan állíthatjuk, hogy nem speciális jelenségről van szó. Ebből viszont az is következik, hogy amennyiben a társadalom életének lényeges átalakulására, átalakítására kerül sor, akkor ebből nem maradhat ki a tudományos minősítés és – ami ezzel szorosan összefügg – a Magyar Tudományos Akadémia sem.

Fel kell számolni azt a gyakorlatot, hogy életre szóló privilégiumok – extra anyagi juttatások – illessenek meg embereket pusztán azért, mert valamikor valamilyen diplomát, tudományos címet, rangot szereztek. Hangsúlyozom, hogy ez nem zárja ki, hogy életre szóló – sőt még azon túl is – *erkölcsi megbecsülés* járjon mindazoknak, akik kultúránkat, tudományunkat gazdagították. Természetesen az alkotók anyagi megbecsüléséről is gondoskodni kell, de mindig konkrétan, nem valamilyen jól-rosszul megkonstruált elvi indoklás alapján, mintegy általánnyal fizetve a tudósok ilyen vagy olyan rétegének.

A tudósokat elsősorban *ott fizessék meg, ahol tevékenykednek*, és azért, amit valóban tesznek. Ha iparban dolgoznak, az ipar fizesse meg őket, ha az egyetemeken, akkor az egyetem, és ha történetesen szabadúszók és „csak” cikket, könyveket írnak, akkor azokért fizessenek annyit, hogy becsülettel meg tudjanak élni, és alkotómunkájukat zavartalanul végezhesék.

Megvizsgálta már valaki, hogy hány olyan tudomány doktora vagy élete teljében levő akadémikus van, akik az elmúlt tíz évben nem sokat tettek a tudományért, de ugyanúgy megkapják a megfelelő illetménykiegészítést, mint azok, akik tényleg a tudományban, a tudományért tevékenykednek?

AZ ELSZALASZTOTT LEHETŐSÉG

A közelmúltban az egyéni jövedelemadó rendszerének bevezetése kapcsán minden lehetőség megvolt arra, hogy a tudományos minősítéssel kapcsolatos – egyébként csak igen nehezen kezelhető – anyagi kérdéseket tisztába lehessen tenni. Az infláció a tudományos pótlékokat a nyolcvanas évek közepére-végére jelentős mértékben devalválta, és a minősítettek, akadémikusok jövedelmének egyre kisebb hányadát tették ki a pótlékok, amelyeket a bruttósítással egyszer és mindenkorra be lehetett volna a bérékbe olvasztani. Így senkit semmiféle közvetlen károsodás nem ért volna. Ezzel szemben mint nagy győzelmet ünnepelte az Akadémia, hogy az akadémikusok számára garantált jövedelem minimumot és a doktori pótlékok jelentős növelését sikerült kiharcolni. Véleményem szerint pozitív előrelépésnek kell viszont tekintenünk azt, hogy a megemelt kandidátusi pótlékok kifizetésének időtartamát öt évben rögzítették.

Persze a megemelt anyagi juttatások ellen fellépni rendkívül népszerűtlen feladat, de be kell látnunk, hogy egy rossz, elavult rendszer konzerválásához járult hozzá a kormányzat, amikor a pótlékokat nem számolta fel. (Mellesleg ugyanez vonatkozik a többi pótlékra, például a nyelvpótlékra.) A jövőben óvakodni kell a tudományos pótlékok növelésétől, és nagyobb figyelmet kell szentelni a tudományos munkakörök megfelelő javadalmazásának. Elképzelhető, hogy az infláció ismét devalválja a pótlékokat és így néhány év múlva megszüntetésük, illetve beolvasztásuk a fizetésekbe megint nem okozhat különösebb megrázkódtatásokat.

Hasonló módon fel kell számolni minden egyéb privilégiumot. Ahogy pártüdülőkre nincs szükség, úgy tudós- vagy akadémikus üdülők nélkül is el lehet boldogulni. Legyen a tudósoknak elég fizetésük ahhoz, hogy ne

tarthassanak igényt és ne is legyen szükségük valamilyen központból biztosított privilégiumokra.

A TUDOMÁNYOS MINŐSÍTÉS JÖVŐJÉRŐL

A jövőben a tudományos minősítés rendszerének – bármilyen legyen is – csak a tudomány érdekeit szabad szolgálnia. Ez a szempont pedig első-sorban akkor érvényesülhet igazán, ha a cél nem a címkézés, hanem az új kutatói generációk felnevelkedésének elősegítése, a tehetségek ösztönzése és bevonása a kutatómunkába.

E cél elérésére már réges-rég feltalálták az egyetemi doktorátust. Szeretném felhívni a figyelmet, hogy az egyetemi doktorátus esetében a hangsúlyt nem a látszólagos végeredményre, a cím megszerzésére, hanem az ahhoz vezető *teljes folyamatra* kell helyeznünk. E folyamat lényegében nem más, mint a megfelelő irányítás mellett – de esetleg önállóan is – a tudományos munkával kapcsolatos alapvető technikai készségek elsajátítása, begyakorlása (irodalom feldolgozása, dolgozatírás stb.), bel-földi és külföldi szakmai kapcsolatok felvétele, kiépítése, részvétel tudományos továbbképzésben vagy önképzés. Az utóbbiak eredményességéről vizsgán (doktori szigorlat) adhat számot a doktorjelölt, de természetesen a legfontosabb az, hogy kezdetben irányítás mellett, később önállóan érjen el eredményeket a választott témában. Mindez azt is jelenti, hogy az értekezés elkészítése, megvédése csak másodlagos szerepet játszik, a döntő a tudományos műhelymunka, amelynek színtere egyetem, kutatóintézet egyaránt lehet, de a címet csak az egyetem adhatja.

Célszerű volna, hogy a doktoranduszok, bárhol is dolgozzanak, *részt vennének az oktatómunkában is*. Ez a tevékenység jelentős mértékben elősegítené a fiatal kutatók fejlődését.

Az elmondottakból következik, hogy a doktori munka, illetve a doktori cím megszerzése csak bizonyos korhatárig látszik indokoltnak – mondjuk, 30-35 éves korig. Ha a kutatót munkájának minősége, színvonalja és nem megszerzett címei minősítik, akkor semmi értelme, hogy negyven-ötvenévesen vizsgálázzák, értekezéseket készítsen. A doktori cím végeredményben csak annyit jelent, hogy tulajdonosa elvégzett egy iskolát, eleget tett valamilyen követelménynek.

Összefoglalva: javaslatom az, hogy *az egyetemi doktorátuson kívül semmi se maradjon meg*, és ezzel a tudományos minősítési rendszer szűnjék meg.

A kutatók, tudósok bármilyen, még a legigazságosabbnak tűnő szempontok alapján történő hivatalos „besorolása”, rangsorolása különböző minősítési szintekbe, sem szolgálhatja a tudomány érdekeit. A tudomá-

nyos élet – akár igazságosan, akár igazságtalanul – egy-egy korszakban úgylis elvégzi a maga nem hivatalos rangsorolását.

Ez persze nem zárja ki, hogy az egyetemek magántanári és címzetes egyetemi tanári címeket adjanak, de ez nem jelenthet semmilyen minősítést.

AZ AKADÉMIAI TAGSÁG

Nem esett még szó az akadémikusokról. Minden ellenkező beállítás ellenére az akadémiai tagság sem tekinthető objektív tudományos minősítésnek, és ez végeredményben nem is baj. Az Akadémia tagjai – legalábbis elvben – saját maguk döntenek el, hogy kit választanak be soraikba. A minősítési rendszer miatt e lehetőség korlátozott volt, hisz általában a tudomány doktorai közül történt az új levelező tagok kiválasztása. A minősítési rendszer felszámolásával ez a korlát is ledől. Nyilvánvaló, hogy az akadémikusok véleményét nem tekinthetjük abszolút biztos, objektív mércének, így nem is várhatjuk, hogy mindig és minden szakterületen a legkiválóbb tudósok legyenek akadémikusok. (Egyáltalán el lehet dönteni, hogy kik a legkiválóbbak?)

Természetesen kell, hogy az akadémiai tagság társadalmi rangot jelentsen, de ezt túlértékelni nem szükséges. Le kellene számolni például azzal a felfogással, hogy egy akadémikus csak vezető beosztást kaphat. Szerencse, ha egy kiváló tudós egyúttal jó szervező, jó menedzser is, de azt hiszem, ez meglehetősen ritka eset. Persze az az akadémikusok dolga, hogy az új tagok megválasztásánál a tudományszervezői, menedzseri képességeket és a tudományos eredményeket milyen mértékben és arányban veszik figyelembe, de ettől függ, hogy végeredményben milyen lesz egy adott korszakban az Akadémia arculata, összetétele.

Mindent összevéve az a véleményem, hogy tiszteljük és szeressük az Akadémiát és az akadémikusokat, de ennek alapja *tudományos tekintélyük* legyen és ne az, hogy a tudományos minősítési hierarchia csúcsán állnak.

A minősítési rendszer megszüntetésével az akadémikusok munkájának tudományos színvonala lehet az a mérce, amelyhez a hazai pályán mindenki mérheti magát. Ha ez a mérce ráadásul nemzetközileg is hitelesített, akkor nem lesz baj a hazai kutatások színvonalával – és ez lesz az igazi minősítés.

AZ ATHENAEUM-CSAPDA

Magyar Hírlap 1991. június 15.

Már évekkel ezelőtt felmerült, hogy az elmúlt negyven év alatt kialakult tudományos továbbképzési és minősítési rendszerünket meg kell változtatni, illetve számos vonatkozásban vissza kell térnünk az egykor nálunk is működő, más fejlett országokban meghonosodott rendszerhez. Ebben a kérdésben ma már a legteljesebb az egyetértés, így nincs szükség arra, hogy ismétlésként újra elmondjuk, miért nem volt jó, amit eddig csináltunk. Korántsem ilyen egyszerű a helyzet a jövő teendőit, a követendő utat illetően. A vitákban a felszínen többnyire tudományos, szellemi, erkölcsi és pedagógiai érvek hangzanak el, a háttérben viszont nagyon is földhözragadt gazdasági, tudománypolitikai és nem utolsósorban hatalmi érdekek lappanganak.

A TUDOMÁNYOS TOVÁBBKÉPZÉS SZEREPE A TUDOMÁNY MŰKÖDÉSÉBEN

Aki belülről ismeri a tudomány, különösen a kísérletes tudományok belső működését, az nagyon jól tudja, hogy a tudományos továbbképzésben a képzés csak az egyik, elsősorban a képzésben részt vevő fél számára fontos oldala a teljes tevékenységnek.

A világ legtöbb országában a tudományos továbbképzésbe bevont fiatal, kezdő kutatók képezik a kutatások legkönnyebben mozgatható, legjobban kihasználható munkaerőbázisát.

A „munkáltató” számára nagyon előnyös, hogy a különböző központi és egyéb forrásokból származó ösztöndíjakat elnyert, a továbbképzés valamilyen formájában részt vevő fiatal munkatársak lényegében „ingyen” munkaerőt jelentenek.

Az USA-ban a graduate studenteket szemrebbenés nélkül „kizsákmányolják”, ha lehet éjjel-nappal dolgoztatják őket. Ezt a tempót csak néhány évig lehet elviselni, viszont a megszerzett fokozat elhelyezkedéskor általában anyagilag is bőséges kárpótlást nyújt a „szenvedésekért”.

Ha mindezen elgondolkodunk, akkor nem kell csodálkoznunk azon, hogy milyen sokan szeretnének szerephez jutni a tudományos továbbképzésben, pontosabban annak irányításában, abban a reményben, hogy így lehetőségük lesz az ösztöndíjak számukra kedvező irányba való „terelésére”.

AZ EGYETEMEK ÉS AZ AKADÉMIA VISZONYA. AZ AKADÉMIA SZEREPTÉVESZTÉSE

A világ legtöbb fejlett országában a tudományos alap kutatások jelentős része az egyetemeken folyik, pontosan az előzőekben tárgyalt mechanizmus szerint. A nemzeti akadémiák általában nem szólnak bele az egyetemek képzési, továbbképzési rendszerébe. Az egykori szocialista országokban az akadémiákat, az akadémiai intézményhálózatot az egyetemek rovására fejlesztették, és az egyetemektől (de részben az akadémiáktól is) független tudományos minősítési rendszer alakult ki. Az egyetemek lényegében elvesztették autonómiájukat és az akadémiák – melyek maguk is a politikai rendszer foglyai voltak – kedvezményezettként és bürokratizálódva rátelepedtek a tudományos életre.

Ez a történelmi előzménye annak a jelenségnek, amelyet a mai Akadémia szereptévesztésének nevezhetünk.

Ennek a szereptévesztésnek alapvető forrása az, hogy az elmúlt negyven évben – a politikai rendszer működési mechanizmusával összhangban – az Akadémia mint a tudósok szervezete és nem mint az individuális tudósok viszonylag laza, sokarcú testülete működött.

A természetes az volna, ha nem a szervezet adna tekintélyt a tudósoknak, hanem fordítva, a tudós, a tudósok adnának tekintélyt a szervezetnek. Magyarán, az Akadémia elsősorban individuális kiválóságok gyűlekezete legyen és ezeknek az individuumoknak megnyilatkozásai – és ne az „Akadémia véleménye, állásfoglalása” stb. – számítsanak. Nyilvánvaló, hogy igazi egyéniségeknek nincs szükségük arra, hogy egy szervezet mögé bújva nyilvánítsanak véleményt. Azt viszont jól tudjuk, hogy mennyire manipulálhatók az ún. kollektív vélemények, állásfoglalások.

Ily módon jobb sorsra érdemes, tiszteletreméltó testületek szűk pártérdekek vagy egy maroknyi ambiciózus kisebbség áldozatává válhatnak.

Az Akadémia szereptévesztései közé tartozik az az elképzelés is, hogy intézményhálózatának tulajdonosává, vállalkozóvá, a piac szereplőjévé váljon. Legutolsó – meglehetősen csúnya – szereptévesztése a Hóman Bálint rehabilitációjával kapcsolatos kísérlet volt. Súlyos szereptévesztés volna ez is, ha az Akadémia mint szervezet beleavatkozna az

egyetemek belügyeibe. A képzés és a továbbképzés, valamint az ezekkel járó államilag elismert egyetemi minősítések, fokozatok adományozása csak az arra kijelölt oktatási intézmények feladata lehet.

Ha a továbbképzést és minősítést az egyetemekre visszük, akkor egyszerre három dolgot oldottunk meg. Egyrészt az egyetemek ismét az őket megillető helyre kerülnek az alapkutatások vonatkozásában, másrészt a továbbképzési ösztöndíjak és az azokhoz kapcsolódó egyéb juttatások javítják munkaerő- és anyagi helyzetüket. A harmadik, korántsem elhanyagolható tényező az, hogy végre ismét sikerül megteremteni a kutatás és oktatás egységét.

Természetesen senkinek sem lehet kifogása az ellen, hogy az Akadémia tagjain keresztül gyakoroljon befolyást az egyetemekre, de a minél szélesebb autonómiára törekvő egyetemek nem viselhetik el az intézményesített beleszólást.

AZ ATHENAEUM-TERV ÉS AZ AKADÉMIAI TÖRVÉNY

Az akadémiai törvény különböző, számtalanszor megvitatott tervezete és az ún. Athenaeum-terv lényegében ugyanannak a törekvésnek, az „intézményesített” Akadémia konzerválásának kifejezője.

A terv megfogalmazása szerint az Akadémia és az egyetemek – önállóságuk megőrzésével – kiépítenék a Tudományos Továbbképző Intézetet, az Athenaeum Graduate School szervezetét. E közös szervezet felső irányítását a csatlakozó egyetemek és az Akadémia képviselőiből választott Országos Athenaeum Bizottság látná el, s mellette sor kerülhetne az egyetemek Athenaeum Bizottságának megalakítására.

Azok a fiatalok, akik elvégezték az egyetemet és diplomát kaptak, pályázat útján jelentkezhetnek felvételre az Athenaeumba. Pozitív bizottsági döntés után több éven keresztül kapnak továbbképzést, lehetőség szerint külföldi egyetemen töltött év beiktatásával, speciális kurzusokon, szemináriumokon való részvétellel. A kurzusok szervezése révén az intézeti kutatók bekapcsolódnak az egyetemi oktatásba, az egyetemi oktatók pedig lehetőséget kapnak az intézetek laboratóriumainak, könyvtárainak, műszereinek használatára.

Ebből az elképzelésből nagyvonalúan hiányoznak az anyagi háttérrel kapcsolatos kérdések. Az Akadémia részéről az egyetemeknek beígért ellenszolgáltatás eléggé megfoghatatlan, illetve nem egyéb, mint a már meglevő lehetőségek, pl. a könyvtárhasználat újbóli felajánlása.

Az Athenaeum-terv megvalósulása részben elvenné azt az egyetemektől, ami normális működés esetén teljes egészében az egyetemeké

volna. A javaslat mindezt valamilyen előnyös „üzlet” vagy „egyezség” látszata mögé rejtí.

Az Athenaeum-terv – úgy tűnik – elválaszthatatlan az Akadémia által kidolgozott akadémiai törvénytervezettől, illetve annak következményeitől.

A törvénytervezet szerint az elsősorban akadémikusokból álló akadémiai köztestület az Akadémia teljes vagyonának, intézményhálózatának tulajdonosává válna. Az intézeteknek csak korlátozott önállósága volna. Az Athenaeum-terv mindennek megvalósulását feltételezi, ugyanis ha nem így volna, akkor az Akadémia nem ajánlhatná fel intézeteinek együttműködését az egyetemekkel. Az intézetek önállóságuk esetén maguk dönthetnék el, miben akarnak részt venni és miben nem.

Az Athenaeum-terv – a tulajdonviszonyoktól és az intézetek autonómiájától függetlenül – hallgatólagosan feltételezi, hogy az Akadémia intézményhálózata a jövőben is fennmarad. Hogy erre a jelenlegi formában valóban szükség van vagy nincs, még viták tárgya lehet, mindenesetre az Athenaeum-terv elfogadása hozzájárulna a már meglevő állapotok szentesítéséhez.

Már az előzőekben elmondottakból is kitűnik, hogy milyen csapdákat rejt magában az Athenaeum-terv. Az igazi csapda abban az esetben lép működésbe, ha az akadémiai törvény nem olyan lesz, mint azt elgondolói szerették volna, de ugyanakkor valamilyen módon sikerülne az Athenaeum-tervet törvényerőre emelni. Mivel az Athenaeum rejtetten tartalmazza mindazt, amit a jelenlegi akadémiai törvénytervezet, de mindennek előtt szellemiségük azonos, előbb-utóbb kerülő úton – elsősorban az Athenaeum működtetésével – sikerülhet akár az egyetemek bevonásával is a mostani törvénytervezet által kilátásba helyezett állapotot elérni.

A TUDOMÁNYOS MINŐSÍTÉS ANYAGI ELISMERÉSE – AVAGY AZ ÁLLAMILAG FIZETETT TUDÓSOK RENDSZERE

Amíg a tudományos minősítésekért, pusztán a címért a cím tulajdonosa az államtól illetményt kap, addig a minősítéssel kapcsolatos kérdéseket nehéz tárgyilagosan megközelíteni. Nehéz azért, mert ha be is látjuk, hogy elhibázott rendszerről van szó, nem könnyű változtatni rajta úgy, hogy senki se szenvedjen valamilyen anyagi sérelmet. Amikor még minden állami kézen volt, addig az illetménykiegészítés vagy az akadémikusok államilag garantált fizetése úgy-ahogy, legalább jogilag, erkölcsileg nem nagyon volt támadható, a közös kalapból történő elosztás egy sajátos módjának volt tekinthető.

Ma már elképzelhető, hogy egy minősített kutató vagy akadémikus a magánszférában dolgozik, azaz szakértelmét magánszemélynek vagy társaságnak adja el. Ilyenkor jogos a kérdés: miért járuljon hozzá a magyar adózó állampolgár egy magánvállalat alkalmazottjának jövedelméhez?

Az Athenaeum-terv erről a kérdéskörrel még említést sem tesz. Ugyanekkor az akadémiai törvény beterjesztett tervezete szerint az akadémia tagjai – a mostani gyakorlatnak megfelelően – rendszeres illetményben részesülnének.

Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy az Akadémia továbbra is fenn akarja tartani a minősítések anyagi javadalmazásának rendszerét, tehát az Athenaeum-tervben hallgatólagosan ez is bennfoglaltatik.

*

Meggyőződésem, hogy az egyetemek józanul gondolkodó oktatói, kutatói nem mehetnek bele az Athenaeum-tervbe. Akár saját vezetőik ellenében is fel kell szavukat emelni ellene, és ha szükséges, vissza kell hívni azokat az egyetemi vezetőket, akik megkérdésük nélkül elfogadhatatlan alkukat kötnek.

Tudjuk, hogy most nem igazán jók az egyetemek, de ennek nem kell így maradnia. A színvonalat emelni kell, de egyúttal vissza kell utasítani minden bábáskodást.

A FIATAL KUTATÓKAT CSAK AZ ANYAGIAK ÉRDEKLIK?

Népszabadság, 1993. szeptember 4.

Megnyugvással olvastam *Buzsáki György* kiegyensúlyozott, indulatoktól mentes írását a *Népszabadság* augusztus 6-ai számában, amelyben *Palugyai István* *Hitelrontó levelezés* című cikkére válaszolt (*Népszabadság* 1993. május 22.)

E válaszból kitűnik, hogy az Egyesült Államokban hosszabb ideje dolgozó Buzsáki felkérésre, belső használatra megírt véleményét – etikai-lag kifogásolható módon – mind az MTA májusi közgyűlésén, mind a *Népszabadság* hasábjain hitelrontónak és rágalmazónak minősítették.

Ami az indiszkréciót illeti, egyet kell értenem Palugyai Istvánnak azzal a – Buzsáki válaszához fűzött – megjegyzésével, hogy ami az Akadémia közgyűlésén az elnöki beszámolóban elhangzik, az közügy, és az újságíró kötelessége, hogy erről olvasóit tájékoztassa.

Mindez azonban lényegtelen momentum azokhoz a kérdésekhez képest, amelyek körül a vita folyik. Ezek közül a fiatal kutatók elvándorlásának problémáját tartom a legfontosabbnak, ezért kiemelten csak ezzel foglalkoznék.

Buzsáki válaszában erről a következőket mondja:

Azon megbotránkoztatónak bélyegzett véleményemet, hogy a fiatalok elsősorban nem megélhetési okokból, hanem a feudális struktúrák ma is érzékelhető túlélése és az ebből fakadó kibontakozási nehézségek miatt hagyják el az országot, továbbra is fenntartom.

Aki egy kicsit is józanul gondolkodik, annak egyet kell értenie azzal, hogy a fiatal kutatók nem *csak* anyagi okokból kényszerülnek pályaelhagyásra, illetve döntenek „szerencsésebb” esetben kutatási pályájuk külföldön való folytatása mellett. Elképzelhető, hogy valaki személyes vagy családi okokból nem kíván külföldre távozni, de talán az is megbocsátható, ha valaki úgy érzi, hogy minden nehézség ellenére csak itthon tudja leélni életét. A külföldre távozókat sem nézném le annyira, hogy csak anyagi okokat keressenek e lépésük mögött, hisz a csábító anyagi előny mellett sok emberi, érzelmi tényező szól a távozás ellen is. Ezek olykor komoly belső küzdelem után maradnak alul a végső döntésnél.

A kutatói pálya választása egyébként már eleve amellel szól, hogy

az e pályára lépőt elsősorban nem az anyagi érdekek motiválják, hanem olyan értékek mozgatják, amelyben a tudományos eredmény, a kollégák és a társadalom erkölcsi elismerése jelentős szerepet játszik.

A vitatott probléma nem új, már évekkel ezelőtt (1989-ben) is látszott, hogy súlyos gondokról van szó:

„Jövőnk egyik legsúlyosabb problémája, hogy egyre kevésbé vonzó a kutatói pálya az alkotóképes, a pályára valóban alkalmas fiatalok számára.

Az alkalomszerű, az esetleg évente változó feladatok, olykor a majdnem iparszerű termelés, nem teremtenek megfelelő légkört ahhoz, hogy valaki elinduljon a tudományos pályán. Nincs mód a problémákban való elmélyedésre, a tudományos fokozat megszerzésének lehetősége a ködös távoli jövőbe vész. Mindez azt is jelenti, hogy az intézményi számlálétrán (és ennek megfelelően a jövedelmekben) sem mutatkozik előrehaladás. Az előrehaladás reménytelenségének egyik legsúlyosabb oka az, hogy a pályakezdők előtt a kutatók egy-két megrekedt és elkeseredett generációja torlódott fel. Ennek okát viszont jól ismerjük. Immár harminc-negyven éve lényegében ugyanaz a réteg foglalja el a tudományos élet kulcspozícióit. E réteg tagjai igen fiatalon, harmincéves koruk körül jutottak vezető pozícióba, és úgy tűnik, hogy még további tíz évig meg is akarják hatalmukat tartani.

A hatalomnak ilyen hosszú időn keresztül történő biztosítása érdekében kialakult egy olyan mechanizmus, amelynek feladata minden változás elkerülése, a hatalom megtartását veszélyeztető tényezők, erők kialakulásának megakadályozása. Nem kell feltételeznünk azt, hogy tudatosan kialakított védekező rendszerről van szó., Az érdekek reflexei óriási szerepet játszanak, így többnyire nem jogos valakit tudatos gonoszszággal, megfontolt kártevővel vádolni, még akkor sem, ha az eredmény erre engedne következtetni.

Ugyanakkor még soha, senkit nem vontak...felelősségre azért, mert a rábízott fiatalok, ... szakmai fejlődését nem, vagy nem megfelelően biztosította.

A pályakezdő...fiatalok mindezt már egyetemista korukban látják a különböző tanszékeken, ahol megfordulnak. Aligha lehet azt várni, hogy ilyen perspektíva mellett elkötelezzék magukat.

A hivatalos tudományos vezetés a fiatal kutatók pályaelhagyásának döntő okaként a megfelelő anyagi megbecsülés hiányát jelöli meg... Ez a magyarázat csak részben igaz, az okok sokkal összetettebbek. Érdekes, hogy maguk a pályaelhagyók is gyakran úgy nyilatkoznak, hogy anyagi okok miatt kényszerültek a pályakorrekcióra. A különböző más tényezők szerepét elhárítva maguk is elhiszik ezt, mert a fiatalok anyagi helyzete általában nehéz, és valóban mérlegelni kell, hogy miért érdemes az átlagosnál esetleg nehezebb anyagi körülményeket vállalni.” (Világosság XXX. évf. [11] 865-871., 1989.)

Az elmúlt négy évben történtek változások, voltak személycserék is, de azzal tisztában kell lennünk, hogy nem elsősorban a személycserék, hanem a tudományos élet működési mechanizmusában bekövetkező átalakulások eredményezhetik a döntő változásokat.

A vita általában akörül folyik, hogy ezek a változások milyenek, illetve milyen mélyrehatóak legyenek.

Érthető, hogy az Akadémia tisztségviselői az akadémikusok érdekeit képviselik, és a tudomány belső működésének feltételeiről, a magyar tudomány jövőjéről alkotott nézeteiket, a látásmódjukat ezek az érdekek szükségszerűen befolyásolják. A tudomány területén tevékenykedő más csoportoknak – helyzetükből fakadóan – más érdekeik lehetnek. A felmerült érdek- és nézeteltérésekről beszélve a tisztesség megköveteli, hogy – ha az ellenkezőjére nincs bizonyítékunk – feltételezzük, egyik csoport érdekérvényesítési törekvései sem lépik át azt a korlátot, amelyen túl a vélt nemzeti érdekek és a nemzetközileg hitelesített tudományos színvonal sérelme következne be.

Az Akadémia és az azon kívül rekedt tudományos világ konfliktusa nem új keletű jelenség. Az akadémiákat a konzervativizmus védőbástyáinak szokták tekinteni, és feladatuk valóban a hagyományok, a hagyományos tudományos kultúra ápolása, védelme volt. A mostani korszakban az előzőekben említett ellentét különbözik minden korábbtól, mert egy olyan korszak után vagyunk, amelyben az Akadémia hagyományos szerepétől nagyon eltérő, a tudomány legfőbb irányítójának szerepére kényszerült, és e szerep ellátására a megfelelőnek vélt jogokkal és hatalommal is felruházták.

Így érthető, hogy a „szokásos” ellentétekre a megdőlt régi hatalom intézményeivel szembeni ellenérzéseken alapuló gyanakvás is ráépül. Másrészt érthető az is, hogy egy intézmény ragaszkodik azokhoz a privilégiumokhoz, amelyeket megszerzett vagy megkapott, még akkor is, ha a privilégiumokkal is együtt járó, rákényszerített szerepet igyekszik leírni magáról.

Külön kell szólnunk arról, hogy a korábbi tudományirányítás és -szervezés a tudományos parazitizmus (részletesebben lásd Valóság [3] 94-104., 1989), vagyis a szellemi alkotások kisajátításának korlátlan lehetőségeit teremtette meg. Parazitizmussal a világon mindenütt lehet találkozni, de a szocialista országokban a tudományos élet merev hierarchikus rendszere különösen jó táptalajul szolgált erre. Nem lehet máról holnapra felszámolni egy mélyen rögződött gyakorlatot, különösen akkor nem, ha az intézményrendszerben és annak működésében nem történnek gyökeres változások.

Talán ez az egyik tényezője annak, hogy nem mindenki elégedett az akadémiai törvény tervezetével, mert vannak, akik úgy gondolják, hogy az új törvény nem nyújt elegendő garanciát az intézményesített parazitizmus teljes kiküszöbölésére. Márpedig a parazitizmus felszámolása – többek között – a fiatal kutatók helyzetének javulását eredményezhetné.

III. EGYÉB ÍRÁSOK

A KIENGESZTELŐDÉS PILLANATA?

Szombat 18-19, 1989. november

A MAGYAR NEMZET 1989. március 25-i száma ezzel a címmel közölte Tornai József javaslatát, melyet a Magyar Demokrata Fórum országos gyűlésén tett a magyarországi keresztények és zsidók közötti ellentétek meghaladására. A költő jóhiszemű javaslatát nemes gesztusnak tekintem, mégis azt kell mondanom, nem lehet és nem szabad egyetérteni azzal, amit mond, főleg érvelése mellett nem lehet szó nélkül elmenni.

Elsősorban azért, mert – számomra érthetetlen módon – teljesen hamis állításokra alapozza mondanivalóját: „...évtizedek óta semmi sem tudta megbontani az egységes magyar értelmiséget...”; „... azt hittük, a zsidó-nem zsidó ellentét... lényegében megszűnt”.

Hol élt az elmúlt évtizedekben Tornai József? Nem hallott az egyetemeken, a kulturális élet különböző területein dúló csatákról? Nincs tudomása az árja és nem árja matematikusok közötti, országos botránnyá fajult küzdelmekről? Nem hallott még arról, hogy egyes tanszékvezetői kinevezéseknél, a megfelelő káderek kiválasztásánál, bizonyos egyetemeken, az egyik döntő szempont az volt, hogy az illető ne legyen zsidó?

Nem hallott a fordított vádakról?

Tucatnyi olyan értelmiségit ismerek, akik életük minden kudarcához egy-egy zsidót rendelnek hozzá, és meg vannak győződve arról, hogy a zsidók összefogása gátolja a derék árják előrehaladását.

VAGY MESÉLJEM EL AZT, hogy amikor huszonnyolc évvel ezelőtt beléptem egy zömmel értelmiségieket foglalkoztató munkahelyre, egyik kollégántól (aki egyébként később magas állami és pártfunkciót töltött be, s emberek sorsáról döntött) részletes eligazítást kaptam, hogy kik a zsidók, és velük szemben mire kell ügyelnem?

Nem tudja Tornai József, hogy az antiszemitizmusnak ahhoz, hogy éljen és viruljon, még zsidóságra sincs szüksége? (Lásd: Lengyelország.)

Tényleg alaposan elolvasta, amit Bibó István írt?

Meg merem kockáztatni azt az állítást, hogy a magyarországi antiszemitizmus egyik fenntartója, éltetője éppen az értelmiség volt.

Az antiszemitizmus önmagában „csak” egy előítélet, de amikor érdekek ütköznek össze, akkor, mint ahogy ezt a tapasztalat mutatja, fontos és olykor félelmetes fegyverré válhat.

Hol keletkezik, keletkezhet összeütközés a magyar valóságban zsidók és nem zsidók között? Zömmel az értelmiségi pályákon, ráadásul a fővárosban, hiszen a maradék zsidóság jelentős része – tradicionális okok miatt – itt helyezkedett el.

Másrészt nagyon jól tudjuk, hogy a boldogulásért, a pozíciókért vívott harcban hazánkban a legkülönbözőbb, olykor a legdurvább eszközöket alkalmazták az elmúlt évtizedekben. Magyarország ezen a téren a „kemény foci” országává vált. A nyílt politikai denunciació mellett, informális csatornákon keresztül más, többek között antiszemita ihletésű szempontok is érvényesültek.

DE ITT ÁLLJUNK MEG egy pillanatra!

Ki hát Magyarországon a zsidó, ki ellen irányul az antiszemitizmus? Az e kérdésekre adott válaszban sok jóhiszemű és jóakaratú ember – és ezek közé sorolom Bibó Istvánt is – véleményem szerint „bedőlt” bizonyos sztereotípiáknak. De ahhoz, hogy ezt az álláspontot megmagyarázzassuk, egy másik alapvető kérdést is tisztáznunk kell.

Ha a zsidóságot fajnak tekintjük, öröklődő faji vonásokkal, akkor a nürnbergi törvényekhez hasonlóan kell eldöntenünk, hány és milyen fokú ősnek kell árjának lennie, hogy valaki ne minősüljön zsidó fajú egyénnek. E megvilágításban feltételezem, hogy a fajelméletet a magára valamit is adó kultúremler elveti, mert ha nem, akkor további érvelésre nincs szükség.

Ezek után abban a hitben folytatom, hogy feltételezésem helyesnek bizonyul, és ezért újból felteszem a kérdést: akkor hát ki a zsidó? Szerintem csak az, aki annak vallja magát. Jogi szempontból is megengedhetetlen, hogy bárkire megkérdése, beleegyezése nélkül címkét ragasszanak.

Akkor miért mondják egyesek azt, hogy a zsidó vagy zsidó származású magyar kommunisták ezt vagy azt tették, esetleg néven nevezik Rákosit, Gerőt, netalán Aczél? Miért zsidó az 1892-ben született, ateista, bolsevista Rákosi, aki meggyőződéséért tizenhat évet ült fegyházban (bármit is tett később), és miért nem zsidó az 1889-ben született Sík Sándor kegyesrendű áldozár, aki kitért zsidó volt (l. Zsidó Lexikon, Budapest, reprint kiadás, 1987)?

Vajon a hívő zsidók nem egyformán hitehagyottnak tekintik mindkettőt?

MIÉRT ZSIDÓ TROCKIJ, amikor Sztálinnál lényegében mellékes, hogy grúz volt, és egyetlen normális ember sem akad, aki Sztálin történelmi szerepét „grúzágából” vezetné le?

Ezért merem állítani, hogy az, aki arról beszél, hogy a kommunista vagy burzsoá vezetésben, hatalomban ekkor vagy akkor a zsidók voltak túlsúlyban, az – szándékától és akaratától függetlenül – Rákosit és Weiss Manfrédot egy elegáns mozdulattal egybekapcsolja, és ezzel – egyszerűen és magyarul szólva – „beveszi” a judeo-plutokrata-bolsevizmus hitleri maszlagját, esetleg még terjeszti is azt. Még világosabban és egyértelműbben – talán egyeseket kissé sértő módon – is kifejezhetem magam bizonyos analógiák segítségével. Ha elfogadjuk azt, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre bikacsökös, darutollas fajvédőből a magyar nép nemzeti hőségévé válhatott, és előéletére hivatkozva senki sem merészelheti emlékét megsérteni, akkor Rákosit vagy a többi kommunistát miért illethetik a zsidó vagy zsidó származású jelzővel, ha zsidóságukat szóban, tetteiben évtizedekkel előbb megtagadták.

Amíg az ilyen és hasonló kérdéseket nem tisztáztuk, aligha jött el a kiengesztelés pillanata, ha egyáltalán szükség van a kiengesztelésre. Ugyanis – véleményem szerint – elsősorban nem kiengesztelésre, hanem önmagunkkal való szembenézésre van szükség. És ha szembenézésről van szó, akkor beszéljünk a Holocaustról.

Ne haragudjon meg rám senki, és Tornai Józsefet is kérem, ne vegye zokon, ha azt mondom: Holocaustot ne vesse, ne *így* vesse egybe a szintén fájdalmas doni katasztrófával, a háborús veszteségekkel.

Mert az én számomra a Holocaust szörnyűsége a százezernyi magyar – és milliónyi más – gyermek, a jövő szisztematikus elpusztítását jelentette. Vidéki zsidó gyerek az én korosztályomból csak véletlenül maradt meg. És nem 1944-ben, hanem 1941-ben tűnt el a józsefvárosi Dankó utcai elemi iskolából a hétéves „csóró” kis lengyel zsidó, Gutmann. Csak a háború befejezése után tudtuk meg, hogy 1941-ben Kamenyec-Podolszkban pusztították el őt is a többi kopott zsidó gyerekekkel és szüleikkel együtt. Emlékét csak az első osztályról készült közös fénykép őrzi.

Tornai József hét évvel idősebb nálam. Ő ezekről mit sem tud?

Nem lehet azt megérteni, hogy nem a zsidók, hanem a gyerekek szisztematikus lemészárlását kell számon kérni? Ha ezt tekintjük, akkor – bármilyen fájdalmas is felnőttek pusztulása – nincs jogunk a gyerekgyilkosságot a fronton vagy fogságban levő katonák pusztulásával egybevetni.

E sorok írója ezerszer próbált magyar lenni, mert anyanyelve magyar, mert kultúrája magyar. Ezeregyedszer verték a fejébe, hogy zsidó. Ő felelős a múltjáért, amelyben mások alázták meg. Tornai József cikke, javaslata – a szerző szándéka és akarta ellenére – nem ad igazi feloldozást.

SAJNOS, HISZEM ÉS VALLOM, hogy a zsidóságnak – ha nem történik döntő változás a magyar értelmiség gondolkodásában – nincs jövője Magyarországon, és csak a teljes asszimiláció, valamint az emigrálás tehet pontot a fájdalmas kérdésekre. (Persze – mint már mondtam – az antiszemitizmus esetleg ezzel sem szűnik meg.) Hogy milyen nehéz kérdés ez, azt éppen Tornai cikkén is érzem. Például miért hívja a Kádár-korszakot Kádár–Aczél-időszaknak? Valószínűleg ő is tudja, hogy Aczél neve a zsidó elemet jelenti, legalábbis az ilyen kategóriákban gondolkodók számára. Azt is tudnia kell, hogy a korszakot lényegében nem Aczél határozta meg.

Ettől függetlenül elégedetlen lehet az egykori kultúrpolitikával, de érzésem szerint Rákosit, Kádárt és Aczélt egy kalap alá venni több, mint túlzás. A legnagyobb túlzásnak azonban azt tekintem, hogy bennük találja meg az antiszemitizmus fennmaradásának felelőseit. Tornai úgy állítja be a dolgokat, mintha a kiengesztelésre a zsidók követelése miatt lenne szükség.

Mit is mond? „...feszültség mutatkozik a magyar zsidóság és a magyar nép egy része között.” Ez a szembeállítás – azt hiszem – egyik oldalról sem fogadható el. Hát a zsidó nem magyar? Nem része az egésznek? És mi az, hogy egész?

De nézzük tovább: „Most mégis föltörték a sérelmek, fájdalmak, vádak. Egyre rosszabbul érezzük magunkat és egyre nagyobb a felelősségünk.”

Ha jól értem, akkor itt a zsidó vádokról beszél. Ha csak ezért kellene a kiengesztelés, akkor talán nem is lenne rá szükség.

Mire gondol vajon, amikor közös kiengesztelésről beszél? Miért kell úgy tenni, mintha az antiszemitizmust a zsidó vádak élesztgetnék?

NAGYON FURCSA KORBAN ÉLÜNK. Európa, a világ szeme ránk irányul és meg kell próbálnunk európai módon viselkedni. Az antiszemitizmus is új arcot ölt, esetleg a filoszemitizmus álarcát ölti fel. Politikáról is szó van, és azt minden csoport, minden párt tudhatja, hogy nyílt antiszemitizmusra ma nincs vevő Európában. Ezt ugyan sokan nem értik meg, hisz hallatszanak olyan hangok is – méghozzá értelmiségi körökben –, hogy taktikai okokból ugyan engedményeket lehet tenni a „nemzetközi zsidóságnak” (lásd Cion bölcseinek jegyzőkönyvét), de túlzásba azért nem kell esni.

Vajon hihetünk-e azoknak, akik Szabó Dezsőt és Németh Lászlót (nem beszélve Erdélyiről, Féjáról és másokról) kritikátlanul elfogadják? Azt a Németh Lászlót, aki két évvel az én Gutmann osztálytársam ször-

nyű halála után, és egy évvel a magyar Holocaust előtt, arra hívta fel a figyelmet, hogy „Shylock köszörüli a kést”.

A félreértések elkerülése végett, szó sincs arról, hogy bárki is ki akarná rekeszteni őket a magyar irodalomból, az ország politikai múltjából és tagadná nagy, sok vonatkozásban pozitív hatásukat a magyar progresszióra. Ugyanakkor számomra – és talán mások számára is – mint humanisták diszkvalifikálták magukat, és bizonyos fenntartásokat indokoltnak érzek velük szemben.

Ezt és az ilyen dolgokat is helyre kellene tenni, és ez is a kiengesztelés része volna.

De még egyszer azt kell mondanom, hogy nem kiengesztelődésre van szükség, hanem történelmi igazságtételre, olyan gondolkodásmódra, amely a magyar Holocaustot nem egyszerűen zsidó, hanem magyar nemzeti tragédiának tekinti. Hiszem és remélem, hogy nem kell ahhoz zsidónak lenni, hogy ezt egyre többen felismerjék. A nemzeti, állami kontinuitásban ugyanúgy vállalni kell Auschwitzot, mint Muhit, Mohácsot, a Don-kanyart. És akkor nem lesz ők meg mi, csak mi.

Tudom, hogy mindaz, amit leírtam, sokaknak nem fog tetszeni, akár melyik oldalról is legyen szó. Mégis úgy érzem, hogy mielőtt végleg lelépünk az élet színpadáról, ki kell mondani, ami a lelkünket nyomja.

ÉGETŐ SZÉGYEN

(Kézirat 1991)

Égető szégyent éreztem, amikor a Szombat 1991. 5. számában a magyar zsidó felekezet prominens képviselői és a magyar miniszterelnök Teleki-ügyben folytatott levélváltását olvastam. A magyar miniszterelnök levéléről most nincs mit szólnom, mondhatnánk, hogy egy méltatlan levélre a Tőle megszokott és elvárható stílusban – politikai felfogásának megfelelően – méltóan válaszolt.

Hanem a miniszterelnökhöz írt levél, az ötven évvel ezelőtti – azt hihettük örökre elfeledett – hangot pendítette meg. A gettózsidó, a Juden Rat, a Zsidó Tanács hódolatteljes, alázatos, kérlelő hangját hallhattuk megint.

Nem szeretnék senkit sem megsérteni, tudom, hogy van politika és van taktika, de a történelmi leckét nem feledheti senki. Bizonyos kérdésekben nem kérni, nem panaszkodni, nem nyafogni, hanem követelni, tiltakozni, üvölteni, igenis üvölteni kell. Auschwitz után nem lehet, nem szabad az „egyrésről-másrészről” mérlegelésekbe bocsátkozniok az áldozatoknak és leszármazottaiknak – de valószínűleg egyetlen tisztességes embernek se –, ha tömeggyilkosságokat előkészítő politikusok megítéléséről van szó. Az enyhítő körülmények emlegetését azokra kell hagyni, akik – ki tudja milyen okokból – az ilyen politikusok nevét zászlójukra tűzik.

Jó volna már tisztázni egy-két dolgot. Először is, véleményem szerint, vannak olyan bűnök, vannak olyan magatartások, amelyeket még a legnagyobbatékossabb enyhítő körülmények sem tudnak elfogadhatóvá tenni. Így nem kell feltétlenül nagyformátumú politikusnak, humanista tudós-nak tekinteni az országot végül is katasztrófába sodró revizionizmus bajnokát, a frankhamisítás egyik kulcsfiguráját, a numerus clausus és a második zsidótörvény bábáját, zavaros nézetek és még zavarosabb fajelmélet hirdetőjét. Hogy lehet centizésekbe belemenni, a hibák és erények méricskélésébe, ha ilyen tételekről van szó. Hitler Adolf és Sztálin esetében is találhatunk pozitívumokat, ha „objektíven” mérlegelünk. De tudnunk kell, a történelmi személyiség, ha nem a történelemtudomány, ha-

nem a politika síkján mozgunk, a tömegekhez szólunk, jelkép és üzenet hordozója. Sokszor – az adott korban még – kimondhatatlan üzenet hordozója is. Ezt tudja barát és ellenség egyaránt. Tehát ha azt mondod: Teleki, akkor azt mondod: revízió mindenáron, zsidókérdés, zsidótörvény, fajelmélet.

Természetesen nem kell ezzel a véleménnyel egyetérteni, de akik vállalják ezeket a jelképeket, legyenek tisztában azzal, hogy mit vállalnak és vegyék azt is tudomásul, hogy mit üzennek e vállalásukkal mások számára.

A Teleki-ügy csak példa, hosszan lehetne sorolni azokat a jelképpé vált politikusokat, írókat, akiket teljesítményük elismerése mellett sem tekinthetünk humanistának és tiszteletreméltónak.

A NAGY RESTAURÁTOR

(Emlékezések, dokumentumok kevés kommentárral)

1. SZÜLETÉSNAPI INTERJÚ A NYOLCVANÉVES KOSÁRY DOMOKOSSAL

Népszabadság 1993. július 24. (Részlet)

– 1946 elején megkerestek a kommunista párttól, hogy legyek népiügész a Hóman elleni perben. Ezt visszautasítottam, mondván, hogy efféle vadászatra nem vagyok kapható. A tárgyalásra azonban elmentem, ahol meglátott az ügyész, mire a vád nevében beidézték. Nem jártak jól velem. Én ugyanis Hómant, a nem Szekfű-formátumú, de mégis kitűnő történészt nem tartottam, és ma sem tartom háborús bűnösnek, úgyhogy az Akadémia részéről a rehabilitálására törekszem. Nem az egyetemről ismertem, mert amikor én oda jártam, ő már miniszter volt. 1941-ben Hóman felkért, hogy legyek a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója, amellezt, hogy megmaradhatok az Eötvös-kollégium tanárának. Megköszöntem a megtiszteltetést, de azt mondtam, csak úgy tudom elfogadni, ha garanciát kapok arra, hogy az intézet semmi módon nem kompromittálja magát a hitlerizmus mellett, mert azt én gazemberségnek tartom. Erre Hóman garantálta, hogy semmit sem kívánnak, ami a nézeteimmel ellenkezik. Így dolgoztam ki az intézet programját. Hómannal mindig Hitler-ellenes szellemben beszéltem. Amikor 1944 márciusában a németek megszállták az országot, hivatott, és megkérdezett, eltüntettem-e mindent, ami kompromittáló lehet. Igen válaszomra javasolta, hogy tűnjek el egy pár hétre, mert már többen följelentettek.

*

HÓMAN BÁLINT (1885–1953) Történész, egyetemi tanár, 1945-ben történt kizárásáig az MTA tagja. 1923–1932 a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. 1932 és 1942 között a Gömbös-, Darányi-, Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter. Mint a magyar kulturális élet fasizálódásáért felelős kultúrpolitikust, 1946-ban a Népbírság életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte.

Tekintettel arra, hogy Hóman tízéves miniszteri tevékenységével a politikusi sorsot választotta és bizonyos politikai törekvések jelképévé lett – minden tudományos érdeme ellenére – akadémiai rehabilitálása egyúttal az általa képviselt politika rehabilitációját is jelentené.

A tudományos eredmény értéke nem függ alkotójának jellemétől, politikai vagy köztörvényes bűneinek minőségétől és nagyságától, de az

Akadémiának tagjaitól a tudományos színvonalon kívül egy minimális etikai szintet is meg kell követelnie.

Így nem hiszem, hogy üdvös volna, ha egy kiváló, de tömeggyilkos fizikust tagjai közé választana. De azt hiszem, ki kellene zárnia tagjai sorából az olyan kiváló tudósokat is, akik jellemük valamilyen sajátos változásai miatt máról-holnapra tömeggyilkosokká válnának.

Persze Hóman Bálint esetében nem pontosan ez a helyzet, de azt hiszem, az vitathatatlan, hogy az ő tevékenysége – ha közvetve is – hozzájárult százezrek jogfosztásához és szörnyű halálához, köztük olyanokéhoz, mint Radnóti Miklós vagy Szerb Antal. Azt is tudjuk, hogy Hóman tagja volt annak a „csonka” parlamentnek is, amely Bajcsy-Zsilinszkyt 1944. decemberében megfosztotta mentelmi jogától és ezzel kaput nyitott a nyilas „igazságszolgáltatásnak”.

Hogy Hóman mennyire visszataszító szerepet játszott a hazai politikai életben arról kormánypárti kortársai véleményéből is meggyőződhetünk.

2. RÉSZLETEK SHVOY KÁLMÁN ALTÁBORNAGY NAPLÓJÁBÓL ÉS EMLÉKIRATAIBÓL

SHVOY KÁLMÁN (1881–1971) katonatiszt, 1923: a honvédfőparancsnok vezérkari főnöke, 1930-ban a szegedi vegyesdandár parancsnoka, 1931: altábornagy, 1933-ban az első világháborúban az elesett zsidó katonák szegedi emlékművénél elmondott avató beszédét követő támadások eredményeként nyugdíjazták. 1935-től a kormánypárt szegedi szervezetének elnöke, országgyűlési képviselő. A háború végén a nyilasok internálták.

1937

December 1. Hóman és Eckhardt a Ház egyik utolsó padjában összeülnek tárgyalni. Hóman egyszerre hangosan és indulatosan Eckhardtra támad: „Ezt kikérem magamnak, miféle hang ez, kocsmában beszélnek így, hol vagyunk, nem kocsmában” – és ezzel felugrott és előresietett a székébe. Nagy konsternáció.

ECKHARDT TIBOR (1888–1972) kisgazdapárti politikus (a párt elnöke 1932–40), ügyvéd, országgyűlési képviselő. 1940-ben Horthy és Teleki megbízásából az USA-ba ment, ahonnan nem tért vissza.

Amint Eckhardt nekem elmondta, az egyetemi diákságról s a tüntetésekről beszéltek, s ő Hómannak megmondta, hogy ő az oka az iskolákban

uralkodó nyilashangulatnak, mert tűri, a diáksággal pedig összejátszik. Ő termeli ki a szélsőjobboldali propagandát és irányzatot az iskolákban. Erre lett Hóman dühös, mert találva érezte magát.

December 2. Pártnap Pesten. Darányi kijelenti, hogy Hóman marad. Úgy látszik, Hóman számított arra, hogy ha a baloldal megindítja ellene az akcióját, akkor a nyilasok veszik védelmébe, s ekkor el van veszve. Ezért másnap már az a hír volt elterjedve, hogy Hóman lemond. Darányi lépett közbe, s Eckhardttal s Hómannal tárgyalt, utána hármásban elsimították az ügyet. Hómanon azonban rajta maradt a Nyilas Pufi gúnynev, amellyel az ellenzék illette.

Lankadatlan erővel és energiával mentem neki az 1938. esztendőnek, s célul tűztem ki, hogy Pesten a pártban nem szűnők meg harcolni a nyilas, a szélsőjobboldali irányzat ellen, mert tudtam, hogy ez rabságot, német hódoltságot, porosz csizmát jelent. Darányi jó szándékú, de sajnos gyenge ember volt, akit Hóman, Rátz Jenő és több ilyen exponált jobboldali alak tartott kézben.

1939

Január első napjaiban kibújt a szög a zsákból. Imrédy levette a jelmezt, és elárulta, mi a célja. 1-én bejelentette, hogy egy mozgalmat indít meg, a „Magyar Élet Mozgalmát”. Ezt azzal indokolta, hogy a párt az szűk keret, abba nem léphet be mindenki, és nem is lép be, míg a mozgalom az széles körű, az nagy, abba mindenki belefér. Ez szólt kifelé. Befelé úgy állt a dolog, hogy ő nem kívánt a pártra támaszkodni, hanem mozgalmat csinál egyenruha, zászló, felvonulással, népbuzdítással, s ezen mozgalmat szélsőséges barátjaira bízta. Ez a nyilasmozgalommal szembeállítandó valami, nyilasok vezetésével.

Január 5. A kormánypárt értekezletet tartott, amelyen Hóman mint pártvezető-helyettes bejelentette a mozgalmat, amelyet holnap indítanak a Vigadóban. A mozgalom jelvénye a regebeli „csodaszarvas”, s ezért csodaszarvas-mozgalomnak nevezték el.

Január 6. Imrédy megtartotta a csodaszarvas-gyűlést a pesti Vigadóban, nevetséges külsőségek között, mint pl. csizmás, fekete ruhás fiatalember (állítólag a „Magyar a magyarért” pénzből öltöztetve), kéz szívre tévessel üdvözlés.

A pódiumon egy nagy csodaszarvas volt felfestve, a régi hun történelemből vett monda szerinti csodaszarvas... A pódiumon MÉM-zászlók és fekete formaruhába öltöztetett fiatalember álltak, akár Hitlernél vagy Szálasinál, még a formaruha

is fekete volt, csak a zöld még hiányzott. Imrédy és Hóman beszéltek, próbálták megindokolni, megértetni, hogy milyen lesz és mire lesz jó ez a mozgalom, de hiába. Ez a gyűlés sokat ártott Imrédynek s a NEP-nek, mert sokaknak kinyílt a szeme, de már késő volt.

*

Részletek Andorka Rudolf naplójából

ANDORKA RUDOLF (1891–1961) diplomata, vezérőrnagy. 1937-38: a kémelhárítással (is) foglalkozó Vezérkari Főnökség 2. osztályának vezetője. 1938-41: a Magyar Királyság követe Madridban. Teleki öngyilkossága után lemondott és nyugdíjaztatta magát. 1944-ben a Gestapo letartóztatta és Mauthausenbe hurcolták.

1942

III. 6. Délután beválasztásom óta először a Nemzeti Kaszinóban. Sok beszélgetés a kandalló előtt, fő téma Kállay Miklós miniszterelnöksége. Korainak tartom a dolgot, még nem érkeztünk el odáig, hogy egy fordulatot merészelhessünk. Viszont erre azt mondják, hogy ha ez a kormány visz tovább, úgy oda jutunk, hogy később már semmit sem lehet csinálni. Azért mégis öröm volna látni röpi Hómant és Barthát.

III. 11. ...Kiss szerint Kállaynak nem sikerült letörni a renitens minisztereket, ennél fogva maga is komolyan belebukhatik a dologba, mert nyilvánvaló, hogy Hóman et comp. belekapaszkodnak a németekbe.

*

Hogy milyen volt Hóman és a németek kapcsolata azt a következő szemelvény illusztrálhatja:

4. TILKOVSKY LORÁND: EZ VOLT A VOLKSBUND (1978) (Részletek)

TILKOVSKY LORÁND (1927) történész. Az MTA Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója. A tört. tud. doktora.

Hóman a németbarát politikának közismerten egyik legexponáltabb képviselője volt a kormányban, és többször kiállt a német igények előzékeny kielégítése mellett.

...Hóman kifejtette ... az autonóm területek létesítésével kapcsolatos elgondolását a németek előtt: „népi-német megyéket kell szervezni, né-

pi-német főispánnal és népi-német közigazgatással, a következő területeken: 1. Erdélyben, 2. a Bánát nyugati részében3. Nyugat-Bácskában, 4. a baranyai szögletben....

Orsós nem, de Teleki és Hóman igen?

Prepeliczay István képviselő az Országgyűlés 1993. június 8-i ülésén az MTA-ról szóló törvényjavaslat vitája kapcsán számonkérte, hogy az Akadémia miért nem rehabilitálta Hómant és Orsós Ferencet.

ORSÓS FERENC (1879-1962). Patológus és törvényszéki orvos, egyetemi tanár, kizárásig az MTA tagja. Mint a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének elnöke szerepet játszott a Magyar orvostársadalom egy részének kipusztításában. Az Orvosi Kamara képviselőjeként a felsőház tagja volt. Szakértői állásfoglalásait szélsőjobboldali, rasszista nézetei erősen befolyásolták, de a katyini tömegmészárlással kapcsolatos, a Szovjetuniót elmarasztaló véleményéről, amely különösen nagy szerepet játszott, hogy háborús bűnössé nyilvánították, kitént, hogy megalapozott volt.

5. KOSÁRY DOMOKOS NYILATKOZATA

Magyar Hírlap, 1993. június 28.

Orsós Ferencet ... a hitlerizmus iránti nyilvánvaló szimpátiái miatt zárták ki. Az Önök rendelkezésére bocsátom Orsósnek a vegyesházasságok vitájában elmondott beszédét, amely a parlament felsőházában hangzott el 1941-ben. Itt saját tudományának eredményeit politikai propagandára használta fel, azt bizonygatván, hogy a zsidókkal és a cigányokkal kötött házasságok a magyar faj korcsosulásához vezetnek. Én ezt tartom súlyos tudományetikai vétségnek. Lehet valakinek ilyen vagy olyan politikai álláspontja, de amikor valaki a saját tudományát a hitlerista fajelmélet, a rasszizmus szolgálatába állítja, és álláspontját a felsőházban próbálta érvényesíteni, az ilyen magatartást nem tudom akceptálni.

*

Hogy Orsós nézetei mennyire tértek el a nagy példakép nézeteitől (hogy Hómanról ne is beszéljünk), azt döntse el az olvasó:

6. RÉSZLETEK KÉT TÖRVÉNYJAVASLAT VITÁJÁBÓL

Gróf Teleki Pál
1939. II. Zsidótörvény

Sokan azt képzelik, hogy a zsidó törvényjavaslatot csak mint örökséget képviseltem az országgyűlés két Háza előtt. Én sohasem szoktam takarózni másnak sem előnyös, sem hátrányos tollaival. Ha valamit képviselek, azt meggyőződésből teszem és helytállók érte. Remélem, hogy ezt most már mindenki tudomásul veszi és megérti, hogyha valamit kimondok, az úgy is van. Mindenesetre hangsúlyozom, hogyha saját magam által szerkesztett törvényjavaslatot hoztam volna, az ennél a törvélynél szigorúbb lett volna. Meggyőződésem szerint a zsidótörvény történelmi szükségesség. Mind az európai, mind a hazai történelmi fejlődésből természetszerűen következik.

A zsidótörvény egyesek szerint a faj és a vér idegen eszméjét hozta be a magyar törvényalkotásba és gondolkodásba. Meg kell állapítanom, semmi idegenszerűség nincs abban, ha faji összetartozandóságról, faji kapcsolatokról beszélünk. Ezt az álláspontot tudományosan és társadalmilag immár régóta valóm, és több mint húsz éve írom és hirdetem, tehát jóval előbb keztem ezt, semminthogy ebben a tekintetben külső új befolyások hathattak volna rám. ... Lelki tulajdonságok kiülnek az arcra, testi

Orsós Ferenc
1941. III. Zsidótörvény

Tudjuk, hogy nálunk a felsőosztályokra a zsidókeveredés jelent veszélyt, de kevesen tudják hogy a legalacsonyabb osztályokra a cigánykeveredés is nagy veszélyt jelent.

Én nagyon kíváncsi vagyok tartanom, hogy a házassági törvény kiterjesztessék a cigányokra is... Mindez könnyek nélkül nem fog sikerülni, ti. a fajvédő törvény megvalósítása s a zsidó és keresztény határ megvonása, de a magyarság jelenlegi helyzete voltaképpen a végszükség állapotának felel meg. Végszükség esetében a törvényalkotót nem irányíthatják a kivételek könnyei.

Ami most a fajvédelmi javaslat 91. §-át illeti, itt több oldalról elhangzott az, hogy beleütközik a természeti törvénybe, ha megakadályozza a zsidók és keresztények házasságkötését. A természet törvényeiben a tudomány a faj legmesszebbmenő védelmét figyelte meg. A faji korlátok áttörése nem a természeti törvény, hanem az egyéni nemi ösztön természet elleni jelensége, tapasztalat szerint káros kivétel.

formák lelkeséget tükröznek. Embercsoportok élettanilag élesen különböznek és gyakran felismerhetők. ... Erős beltenyésztés mellett annyira kiütkezhetnek egyes embercsoportokban különös jellegek, faji vagy fajta-jellegek, hogy másokkal való összeházasodás esetén is, mint uralkodó tulajdonságok érvényesülnek a gyengébb féllel szemben. Ezeket ma már mindenki tudja, aki egy kissé is járatos az élettanban és egyéb természettudományokban. Ezek adott tények, amelyek felett nem igen lehet vitázni.

Többször tették szóvá a jogfosztás kérdését is. Természetesen áll az, hogy a zsidótörvény sok tekintetben jogfosztás az egyedekre nézve. Ez világos. De mindenesetre a nemzet magasabb érdekéből történt jogfosztás. A törvény jogos önvédelemből korlátoz jogokat, hogy védelmet biztosítson a nemzetnek idegen elemekkel való túlzott átitatásával szemben. Megengedem, hogy ez a jogkorlátozás messzemenő sokak szempontjából, de mások szempontjából nem elég messzemenő. Vajjon ez az első törvény-e, amely akár nálunk, akár a külföldön meglévő jogokat korlátoz?

... az egyéni szabadság korlátozását illetőleg vagyok bátor azt a megjegyzést tenni, hogy differenciált társadalom az egyéni szabadság korlátozása nélkül elképzelhetetlen. Éppen olyan fokú korlátozása az egyéni szabadságnak például az, ha a nemzet életképes kereső egyedei kénytelenek eltartani a könnyelműen házasodottak életképtelen ivadékait.

7. RÉSZLET AZ MTA TUDOMÁNYETIKAI BIZOTTSÁGÁNAK A KÖZGYŰLÉS RÉSZÉRE KÉSZÍTETT, 1991. ÁPRILIS 23-ÁN KELT JAVASLATÁBÓL.

1. Javasolja Hóman Bálint r.tag, történész tagságának helyreállítását. Hóman Bálintot az Akadémia 1945. júl. 20. napján tartott ülése, a népbíróság jogerős határozatát megelőzően kizárta az Akadémia tagjai közül. Hóman Bálint életét és tudományos munkásságát, valamint politikai szereplését együttesen mérlegelve a Tudományetikai Bizottság úgy ítélte meg, hogy személyét összességében tekintve méltányosnak tartja arra, hogy akadémiai tagságát visszaállítsák.

*

Megkockáztatom azt a kijelentést, hogy aki azt állítja, hogy 1945. július 20-án a kommunisták nyomására zártak ki valakit is az Akadémiáról, az hazudik. Azt viszont elhiszem, hogy néhány prominens fasiszta kizárását jónéhány akadémikus elkerülhetetlennek látta. Erről a korszakról az Akadémia vezetése által 1993. májusában kibocsájtott röpirat az alábbiakat mondja:

8. MIÉRT VAN SZÜKSÉG ÚJ AKADÉMIAI TÖRVÉNYRE? (1993) (Részlet)

1945 után jelentős és indokolt törekvések mutatkoztak az Akadémia szervezetének korszerűsítésére, önkormányzatának demokratikus továbbfejlesztésére. De nem sokkal utóbb a sztálinista hatalomátvétel folyamatában az Akadémia elvesztette vagyonát, alapítványait, és súlyos nyomás alá került: 1949-ben több mint 100 tagját kizárták, viszont tagsága nem egy, elsősorban politikai szempontból alkalmas személlyel bővült.

*

Mindebből következik, hogy 1945. július 20-án még a „régí” Akadémia zárta ki Hómant. Ekkor az Akadémia elnöke Kornis Gyula (1945. márc. 7. – 1945. okt. 29.) főtitkára Voinovich Géza (1935. nov. 7 – 1949. nov. 29) volt. Hogy ezek az urak nem voltak kommunisták, arra mérget vehet a tisztelt olvasó.

És ami az interjúból kimaradt:

9. EÖRSI ISTVÁN: EMLÉKEZÉS A RÉGI SZÉP IDŐKRE (1988).
(Részlet)

– Kosárynak köszönhetek egy fontos, praktikus tanácsot is. Egy ízben elárulta, hogy történelemfilozófiájában olyannyira a marxizmus befolyása alá került, hogy ebből a szempontból akár marxistának is mondhatná magát, de ettől mindenképpen óvakodni fog. Ha ugyanis marxistaként tartják számon, akkor mindig azt fogják fürkészni, hogy hol távolodott el az egyedül üdvös tanítástól. Ha viszont úgy tesz, mintha filozófiailag megőrizte volna polgári alapvetését, akkor majd örömmel konstatálják, hogy ilyen vagy olyan vonatkozásban közeledett a marxizmushoz. Akire már rátették a kezüket, azt kutyába se veszik, csak annak van értéke, aki még, esetleg, netán megnyerhető.

Budapest, 1993. július 27.

Összeállította: Horányi György

„MIRE A KAKAS MEGSZÓLAL...”

Magyar Hírlap, 1992. július 30.

„Ember, nem tudom, mit beszélsz”

A minap Tamás Gáspár Miklós és a Beszélő (KF) az utóbbi időben tőlük szokatlan egyetértésben intéztek támadást a Demokratikus Charta ellen (HVG 1992. július 4.: Beszélő 1992. július 11).

KF, egyebek mellett, azért tapsol „Gazsinak” mert végre ő is (már-mint TGM) felismerte, hogy a Demokratikus Charta „az MSzP szociáldemokratáinak kezére került”. Talán nem becsülöm túl a szóbanforgó urak politikai előrelátását és céltudatosságát, ha megkockáztatom azt a feltevést, hogy az ilyen, Chartát lejáratni igyekvő kijelentések mögött valamilyen koncepció rejlik. Úgy tűnik, hogy az SzDSz bizonyos körei elérkezettnek látják az időt a Demokratikus Charta felszámolására, úgy vélik, hogy ezt a színfoltot törölni kell a magyar politikai élet palettájáról. Lelkük rajta, de úgy vélem, hogy akik e törekvés szolgálatába szegődtek, valószínűleg nem mérték fel cselekedetük lehetséges következményeit. Tudniok kell, hogy tízezrek reményét, bizakodását rombolják szét egyik napról a másikra.

Nyilván mint kiváló politikusoknak tudniok kell azt is, hogy megnyilvánulásaikkal – így a Charta fenti minősítésével – politikai ellenfeleiknek is üzennek. Ennek az üzenetnek – szerintem – egy kissé denunciáló íze van. (Feltehetően így is érthető: „Tanító bácsi, mi jók vagyunk, csak azok a csúnya szocik nyomulnak.”)

De ne pengessünk érzelmi húrokat, hanem vizsgáljuk meg, hogy az a valami vagy jelenség, amit Chartának nevezünk, neveznek, kerülhet-e bárkinek is a kezére? Nyilvánvalóan nem, mert nincs szervezete, nincsenek alkalmazottai, nincs állandó aktivista gárdája, de még irodája sincs. (Hacsak a kölcsönbe kapott postafiókot nem tekinti valaki annak. Azt viszont TGM-nek mindenkinél jobban kell tudnia, mennyire nem az MSzP kezében van annak a postafióknak a kulcsa.)

Egyetlen értelmezés marad: ha a Charta MSzP kézre került, akkor a szóvivők vannak az MSzP markában. Ezt mint a Charta egyik választott szóvivője kikérem magamnak. A különböző gondolkodású, politikai be-

állítottságú szóvivők közötti elkerülhetetlen viták ellenére azt hiszem, közös nevezőre jutottunk abban, hogy a Charta nem válhat semmiféle irányzat instrumentumává.

Természetesen a tolerancia és a demokratikus elvek alkalmazása megkövetelte, hogy minden véleményt meghallgassunk. A többségi döntés alapján született állásfoglalásokkal kapcsolatban – ugyanúgy, mint magánál a Charta szövegénél – mindenkinek el kellett döntenie, hogy meddig terjed kompromisszumkészsége, tudja-e vállalni a Chartát, a szóvivőséget akkor is, ha egy-egy kérdésben véleményével kisebbségben maradt. Ugyanez vonatkozik a Charta valamennyi támogatójára is.

Persze, ha a liberálisok úgy érzik, hogy toleranciájuk határához érkeztek el, és megvonják bizalmukat a Chartától, akkor olyan rést ütnek, melyet már nem lehet többé betömni. De nem hinném, hogy toleranciáról, illetve annak határaitól van szó. Ennek közléséhez nem volna szükség az olyan, a „gyűlölet csatornájának” stílusára emlékeztető minősítésekre, mint a vérszemet kapott „chartás” szocialisták.

Elképzelhető, hogy TGM nem tudja, hogy amikor a szocialistákat így támadja, akkor egyúttal a Chartát is piszkolja.

„Bizony közülük való vagy te is...” – A szóvivők bekapták a horgot.

Nem hinném, hogy azok, akik a sajtóban a liberális oldalról bírálták a Chartát, illetve szóvivőit, ne számoltak volna azzal, hogy az utóbbiak közül egyik-másik reagálni fog és kísérletet tesz a vádak visszautasítására. Valóban nagyon nehéz lett volna ellenállni a kísértésnek. Hegyi Gyula szóvivőtársunk, akit TGM személy szerint is megtámadott, reagált elsőként a Magyar Hírlap 1992. július 14-ei számában. (E sorok írójának néhány megjegyzése a HVG 1992. július 25-ei számának HVG Posta rovatában látott napvilágot.)

Hegyi, a vádakat visszautasítandó, személyes élményei alapján a szóvivői testület ténykedéséről mondott el néhány tény. Ha a dolgok, jelenségek megítélésében egyben másban el is tér véleményünk, a Charta tevékenységét dokumentáló anyag ismeretében, nyugodt lélekkel állíthatom, hogy a tényeket illetően Hegyi beszámolója korrekt volt.

Mindez persze nem változtatott azon, hogy válaszával lényegében kénytelen volt belesétálni a csapdába: a Charta egyik szóvivője ország-világ előtt a liberálisok támadása ellen védekezik.

A csapdahelyzet Farkasházy és Kornis szóvivőtársaink 1992. július 22-én a Magyar Hírlapban megjelent, Hegyit támadó cikkével teljesen nyilvánvalóvá vált.

A kívülálló megdöbbenéssel konstatálhatta: a szóvivők a sajtón keresztül vitatkoznak egymással, úgy látszik, már nem képesek leülni egy-

más mellé, vagy egymással szembe, hogy közös dolgaikat, a Charta ügyeit megvitassák.

Azt hiszem, ennél nagyobb sikerre a Charta legvérmesebb ellenzői sem számíthattak. Nem szándékom, hogy ezt az örömet tovább fokozzam, ezért Farkasházy és Kornis cikkével sem kívánok vitatkozni. Csak nagyon szégyellem magam. Úgy érzem, hogy bocsánatot kell kérnem a Charta valamennyi támogatójától, aláírójától (persze hangsúlyozottan csak a magam nevében). A szóvivők is emberek, nem élnek légüres térben, a demokrácia nehéz mesterség, nehezen tanulunk bele.

Viszont örömmel közölhetem, hogy mindezek ellenére él még a Charta. A nyári hónapok ellenére – ha lassan is, de – egyre növekszik a csatlakozók száma. 1992. július 20-ig a Demokratikus Chartához 27.250 fő csatlakozott. A köztársasági elnök védelmében 1992. május 26-án kibocsátott felhívást eddig 35.000 személy írta alá. Véletlen, de talán jellemző, hogy azon a héten, amelyen TGM cikke megjelent (július 4.), a Charta aláíróinak száma kétszázzal szaporodott, a Göncz Árpád melletti nyilatkozathoz pedig 1100 fő csatlakozott.

E híreknek lehet örülni, de látnunk kell, hogy nem lehetünk nyugodtak a Charta jövőjét illetően. Ilyen közjáték után ez a Charta már nem lehet az a Charta, amely tavaly elindult.

A választott szóvivők megbízatása decemberben lejár. Lehet, hogy már addig sem kell kitartanunk?

A kakas még nem szólalt meg. Van még egy dobásunk.

BÚCSÚ HORÁNYI GYÖRGY KÉMIKUS PROFESSZORTÓL

Szonda, 2006. 09. 10., Gimes Júlia

NEM TARTOZOTT A MÉDIASZTÁR TUDÓSOK KÖZÉ. OLYAN DOLGOKKAL FOGLALKOZOTT, AMELYEK NEHEZEN ÉRTHETŐK A LAIKUSOK SZÁMÁRA. A GALVÁNELEMEK, A KATALIZÁTOROK, A TÜZELŐANYAG-ELEMEK MŰKÖDÉSÉT LEHETŐVÉ TÉVŐ FOLYAMATOK ALAPJAIT KUTATTA. MÉGIS, MINDEN BIZONNYAL KORUNK EGYIK LEGKIEMLEKEDŐBB, NEMZETKÖZILEG ELISMERT MAGYAR VEGYÉSZE VOLT.

Amit elért, azt gyakorlatilag egyedül érte el. Annyit tett le az asztalra, mintha lett volna egy tanszéke vagy egy kis kutatóintézete, munkáját tudományos publikációk százai jelzik. – Gimes Júlia összeállítása.

– *Miért dolgozott Magyarországon évtizedeken át nagyobb lehetőségek nélkül valaki, aki sikeres, eredményes, nemzetközileg elismert? Valószínűleg azért, mert Horányi György egyenrangú partnerként viselkedett mindenkivel: legyen az technikus, egyetemi hallgató, doktorandusz, világhírű professzor, vagy éppen a főnöke. Tehát minden embert tisztelt, de nem tisztelt semmiféle tekintélyt. Elveiből, morális elvárásaiból nem engedett akkor sem, ha ebből hátránya származott. 1991-ben például a Magyar Tudományos Akadémia Akadémiai díjjal kívánta volna elismerni munkásságát. Ő ezt a díjat nem fogadta el egyrészt az akadémiaival folytatott tudománypolitikai vitái miatt, másrészt akkoriban szó volt róla, hogy az Akadémiai helyreállítja a kiváló történészként ismert és háborús bűnösneként elítélt Hóman Bálint akadémiai tagságát. Akkor, 1991-ben így beszélt erről a 168 óra című rádióműsorban:*

– 1990. decemberében az Akadémia rendkívüli közgyűlése előtt az egyik kezdeményezője és aláírója voltam annak a nyílt levélnek, amelyben több mint százötven kutató, egyetemi tanár, doktor, kandidátus kérte az Akadémiai vezetőit, hogy a közgyűlés elé kerülő akadémiai törvénytervezetet vizsgálják felül, illetve vessék el, és a teendőket egy szélesebb perspektívába beépítve próbálják a tudománypolitikai, tudományfinanszírozási és oktatáspolitikai kérdésekkel együtt megoldani. A nyílt levél előkészítésében számos akadémikus is részt vett. Megállapodásunk az volt, hogy az akadémikusok nem írják ugyan alá ezt a levelet – hiszen mi a levelet az Akadémia tagjaihoz címeztük – , hanem ők jelen vannak a közgyűlésen, és ott fejthetik ki

velünk egyetértő nézeteiket. Nos, nem történt semmi, és a közgyűlés határozatai is arra engedtek következtetni, hogy az Akadémia hajthatatlan a korábban kidolgozott elképzelések megvalósítását illetően. A levél aláírói teljes frusztrációként élték meg ezt a dolgot. Tehát úgy gondolom, hogy ha én most elfogadnám ezt a díjat, ugyanúgy elárulnám a többi aláíró, mint azok, akik akkor nem fejtették ki a véleményüket a közgyűlésen. (...)

Most különböző jelekből arra lehet következtetni, hogy a Horthy-rendszer bizonyos prominens politikusait megpróbálják a tudományon és a szellemi életen keresztül visszavinni a köztudatba. Nem volna jó dolog, ha a Magyar Tudományos Akadémia is efféle trójai faló volna. Tudniillik régi, bevált út, hogy az embereket fokozatosan hozzászoktatjuk bizonyos jelenségekhez, fogalmakhoz, így azok szép lassan teljes mértékben áthatják a társadalom mindennapi életét, teljesen természetessé, elfogadhatóvá válnak, és csak történelmi perspektívában döbbenünk meg: Úristen, hát mi így beszéltünk, így gondolkodtunk?!

... Az Akadémián felmerült, illetve az elnökség beterjesztette Hóman Bálint akadémiai tagságának visszaállítását. Ha egyszerűen csak azt a tényt tekintjük, hogy 1946-ban a népbíróság mint háborús bűnöst ítélte el, kicsit furcsa, hogy most az Akadémia akadémikusként rehabilitálni kívánja.

Úgy gondolom, ha felvetődik, hogy Hóman Bálint nem volt háborús bűnös, és a népbíróság ítélete téves volt, akkor előbb ezt kellene felülvizsgálni. Más kérdés, hogy ismét akadémikussá kell-e tenni egy olyan személyt, aki olyan szerepet játszott – Szálasival bezárólag – a magyar kulturális és politikai életben, mint Hóman Bálint. Úgy érzem, az elmondott okok elég súlyosak ahhoz, hogy ne fogadjam el ezt a díjat.

– Jellemző történet az is, ahogy a hidegfúziós láz idején, azonnal az egészet kétségbe vonó hozzászólást küldött ahhoz a vezető nemzetközi elektrokémiai folyóirathoz, amely külön számban ismertette az úgymond világraszóló eredményt. És ahol mellel addigra már neki is száznál több saját cikke jelent meg. Ezt a hozzászólást azonban nem közölték le. Napokig mérgelődött, aztán megírta magyarul a Magyar Kémiai Folyóiratba. „Legalább nyoma legyen, hogy szóltam” – mondta. És talán emlékeznek még rá: a hidegfúzióról később kiderült, hogy egyszerűen tudományos szélhámosság volt.

Laborjába bemehetett bárki: egyetemista, doktorandusz, kolléga, újságíró. Mindenkiel beszélgetett, mindenkinek mindent megtett, hogy segítsen, mindenkiel hajlandó volt vitatkozni. Így aztán, ha hivatalosan nem is, mégis kialakult körülötte egy tudományos iskola és sokan vallhatják magukat Horányi György tanítványának. Ars poeticáját félig viccesen úgy fogalmazta meg, hogy homokszem akar lenni a gépezetben. Élete nagy részében valóban az volt. Mostantól egy homokszemmel kevesebb lesz.

1940–1945

1945–1949

1949–1953

1953–1958

1958–1961

1961–2003

Dankó István utcai elemi iskola

Goldziher Ignác Gimnázium

Budapesti Vegyipari Technikum

ELTE TTK, vegyész

ELTE TTK gyakornok, tanársegéd

MTA Központi Kémiai Kutató Intézet

tudományos munkatárs,

főmunkatárs, tudományos

tanácsadó

2003–2004

MTA Kutatóközpont Anyag- és

Környezetvédelmi Laboratórium

tudományos tanácsadó

1963 A kémiai tudományok kandidátusa

1976 A kémiai tudományok doktora

1981 Címzetes egyetemi tanár

1995 Habilitált (Dr. habil.)

1996 Egyetemi magántanár

1991–1993 a Demokratikus Charta szónívője

Szenvedélyesen szerette az igazságot

